

Damir Banović

PRAVA I SLOBODE LGBT OSOBA
SEKSUALNA ORIJENTACIJA I RODNI IDENTITET U
POZITIVNOM PRAVU U BOSNI I HERCEGOVINI

Sarajevo, 2011.

Edicija *Questioning* Sarajevskog otvorenog centra
ediciju uređuje Saša Gavrić

naslov: PRAVA I SLOBODE LGBT OSOBA -
SEKSUALNA ORIJENTACIJA I RODNI IDENTITET U
POZITIVNOM PRAVU U BOSNI I HERCEGOVINI

autor: Damir Banović

recenzentkinja: Amila Ždralović

lektura_korektura: Arijana Aganović

prelom_naslovnica: Filip Andronik

izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

za izdavače: Saša Gavrić

SARAJEVO OPEN CENTRE
SARAJEVSKI OTVORENI CENTAR
САРАЈЕВСКИ ОТВОРЕНИ ЦЕНТАР

© Sarajevski otvoreni centar/autor

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Projekt se realizuje u saradnji sa partnerskom organizacijom Civil Rights Defenders, a finansijski je podržan od strane Švedske razvojne agencije (SIDA). Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača ili partnera. Autor odgovara za svoj tekst.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726:613.885]:340.13(497.6)

BANOVIĆ, Damir

Prava i slobode LGBT osoba : seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini / Damir Banović. - Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2011. - 139 str. ; 24 cm. - (Edicija Questioning)

O autoru: str. 139. - Bibliografija: str. 135-138 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-9959-4-1
(Sarajevski otvoreni centar)

COBISS.BH-ID 19248646

Damir Banović

PRAVA I SLOBODE LGBT OSOBA

SEKSUALNA
ORIJENTACIJA I
RODNI IDENTITET
U POZITIVNOM
PRAVU U BOSNI I
HERCEGOVINI

SARAJEVO OPEN CENTRE
SARAJEVSKI OTVORENI CENTAR
САРАЈЕВСКИ ОТВОРЕНИ ЦЕНТАР

CIVIL
RIGHTS
DEFENDERS

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
UVOD	11
Uvodne napomene	13
Terminologija	17
Metodologija istraživanja	24
Prava LGBT osoba.....	25
I ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA NA UNIVERZALNOM NIVOU	27
1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima	30
2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.....	30
3. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima	33
4. Deklaracija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.....	35
5. Rezolucija Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.....	35
6. Džokđzakarta principi.....	36
7. Pravo Evropske unije	36
8. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda	38
9. Postupak ostvarivanja prava pred Evropskim sudom za ljudska prava	41
II ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U USTAVNOM SISTEMU BOSNE I HERCEGOVINE	45
1. Ustav Bosne i Hercegovine.....	47
2. Ustavni sud Bosne i Hercegovine.....	49
3. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine.....	51
4. Ustav Republike Srpske	53
5. Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine	54

III ZAKONSKI OKVIR ZAŠTITE PRAVA LGBT OSOBA.....	57
KRIVIČNI ZAKON SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE I KRIMINALIZACIJA HOMOSEKSUALNOG ODNOSA	59
SISTEMSKA ZAŠTITA LGBT OSOBA.....	63
6. Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine	65
7. Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine.....	67
KRIVIČNO PRAVO: zaštita u slučajevima napada i nasilja.....	71
RADNO PRAVO: pravo na zaposlenje i sloboda rada.....	81
PRAVO NA OBRAZOVANJE.....	87
MEDIJI I LGBT PRAVA	95
PORODIČNO PRAVO: pitanje regulacije prava na brak i usvajanje djece.....	101
PRAVO NA PROMJENU SPOLA TRANSRODNIH OSOBA.....	105
IV ANALIZA SLUČAJEVA POVREDE PRAVA LGBT OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI	113
1. Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine.....	115
2. Institucija Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine	117
3. Regulatorna agencija za komunikacije Bosne i Hercegovine	121
4. Vijeće za štampu i slučajevi kršenja Kodeksa za štampu	122
5. Udruženje Q	125
V ZAKLJUČCI I PREPORUKE	127
LITERATURA.....	135
O AUTORU	139

PREDGOVOR

Poštovane čitateljke i čitatelji,

Sarajevski otvoreni centar ovom publikaciju zvanično započinje svoj rad na LGBT (lezbejskim, gej, biseksualnim i transrodnim) pravima. Naime, u okviru jednog od četiri programa naše organizacije, programa *Ljudska prava*, mi se intenzivno zalažemo za ženska i LGBT prava u Bosni i Hercegovini. Radimo na jačanju LGBT zajednice, zalažemo se za veću vidljivost LGBT tema u bosanskohercegovačkoj javnosti kroz publicističke, kulturne i umjetničke projekte, te radimo na izgradnji kapaciteta kako bismo od naredne godine nastavili borbu za LGBT prava kroz državne i pravosudne institucije.

Ovaj posao zahtjeva visoko profesionalan i uporan rad. A upravo svaki takav rad započinje analizom stanja, što kroz ovu publikaciju i činimo. Nadamo se da smo bosanskohercegovačkoj stručnoj ali i široj javnosti ovom knjigom ponudili sveobuhvatni uvod kada su u pitanju prava pripadnika/ca LGBT zajednice. Na osnovu ove publikacije od 2012. godine Sarajevski otvoreni centar i druge organizacije imat će priliku da odrede pojedine ciljeve kada su u pitanju zagovaranje i lobiranje za unapređenje LGBT prava u Bosni i Hercegovini.

Ova analiza izlazi u ediciji *Questioning* Sarajevskog otvorenog centra, ediciji u okviru koje objavljujemo različite naslove koji se tiču roda, spola, seksualnosti i prava koja se vezana za tu temu. Drago nam je da je ovo već drugi naslov ove edicije, nakon što smo kao prvi naslov objavili *Čitanku lezbejskih i gej ljudskih prava*.

I na kraju, kao voditelj ovog projekta želim srdačno da se zahvalim različitim akterima koji su doprinijeli da ova analiza bude objavljena. Na prvom mjestu tu je sam autor, moj drug i kolega Damir Banović, jedan od najboljih mladih pravnika teoretičara u Bosni i Hercegovini. Bez njegove ekspertize i upornog rada ova publikacija nikada ne bi bila ni realizovana. Hvala i svim organizacijama i pojedincima/kama koji/e su Damira podržali/e u izradi ove publikacije. Također, zahvaljujem se lektorici Arijani Aganović, dizajneru Filipu Androniku te recenzentkinji Amili Ždralović. I za kraj, veliku zahvalnost dugujemo i našim partnerima iz organizacije Civil Rights Defenders, Sumeji Tulić i Goranu Miletiću koji su nas sadržajno i finansijski podržali u okviru ovogodišnjeg, zajedničkog projekta.

Nadamo se povratnoj informaciji svih čitatelja i čitateljki!

Saša Gavrić
Izvršni direktor
Sarajevski otvoreni centar

UVOD

UVODNE NAPOMENE

Prva obuhvatnija analiza prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini rađena je 2006. godine kada je već postojao Zakon o ravnopravnosti spolova, te u određenim krivičnim zakonima seksualna orijentacija kao zabranjeni osnov diskriminacije. Prva studija sastojala se primarno od normativne analize, preporuka u pogledu izmjena, te problema u primjeni propisa. Od tog perioda desile su se bitne izmjenе drugih propisa i usklađivanje sa Zakonom o ravnopravnosti spolova na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou. Godine 2009. donesen je Zakon o zabrani diskriminacije u kojem je potvrđena zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, te je po prvi put uveden i rodni identitet (Zakon koristi drugačije određenje: spolno izražavanje). Također, pred policijskim i sudskim organima u Bosni i Hercegovini pojavili su se prvi slučajevi u kojima su se kao oštećeni pojavili pripadnici/ce LGBT populacije. Neki od njih su uspješno procesuirani, a neki su ostali u fazi istrage. Medijski najekspoziraniji je slučaj neuspješnog održavanja Queer festivala, te prije i neposredno prije održavanja Festivala slučaj govora mržnje u printanim medijima. Upravo iz gore navedenih razloga krenulo sa ka izradi nove studije uključivanjem do sada evidentiranih slučajeva diskriminacije, napada ili govora mržnje a kako bi se barem djelimično stekao uvid koliko su bosanskohercegovački pravni sistem i društvo spremni da adekvatno djeluju na iste.

Analiza je također zamišljena da bude izvor osnovnih propisa o zaštiti prava LGBT populacije koji bi se koristio kroz treninge i edukacije kako pripadnika/ca populacije, tako i medija i policije. Obrazovanje pripadnika/ca LGBT populacije o njihovim pravima je jedan od koraka ka oživljavanju propisa o zabrani diskriminacije, odnosno, kako bi se krenulo ka prijavljivanju slučajeva diskriminacije i njihovog procesuiranja koje se u najvećem broju i ne dešava. Edukacija policije, ali i ostalih koji su uključeni u sistem zaštite ljudskih prava potrebna je iz razloga što postoji nedovoljno poznavanje propisa o zabrani diskriminacije, te je neophodno njihovo senzibiliziranje za potrebe LGBT populacije. U tom smislu, analizirani propisi i slučajevi dat će potrebnu osnovu za bazičnu edukaciju.

Zbog ograničenog prostora, pravna analiza ne može obuhvatiti sve propise, već je dat primat osnovnim, sistemskim i najbitnim propisima, odnosno određenim njihovim aspektima. Većim su dijelom obrađivani materijalni, a samo djelimično procesni propisi (podnošenje apelacije pred Komisijom za ljudska prava, ostvarivanje prava pred Evropskim sudom za ljudska prava i podnošenje apelacija pred Ustavnim sudom Bosne i Hercegovine).

Prikaz pojedinih djelova analize dati su u daljem tekstu.

1. NORMATIVNA ANALIZA

Normativna analiza predstavlja dio u kojem su istraženi važeći propisi na univerzalnom, regionalnom i nacionalnom nivou s ciljem upoznavanja s postojećim sistemom zaštite. U sadržajnom smislu, to znači:

1. Ispitivanje propisa kojima se ustanovljavaju posebna prava za pripadnike/ce seksualnih i rodnih manjina;
2. Ispitivanje propisa kojima se direktno zabranjuje diskriminacija osoba koje pripadaju seksualnim i rodnim manjinama;
3. Ispitivanje propisa koji su opšte prirode te se mogu koristiti za zaštitu pripadnika/ca seksualnih i rodnih manjina.

U odnosu na nivoe na kojima su doneseni, u analizi su korišteni i istraživani važeći propisi univerzalnog, regionalnog i nacionalnog karaktera koji se direktno ili indirektno vežu za zaštitu prava LGBT osoba. Propisi univerzalnog karaktera jesu propisi Organizacije Ujedinjenih nacija i analizirat će se Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i drugi međunarodni dokumenti formalno obavezujući ili obavezujući po običajnoj osnovi. Posebno je dat osvrt na skoro usvojene rezolucije i deklaracije kojima se poziva na zabranu diskriminacije seksualnih i rodnih manjina, te neobavezujuće dokumente kao što su Džokdžakartski principi. Ovi dokumenti mogu biti značajni iz razloga njihovog mogućeg transformiranja u obavezne norme međunarodnog prava, te novih smjernica tumačenja normi kojima se štite ljudska prava i slobode.

Propisi regionalnog karaktera su vezani za propise usvojene u okviru Vijeća Evrope, a tiču se Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, te dodatnih protokola koje je potpisala i ratificirala Bosna i Hercegovina. Rad Vijeća Evrope i Evropskog suda za ljudska prava bitni su za analizu zbog činjenice da je Bosna i Hercegovina članica Vijeća Evrope te je njene konvencije obvezuju. S druge strane građanima/kama Bosne i Hercegovine je omogućeno obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava kao jednom od pravnih lijekova. U pogledu propisa Evropske unije uzeti su u obzir samo oni dijelovi koji su trenutačno obavezujući za Bosnu i Hercegovinu, a tiču se obaveza proisteklih iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Bosne i Hercegovine i Evropske unije.

Propisi nacionalnog karaktera jesu oni usvojeni u Bosni i Hercegovini a koji su državnog, entitetskog i kantonalnog karaktera. Analizirani su zakoni koji pitanju zabrane diskriminacije pristupaju sistemski kao što je Zakon o ravnopravnosti spolova iz 2003. godine koji po prvi put uvodi sintagmu *seksualna orijentacija*, te zabranjuje diskriminaciju na bazi iste. Od njegovog donošenja je prošao relevantan vremenski period i ova analiza se bavi posebno njegovom implementacijom u kontekstu stepena njegovog kršenja, odnosno broja prijavljenih i procesuiranih

slučajeva. Drugi zakon koji spada u kategoriju sistemskih je i Zakon o zabrani diskriminacije iz 2009. godine te su analizirani njegov materijalni dio, novoustanovljeni organi za njegovu primjenu, njegov odnos sa Zakonom o zabrani diskriminacije te eventualno slučajevi u praksi. Drugu grupu zakona čine oni koji se, između ostalih, bave i pitanjem zabrane diskriminacije (bilo direktno ili indirektno) i čine je zakoni iz krivičnopravne oblasti (kao što su, na primjer, Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Republike Srpske, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine), zakoni iz radnopravne oblasti (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Zakon o radu Republike Srpske, Zakon o radu Brčko Distrikta), zakoni iz oblasti obrazovanja, zdravstva te propisi koji reguliraju rad elektronskih i printanih medija.

2. ANALIZA SLUČAJEVA POVREDE PRAVA LGBT OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI

Drugi dio analize istražuje primjenu propisa u praksi, odnosno evidentirane slučajeve diskriminacije. U ovom dijelu posebna pažnja je posvećena pitanju efektivnosti postojećih propisa, stepena korištenja od strane pripadnika/ca seksualnih i rodni manjina, te spremnosti državnih organa (policije, tužilaštva, sudova i drugih organa) za njihovu primjenu. Kao izvori slučajeva korišteni su godišnji izvještaji Ombudsmena za ljudska prava, izvještaji nevladinih organizacija, te slučajevi sankcionisani od strane Vijeća za štampu i Regulatorne agencije za komunikacije. Također, tokom istraživanja poslani su direktni upiti Ombudsmenu za ljudska prava Bosne i Hercegovine i Agenciji za ravnopravnost spolova koji su dali odgovore na pitanja evidentiranih slučajeva diskriminacije. Iako je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine obavezno da vodi centralni registar o svim slučajevima diskriminacije, on prema dostupnim informacijama još nije uspostavljen te nije korišten za potrebe analize.

Analiza je imala za primarni cilj da odgovori na sljedeća dva istraživačka pitanja:

1. Da li su primjenjena pravila koja se direktno referiraju na pripadnike/ce seksualnih i rodni manjina?
2. Da li su primjenjena pravila koja nisu direktno vezana za pripadnike/ce seksualnih i rodni manjina, ali su kršenja nastala na bazi pripadnosti seksualnoj i/ili rodnoj manjini?

3. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

U ovom dijelu pravne analize bit će prezentirani i najbitniji rezultati istraživanja a koji će ići u sljedećim pravcima:

1. Zaključci i preporuke u pogledu pravnih mehanizama na univerzalnom i regionalnom nivou
2. Zaključci i preporuke u pogledu normativne regulacije prava i sloboda LGBT osoba u Bosni i Hercegovini
3. Zaključci i preporuke u pogledu načina primjene propisa kojima se direktno ili indirektno zabranjuje diskriminacija pripadnika/ica seksualnih i rodni manjina;
4. Zaključci i preporuke u pogledu postupanja organa vlasti u slučajevima kršenja prava i sloboda pripadnika/ica seksualnih i rodni manjina
5. Zaključci i preporuke u pogledu odnosa pripadnika/ica za ustanovljenim sistemom zaštite u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine.

TERMINOLOGIJA¹

Bifobija

Netolerantnost ili nasilje prema biseksualnim osobama koje sprovode heteroseksualne osobe (u tom slučaju često je sinonimna sa homofobijom) ili lezbejke i/ili gejevi.

Biološki (hromozomski) spol

Određenje determinisano hromozomima (XX, XY), hormonima (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). Konstruktivističke teorije tvrde da je spol (kao i rod i rodne uloge) konvencija (društvena konstrukcija).

Biseksualna osoba

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama oba spola, ili, osoba koja se emotivno, društveno ili psihološki investira u osobe oba spola. Prezir prema biseksualnim osobama (vidi bifobija) počinje da jenjava tek s pojavom queer pokreta, dakle, paralelno sa tendencijama nivelisanja bitnih razlika među neheteroseksualnim osobama.

Coming out

Sintagma koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmisanja vlastite (homo)seksualne orijentacije. Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja, i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život. U aktivizmu ili queer teoriji, coming out zadobija dimenziju političkog čina opiranja i suprotstavljanja heteroseksizmu.

Diskriminacija

Svaki oblik zlostavljanja i represije, koji može i ne mora uključivati fizičko nasilje. Zasnovana na principu razlikovanja i različitosti, ona ideološki i posredstvom institucija koje posjeduju moć da nadziru i kažnjavaju, lišava prava sve one koji se na ovaj ili onaj način ne uklapaju u dominantnu matricu. Princip po kome diskriminacija funkcioniše može se vezati kako za ignoranciju tako i za privilegovano znanje, ali su mu u osnovi netolerantnost i moć.

1 Preuzeto iz knjige: Saša Gavrić/Lejla Huremović/Marija Savić (2011): *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell.

Posredna Diskriminacija

Posredna diskriminacija podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja nekog lica ili grupe lica u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druga lica.

Neposredna diskriminacija

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije, odnosno svako djelovanje ili propuštanje djelovanja kada je neko lice ili grupa lica dovedena ili je bila ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljni položaj za razliku od nekog drugog lica ili grupe lica u sličnim situacijama.

Institucionalizovana diskriminacija

Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr.) koje favorizuju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih. Savremena teorija se u načelu slaže da je ta "grupa" grupa bijelih (rasa) heteroseksualnih (orijentacija) muškaraca (rod) srednjih godina (starosna dob) pripadnika srednje ili srednje-više klase (klasa). Svi koji na ovaj ili onaj način odstupaju od date "grupe", tretiraju se kao manjina (čak i kada formiraju grupu koja je od ove brojnija). Moć te grupe, čak i nad približno jednakim (recimo, crni muškarci sa svim navedenim odlikama) ili većim grupama (žene uopšte), održava se putem spomenutih ustanova.

Višestruka diskriminacija

Opisuje diskriminaciju koja se dešava na temelju nekoliko osnova odvojeno (na primjer, ista osoba može doživjeti diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rasnu diskriminaciju, itd.) Odnosi se na situaciju u kojoj postoji više osnova diskriminacije u isto vrijeme, te ih je teško razdvojiti i posmatrati odvojeno.

Uznemiravanje

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva lica i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta.

Spolno uznemiravanje

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva lica, posebno kada će se njime stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent.

Mobing

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica ili degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog.

Segregacija

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druga lica na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije u skladu sa definicijom diskriminacije.

Gej (gay)

Osnovno značenje termina je razdragan, veseo. U 19. vijeku zadobija novo značenje: ženske prostitutke su s prezirom nazivane “vesele (gej) žene”, pa se taj atribut pripisivao i muškarcima koji su se služili njihovim uslugama i muškim prostitutkama. Ranih godina 20. vijeka nekolicina muškaraca i žena iz Amerike prisvaja taj izraz kao zamjenu za klinički naziv homoseksualna osoba. Riječ ulazi u široku upotrebu šezdesetih i sedamdesetih godina 20. vijeka, kada mediji prihvataju zalaganja gej pokreta da se izraz homoseksualac, koji koriste psihijatri pri dijagnozi mentalnog oboljenja, zamijeni rječju gej.

Gej muškarac

Muškarac koga fizički i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog spola. Zbog historijske opterećenosti termina “homoseksualac”, preporučuje se da se koristi ovaj neutralni termin.

Genderfobija

Diskriminacija na bazi roda (rodnih uloga, izražavanja i normi) koja proističe iz neprihvatanja i negiranja prava individua na ličnu koncepciju spolnog/rodnog identiteta i izražavanja.

Govor mržnje

Govor mržnje protiv LGBT osoba odnosi se na javno izražavanje koje podrazumijeva širenje, promovisanje ili opravdavanje mržnje, diskriminacije ili neprijateljstva prema LGBT osobama - na primjer, izjave političkih i vjerskih vođa ili mišljenja

drugih društvenih lidera koja se objavljuju u štampi ili na internetu, a koja imaju za cilj poticanje mržnje.

Heteronormativnost

Može se definisati kao pretpostavka da su svi heteroseksualni, odnosno, da je heteroseksualnost idealna i superiorna u odnosu na homoseksualnost ili biseksualnost. Heteronormativnost također uključuje privilegovanje normativnog izražavanja roda - ono što je nužno ili nametnuto pojedincima/kama kako bi ih percipirali ili prihvatili kao "pravog muškarca" ili "pravu ženu", tj. u okviru jedinih dostupnih kategorija.

Homofobija

Strah, netolerancija, nasilje ili mržnja prema gej muškarcima i lezbejkama (i biseksualnim osobama [vidjeti bifobija]). Manifestuje se kao neupitna vjera u superiornost heteroseksualnosti, koju podstiču kulturne i institucionalne društvene prakse. Ta vjera rada, nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, oduzimanju potomstva neheteroseksualnom roditelju, diskriminaciji pri zapošljavanju, plaćanju poreza, umirovljenju, imigracionom postupku itd. Ovi oblici diskriminacije su ono što spada u društveni domen i mnoge homofobične osobe poricati će da u tome uzimaju udjela. Međutim, homofobija se lako prepoznaje na pojedinačnom nivou u svakodnevnim situacijama, recimo, kada za neku ženu mislimo da je lezbejka samo zato što nije u stanju da pronađe muškarca ili zato što želi da bude muškarac; ili kada osobu koja je lezbejka ili gej muškarac ne posmatramo kao cjelovitu ličnost, nego isključivo na osnovu njihove seksualne orijentacije.

Homoseksualac

Zastarjeli klinički termin za osobe koje fizički i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju da je uvredljiv. Bolji termini su "gej (muškarac)/gejevi" i "lezbejka".

Interseksualna osoba

Osobe koje su rođene s hromozomskim, hormonskim ili genitalijskim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima "muške" ili "ženske" kategorije, zbog svoje seksualne ili reproduktivne anatomije. Ova riječ je zamijenila pojam "hermafrodit", koji je obimno korišten od strane liječnika tokom 18. i 19. vijeka i koji se danas smatra nestručnim. Interseksualnost može poprimiti različite oblike i obuhvatiti različita stanja interseksualnih osoba.

Lezbejka

Žena koja se emotivno, društveno ili psihološki investira u druge žene. "Lezbejka" je jedan od najstarijih i najpozitivnijih termina za neheteroseksualne žene, što u

lezbejskoj feminističkoj teoriji ne označava samo seksualni identitet koji se sukobljava s konvencionalnim rodnim očekivanjima od žena, nego i društveni i politički identitet izgrađen u opoziciji prema muškom šovinizmu, patrijarhatu, heteroseksizmu i falocentrizmu. Sama riječ potiče od imena grčkog ostrva Lezbos gde je rođena pjesnikinja Safo koja je uznosila ljubav među ženama.

LGBT

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom LGBT u društvenom i političkom aktivizmu. Ponekad pojam LGBT može biti proširen i uključiti i interseksualne i queer osobe (LGBTIQ).

LGBTTIQ

Skraćenica za “lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer” osobe.

Outirati

Čin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lezbejka ili biseksualna osoba. Većina gej i lezbejske zajednice smatra da je nepristojno i protivi se tome da bilo koja osoba, osim one koja je u pitanju, odlučuje o tome kad će i kome pričati o seksualnoj orijentaciji. Lezbejska i gej zajednica u Bosni i Hercegovini termin “autirati se” također koristi za situaciju kada sam gej ili sama lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako, na primjer, može da se kaže da se neka lezbejka autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka.

Spol

Klasifikovanje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i interseks. Društveno prihvaćeni su samo muški i ženski spol.

Spolni identitet

Individualno identifikovanje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koji ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem.

Queer

Riječ se prvenstveno odnosi na sve što se razlikuje od konvencionalnog na neki neobičan način (sinonim za čudno, ekscentrično). U početku su konotacije ovog termina u gej upotrebi bile negativne, pa čak i danas postoji otpor prema ovom izrazu, osobito među starijim homoseksualnim osobama. Budući da termin subverzivno razobličuje postojeće, tobože fiksirane modele, odbacujući razlike (svi LGBT su njime bez razlike obuhvaćeni) i identitete (nijedan od LGBT identiteta u njemu nije povlašćen), on postaje sve univerzalnije prihvaćen. Mnoge transeksualne, biseksualne pa čak i heteroseksualne osobe, čija se seksualnost ne uklapa u kulturne standarde monogamnog heteroseksualnog braka, prihvatili/e su ovu oznaku kao “seksualni/e disidenti/disidentkinje”.

Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrdan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTTIQ osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van hetero-patrijarhalnih normi.

Rod

Društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest osoba muškog ili ženskog spola. Također, individualni konstrukt sopstvenog identiteta/ izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu “muškog” i “ženskog”.

Rodni identitet

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo u shvatanju sopstvenog spola, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, “rodno izražavanje”), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja. Spol osobe obično je dodijeljen pri rođenju, a odmah potom postaje socijalno i pravno pitanje. Spol podrazumijeva osobni koncept/konstrukt koji može biti u skladu sa društveno propisanim definicijama u pogledu spola/roda ili ih može negirati, prevazilaziti i mijenjati. Neki ljudi imaju problem pri identificiranju sa spolom dodijeljenim pri rođenju - ove osobe nazivamo “transrodne” osobe. Rodni identitet nije isto što i seksualna orijentacija, a transrodne osobe se mogu identificirati kao heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne.

Rodno izražavanje

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

Seksualni identitet

Seksualni identitet odnosi se na to kako sebe nazivamo i percipiramo. Ti nazivi uključuju “strejt”, “gej”, “bi”, “queer”, “neodređen/a”, “neodlučan/na”, “aseksualan/na” i dr. Naše seksualno ponašanje i način na koji sebe određujemo (identitet) predstavljaju stvar mogućeg izbora/odluke. Ima i onih koji tvrde da se i seksualna orijentacija može odabrati, iako se to mahom poriče.

Transgender/Transrodno

Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljanje nametnutim rodnim i spolnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

Transeksualna osoba

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da promijeni svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modifikovala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje tijelo i prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

Transfobija

Po analogiji sa bifobijom i homofobijom, oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe.

Tranvestija/tranvestite/tranvestiti

Tranvestiti su osobe koje vole da nose odjeću suprotnog spola. Tranvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom. Tranvestiti/e mogu biti i heteroseksualne i istospolno orijentisane osobe.

Tranzicija

Predstavlja proces promjene rodnog izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem sopstvenog roda.

Zločin iz mržnje prema LGBT osobama

Odnosi se na kaznena djela motivisana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član/ica neke LGBT grupe. Kod zločina iz mržnje mora postojati osnovana sumnja da je motiv počinioca kaznenog djela seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U izradi pravne analize korišteni su važeći pravni akti univerzalnog, regionalnog i nacionalnog karaktera, odluke i presude državnih organa, kao i izvještaji organizacija za zaštitu ljudskih prava. Pri izradi analize rađeni su intervjui sa nastavnim i saradničkim osobljem na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, Institucijom Ombudsmena Bosne i Hercegovine, Agencijom za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, Udruženjem Q, drugim nevladinim organizacijama i pojedincima/kama koji/e se bave zaštitom ljudskih prava i sloboda. U analizi je kombinirana deskriptivna, analitička, komparativna i preskriptivna metoda. Također je korištena dogmatska i sociološka metoda u pravu.

PRAVA LGBT OSOBA

Postoje li posebna prava vezana za LGBT osobe? I ako postoje, zašto bi se ona razlikovala u odnosu na ostala prava drugih osoba, te koja bi to prava bila. Da bi se opravdalo postojanje specifičnog seta prava moraju postojati određeni razlozi ili osnove za njihovo formiranje. No, pokret za prava LGBT osoba ide u drugom pravcu i teži ka ukidanju diskriminacije u pogledu već postojećeg seta ljudskih prava. Upravo su intervencije u pozitivno međunarodno ili nacionalno pravo išle ka izričitom zabranom diskriminacije LGBT osoba. Iz tih razloga i pravne analize idu ka pronalasku onih dijelova važećeg prava gdje se ona navode ili gdje se kroz pravila tumačenja može izvesti zaključak da ona postoje. Da se vratimo na početak: da li postoje posebna LGBT prava, odnosno koje su to posebne karakteristike pripadnika/ica zajednice koje bi dale osnov za formiranje posebnih prava? Odgovor na ovo pitanje je djelimično negativan: ne postoje posebne karakteristike LGBT osoba, osim u onom dijelu koji se tiče pitanja promjene spola ili izražavanja rodnog identiteta. Prvi razlog se može okarakterizirati kao posebna osnova, mada izričito ne formira posebno pravo, već je to razlog koji treba biti dio zdravstvene zaštite i pokriven sistemom obaveznog zdravstvenog osiguranja. Drugi se ne tiče izričito LGBT zajednice i upravo je pravo koje mogu uživati i, recimo, heteroseksualne osobe.

Dakle, kada govorimo o pravima LGBT osoba govorimo o njima kroz sljedeće 4 dimenzije:

1. Zaštita prava LGBT osoba kroz postojeći sistem zaštite ljudskih prava
2. Zabrana diskriminacije po osnovama seksualne orijentacije i rodnog identiteta koja je izričito navedena u važećem pravu;
3. Zabrana diskriminacije po osnovama seksualne orijentacije i rodnog identiteta koja nije izričito navedena, ali se primjenom pravila tumačenja može izvesti zaključak da ona postoji;

Posebno navedena prava LGBT osoba, koja se po određenim osobinama razlikuju od ostalih prava koja uživaju lica te mogu uživati samo pripadnici/e ove zajednice. Iako praktično teško da se mogu realizirati, teoretski postoje shvatanja određenih autora da postoje posebna kolektivna prava homoseksualaca i lezbejki koja bi sezala do ostvarivanja prava na teritoriju, političku participaciju, pozitivnu diskriminaciju i sl.

Seksualna orijentacija je relativno nov koncept ljudskih prava i prakse te se odnosi na trajniju, emocionalnu, romantičnu, seksualnu privlačnost ili naklonost prema drugoj osobi. Razlikuje se od drugih aspekata seksualnosti uključujući biološki

spol, rodni identitet (psihološki osjećaj biti muškarcem ili ženom) i uloge roda kao društvene kategorije. Seksualna orijentacija uključuje razne oblike seksualnosti kao što je homoseksualnost, biseksualnost ili heteroseksualnost.² Rodni identitet nije još uvijek u tolikoj mjeri prepoznat izričito kao ljudsko pravo, već se često podvodi pod pojam spol/rod u njegovom širem tumačenju. Može se reći da tek noviji dokumenti, prvenstveno neobavezujućeg karaktera, uvode i pojam rodnog identiteta čime bi se na sveobuhvatan način pravno regulisala oblast diskriminacije LGBT osoba.

2 Etinski, Rodoljub i Krstić, Ivana: *EU Law on the Elimination of Discrimination*, Law Faculty (University of Belgrade); Law Faculty (University of Niš), Law Faculty (University of Novi Sad) and Law Faculty (University of Maribor), 2009, str. 251.

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA NA UNIVERZALNOM NIVOU

Zaštita prava LGBT osoba na univerzalnom nivou podrazumijeva postojanje važećih međunarodnih dokumenata te mehanizama za njihovo provođenje. Ti međunarodni dokumenti mogu biti ili deklaracije koje su postale važeće po običajnoj osnovi ili međunarodne konvencije koje su nakon okončanih procedura ratificiranja i deponovanja ratifikacija stupile na snagu. Mehanizmi za njihovu primjenu mogu biti kroz formiranje posebnih tijela koja su nadležna za praćenje njihove implementacije. Njihove nadležnosti mogu biti iscrpljene kroz davanje preporuka državama potpisnicama tih konvencija na bazi ili pojedinačnih predstavki ili godišnjih izvještaja koje podnose države.

Država Bosna i Hercegovina je potpisnica brojnih međunarodnih konvencija, no nijedna od tih direktno ne brani diskriminaciju na bazi seksualne orijentacije i rodnog identiteta, već se mogu koristiti kao opšti sistem zaštite ljudskih prava i kao indirektni oblik zaštite. Međunarodne konvencije univerzalnog karaktera obavezuju Bosnu i Hercegovinu po dva osnova. Ustav Bosne i Hercegovine u svom aneksu sadrži 13 konvencija univerzalnog karaktera te se one u tom smislu mogu smatrati materijalnim dijelom ustava i pravnog sistema³. S druge strane, Bosna i Hercegovina je članica međunarodnih konvencija, te je obavezuju prema međunarodnom pravu.

3 U aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine navedene su sljedeće konvencije univerzalnog karaktera: 1. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948); 2. Ženevska konvencija I-IV o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunski protokoli I-II (1977); 3. Konvencija koja se odnosi na status izbjeglica (1951) i Protokol (1966); 4. Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957); 5. Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961); 6. Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965); 7. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i Opcioni protokoli (1966 i 1989); 8. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966); 9. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene (1979); 10. Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1984); 11. Konvencija o pravima djeteta (1989); 12. Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika – migranata i članova njihovih porodica (1990); 13. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994). Ostale tri konvencije su regionalnog karaktera: 1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima koja se direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini, ali nema supremaciju nad Ustavom Bosne i Hercegovine; 2. Evropska konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1987); 3. Evropska povelja za regionalne jezike i jezike manjina (1992).

1. UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima⁴, iako nije predviđena da bude obavezujući dokument, vremenom na običajnoj osnovi postala je dijelom obavezujućih normi međunarodnog prava. Organizacija Ujedinjenih nacija je usvojila deklaraciju 10. decembra 1948. godine dajući jaku podršku zaštiti individualnih i političkih prava, te principu nediskriminacije. Iako ne direktno, deklaracija brani diskriminaciju LGBT osoba u pogledu uživanja ličnih i političkih prava bez obzira gdje se te osobe nalazile ili čiji/čije državljani/ke bili/e. Ona je obavezna za sve države svijeta, bez obzira na politički sistem, oblik vladavine ili državno uređenje. *Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svijesću pa jedni prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva*, prvi je član Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Princip nediskriminacije u pogledu uživanja prava utvrđen je već u drugom članu: *Svakome pripadaju sva prava i slobode utvrđene u ovoj Deklaraciji bez ikakve razlike glede rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovine, rođenja ili neke druge okolnosti. Nadalje, ne smije se praviti nikakva razlika zbog političkog, pravnog ili međunarodnog statusa zemlje ili područja kojem neka osoba pripada, bilo da je to područje neovisno, pod starateljstvom, nesamoupravno, ili mu je na neki drugi način ograničen suverenitet*. Ograničenje koje postavlja Univerzalna deklaracija tiče se prava na brak jer postavlja uslov različitosti spolova jer jedino punoljetni muškarci i žene imaju pravo da zaključe brak i osnivanje porodice bez ograničenja u pogledu vjere, rase ili nacionalnosti⁵. Pored ovoga ograničenja, usko vezanog za prava LGBT osoba, postoji i opšte ograničenje prava i sloboda u Deklaraciji jedino u situaciji ako je to ograničenje utvrđeno u zakonu, radi osiguravanja poštovanja prava i sloboda drugih te radi ispunjavanja pravednih zahtjeva morala, javnog reda, i općeg blagostanja u demokratskom društvu⁶.

2. MEĐUNARODNI PAKT O GRAĐANSKIM I POLITIČKIM PRAVIMA

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima usvojen je 1966. godine, a stupio je na snagu 1976 godine. Bosna i Hercegovina je na temelju notifikacije o sukcesiji postala stranka ovog Pakta 1993 godine⁷. Pored ove činjenice, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima nalazi se u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine i prema tome dio je ustava u materijalnom smislu, odnosno, njegove

4 <http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Deklaracijaljp.pdf>

5 Član 16 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima

6 Član 29, stav 2.

7 Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, br. 25/93

odredbe su ujedno ustavne odredbe što dodatno daje na njegovom značaju u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. Uz Pakt o građanskim i političkim pravima usvojen je i prvi Fakultativni kojim je ustanovljen Komitet za ljudska prava, koji ima zadatak da prima i razmatra individualne predstavke od lica koja smatraju da im je prekršeno neko od prava zagaranтованиh u Paktu. Kao i u slučaju Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, i Pakt o građanskim i političkim pravima u članu 2 uvodi princip nediskriminacije: *Države članice ovog Pakta obavezuju se da poštuju i da jamče prava priznata u ovom Paktu svim pojedincima koji se nalaze na njihovom teritoriju i potpadaju pod njihovu vlast bez ikakvog razlikovanja, naročito u pogledu rase, boje kože, spola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili svakog drugog ubjeđenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugog statusa*⁸. Osim spola Pakt ne navodi druge osnove zabrane diskriminacije koji bi se direktno vezali za pripadnike/ice LGBT populacije. Širim tumačenjem riječi spol ili podvođenjem po osnovu *drugi status*, te imajući u vidu neku dosadašnju praksu Komiteta za ljudska prava, dolazi se do zaključka da je zabranjena diskriminacija LGBT osoba u pogledu uživanja ličnih i političkih prava koje garantira Pakt. Također, Pakt predviđa i sljedeću obavezu za države članice: *Sva su lica jednaka pred zakonom i imaju pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zakonsku zaštitu. Zakon treba da brani svaku diskriminaciju i da garantuje svim licima jednaku i djelotvornu zaštitu protiv diskriminacije bilo na osnovu rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, roda ili bilo koje druge okolnosti*. Dakle, Pakt je ne samo na nivou prava i sloboda zagaranтованиh njime zabranio diskriminaciju, već su članice obavezne da na nivou nacionalnih zakonodavstava zabrane diskriminaciju po raznim osnovama, između ostalih i diskriminaciju LGBT osoba. Imajući u vidu da je Bosna i Hercegovina članica Pakta, ona je obavezna da poštuje prava i slobode bez diskriminacije, te da svoje zakonodavstvo mijenja u pravcu normativnog ukidanja diskriminacije. Naravno, i u pravcu zaštite prava i sloboda i zabrane diskriminacije LGBT osoba.

Ograničenja prava i sloboda u Paktu moguća su samo u slučajevima javne opasnosti koja je proglašena zvaničnim putem, u obimu strogo određenim obimom situacije, da te mjere ne budu nespojive s drugim obavezama koje država ima prema međunarodnom pravu i da sa sobom ne povlače diskriminaciju zasnovanu na rasi, spolu, boji kože, jeziku, vjeroispovijesti ili društvenom porijeklu⁹. Pakt, između ostalih, štiti pravo na život, zabranu mučenja, zabranu ropstva, pravo na slobodu i ličnu sigurnost, slobodu kretanja i boravka, jednakosti pred sudom, pravo na privatni život, slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti, pravo na mirno okupljanje, pravo na brak, itd.

U pogledu prava na brak, Pakt se ne razlikuje u odnosu na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima. U članu 23, stav 2. Pakta nesumnjivo stoji: *Priznaje se*

8 <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf> (posljednji put posjećeno 30.10.2011.)

9 Član 4, stav 1.

pravo muškaraca i žena u dobi bračne zrelosti da stupaju u brak i osnuju porodicu. Dakle, različitost spolova je jedan od uslova zaključivanja braka.

Kao što je već gore spomenuto, prvim Fakultativnim protokolom osnovan je Komitet za ljudska prava koje je nezavisno, ekspertno tijelo radi nadzora nad poštovanjem i primjenom Pakta. Članovi Komiteta su nezavisni u svom radu i ne predstavljaju državu čiji su državljani. Biraju se na period od četiri godine s liste kandidata koje biraju države ugovornice¹⁰.

Komitet za ljudska prava ima nadležnost da¹¹:

1. Razmatra periodične izvještaje država stranaka Pakta o mjerama koje su je usvojile radi ostvarivanja prava priznatih u Paktu, kao i napretku ostvarenom u uživanju prava. Komitet proučava te izvještaje i upućuje državama strankama svoje vlastite izvještaje zajedno s primjedbama koje smatra potrebnim;
2. Formulira i objavljuje svoje opšte komentare pojedinih odredbi Pakta i općih pitanja na koja Komitet u njihovoj primjeni i tumačenju nailazi. Opći komentari su dopuna prakse Komiteta i sadrže važna tumačenja sadržaja i domašaja pravnih normi Pakta;
3. Prima predstavnike država članica koje smatraju da neka druga država ne ispunjava obaveze iz ugovora, ako su obje države prihvatile nadležnost Komiteta po članu 41. Pakta;
4. Razmatra predstavke pojedinaca/ki koji smatraju da im je neka država potpisnica Protokola prekršila neko pravo zagarantovano Paktom.

Značaj Komiteta za ljudska prava posebno je značajan iz razloga mogućnosti razmatranja individualnih predstavki, ali samo protiv država koje su ratificirale prvi Fakultativni protokol. Bosna i Hercegovina je članica Fakultativnog protokola što daje mogućnost državljanima/kama i strankama, odnosno LGBT osobama da upućuju individualne predstavke Komitetu protiv Bosne i Hercegovine. Uslovi za podnošenje predstavki detaljnije su regulisani Poslovníkom Komiteta i grupisani su kako slijedi¹²:

1. Predstavka ne smije biti anonimna;
2. Komitet smije primiti predstavku samo protiv država koje su ratificirale Fakultativni protokol;
3. Kršenje nekog prava mora prouzročiti organ javne vlasti tužene države;
4. Podnosilac predstavke mora dokazati da ima legitimni interes kao žrtva povrede prava. Također, u ime žrtve mogu da se pojave i druga lica uz uslov da se

10 Kazazić, Vesna, Defterdarević, Nadaždin Mirjana, Kotlo Rebeka: *Ljudska prava* (praktikum), Centar za ljudska prava u Mostaru, Mostar, 2009. godine, str. 18.

11 http://www.almaprnjavorac.com/zakoni/protokol_uz_%20Pakt_o_gradj_prav.pdf (posljedni put posjećeno 30.10.2011.)

12 Kazazić, Vesna, Defterdarević, Nadaždin Mirjana, Kotlo Rebeka (op.cit.), str. 20.-21.

- dokaže da žrtva nije bila u mogućnosti da podnese predstavku. Komitetu se ne mogu obraćati skupine pojedinaca niti nevladine organizacije;
5. Komitet može razmatrati samo kršenje onih prava koja su regulisana i zaštićena Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima.
 6. Postupak pred Komitetom može se pokrenuti samo ako se kršenje prava dogovorilo nakon što je Fakultativni protokol stupio na snagu za tu zemlju. U pravilu, Komitet je odbacivao predstavke koje ne odgovaraju ovom uslovu;
 7. Ako se zloupotrebljava pravo na obraćanje međunarodnim organima, to će predstavljati temelj za odluku o neprihvatljivosti predstavke. Ovaj razlog za odbacivanje predstavke rijetko se koristi;
 8. Komitet neće razmatrati predstavke ako se uvjeri da se isto pitanje već razmatra u postupku pred nekim drugim međunarodnim organom za ispitivanje ili rješavanje;
 9. Da bi predstavka bila prihvaćena, podnosilac mora dokazati da je iscrpio sva pravna sredstva koja mu stoje na raspolaganju u unutrašnjem pravnom poretku države koju namjerava tužiti.

Kad Komitet za ljudska prava utvrdi da je predstavka sa formalne strane prihvatljiva, dostavlja je tuženoj državi na odgovor koji treba da dostavi Komitetu u narednih 6 mjeseci. Država mora navesti i pravne lijekove koji su stranci stajali na raspolaganju. U praksi Komiteta je pravilo da teret dokazivanja ne može biti samo na podnositelju/ici predstavke jer one u postupku nikako nisu jednake strane kada je u pitanju osiguravanje dokaza. Država je tu u dosta povoljnijem položaju. U dosadašnjoj praksi prihvaćala su se svjedočenja žrtava, podnosioca/ica ili svjedoka/inja, medicinski izvještaji, tekstovi zakona (u svrhu, na primjer, dokazivanja postojanja zakonske diskriminacije pojedinaca/ki), upravni akti i sl. Dokazni postupak se provodi u pismenoj formi. Nakon razmatranja predstavke, Komitet usvaja konstataciju o slučaju koji ima oblik presude i sadrže stav Komiteta o suštini stvari. Odluke Komiteta nisu pravno obavezujuće, ali dosadašnja praksa država pokazuje da se njegove odluke ipak ne ignorišu. U nekim svojim odlukama Komitet je tražio: osiguranje naknade štete; osiguranje napuštanja zemlje; da se ublaži ili ukine smrtna kazna; da se osigura medicinska pomoć; da se istraže slučajevi mučenja i sl.¹³

3. MEĐUNARODNI PAKT O EKONOMSKIM, SOCIJALNIM I KULTURNIM PRAVIMA

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima usvojen je u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 1966. godine, a stupio je na snagu 1976¹⁴. Bosna

¹³ Ibid, str. 21-22.

¹⁴ <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BIntCovEcSocCulRights.pdf> (posljedni put posjećeno 31.10.2011.).

i Hercegovina preuzela je Notifikacijom o sukcesiji Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, 25/93). Također, on se nalazi u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine te predstavlja dio ustavnih normi. U članu 2, stav 2 kao što je to bio slučaj i sa prethodnim međunarodnim konvencijama, Pakt nalaže da *države članice ovog pakta obavezuju se da garantiraju da će sva prava koja su u njemu formulirana biti ostvarivana bez ikakve diskriminacije zasnovane na rasi, boji, spolu, jeziku, političkom ili kakvom drugom mišljenju, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, imovinskom stanju, rođenju ili kakvoj drugoj okolnosti*. Zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta nije izričito zabranjena Paktom, ali se ona može podvesti pod *druge okolnosti* ili širim tumačenjem riječi *spol* (posebno kada govorimo o rodnom identitetu). Dakle, brani se diskriminacija u pogledu uživanja prava na rad, osnivanje i članstvo u sindikatima, određeni životni standard, pravo na obrazovanje, zdravstvene uslove, učestvovanje u kulturnom životu i sl.

Države članice Pakta dužne su da podnesu izvještaj o mjerama koje su usvojile, kao i o napretku postignutom u cilju osiguravanja poštovanja prava priznatih u Paktu. Izvještaji se upućuju generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija koji dostavlja njihovu kopiju Ekonomskom i socijalnom vijeću u okviru kojeg Komitet o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima podnosi svoj izvještaj sa preporukama i komentarima. Upravo je Komitet svojim opštim komentarima djelovao na uključivanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta kao zabranjene osnove diskriminacije. Tako u Opštem komentaru broj 20. Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava Ujedinjenih nacija objašnjava da države članice Pakta trebaju osigurati da seksualna orijentacija ne bude prepreka uživanju prava u, na primjer, pristupu prava na penziju i ona se uključuje kao zabranjeni osnov diskriminacije pod osnovu *druge okolnosti*. U dodatku, rodni identitet je prepoznat kao jedan od zabranjenih osnova diskriminacije. Transeksualci, transvestiti i interseksualne osobe često se suočavaju sa ozbiljnim kršenjima prava, kao što su uznemiravanja u školi ili radnom mjestu¹⁵.

Princip nediskriminacije je dio nekih specijaliziranih mehanizama Ujedinjenih nacija za zaštitu ljudskih prava. Konvencija za ukidanje svih oblika diskriminacije žena, koja je dio Ustava Bosne i Hercegovine ali i konvencija koju je Bosna i Hercegovina notifikacijom o sukcesiji preuzela 1993. godine i Opcioni protokol¹⁶ koji je ratificirala 2002. godine sadrži nediskriminacijsku odredbu. Komitet za ukidanje diskriminacije žena razjasnio je u opštim preporukama da diskriminacija žena baziranih na polu/rodu neraskidivo je povezana sa drugim faktorima koji utječu na žene

15 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 20 on Non-Discrimination in relation to Economic, Social and Cultural Rights, 2009, paragraph 32. Dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/escgencom20.html> (posljedni put posjećeno 31.10.2011.)

16 Opcionim protokolom uvodi se mogućnost pojedinačnih potraživanja na ime kompenzacije za grupe ili osobe u nadležnosti države koje tvrde da su žrtve kršenja bilo kojeg prava predviđenog Konvencijom.

kao što je rasa, etnicitet, religija, zdravlje, status, godine, klasa, kasta i seksualna orijentacija i rodni identitet. Slično, član 2 Konvencije o pravima djeteta, koja je također dio Ustava Bosne i Hercegovine i koju je Bosna i Hercegovina preuzela notifikacijom o sukcesiji 1993. godine, poznaje generalnu odredbu o zabrani diskriminacije. U opštem komentaru Komiteta za prava djece referirano je posebno na seksualnu orijentaciju kao zabranjeni osnov diskriminacije, mada ne i na rodni identitet.¹⁷

4. DEKLARACIJA UJEDINJENIH NACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA, SEKSUALNOJ ORIJENTACIJI I RODNOM IDENTITETU

Deklaracija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, kao neobavezujući akt, donesen je na plenarnoj sjednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija održane 4.juna 2009. godine. Deklaracijom se pozivaju države da osude akte nasilja i povezanih kršenja ljudskih prava protiv osoba zbog njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta, provedu istragu i počinioce privedu pravdi, te osiguraju mehanizme zaštite za osobe koje rade na djelima nasilja i kršenja ljudskih prava počinjenih na bazi seksualne orijentacije i rodnog identiteta.¹⁸

5. REZOLUCIJA VIJEĆA ZA LJUDSKA PRAVA UJEDINJENIH NACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA, SEKSUALNOJ ORIJENTACIJI I RODNOM IDENTITETU

Rezolucija Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu donijeta je 15.juna 2011. godine. Pozivajući se na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i druge relevantne međunarodne dokumente, te principe nediskriminacije i izražavajući duboku zabrinutost za akte nasilja i diskriminacije u svim dijelovima svijeta počinjene prema osobama zbog njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta, traži od Visokog komesara da dokumentira i analizira diskriminacijske zakone i prakse kojima se krše ljudska prava osoba zbog njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta, te načine na koji međunarodni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava mogu pomoći da se spriječe kršenja.¹⁹

17 Više o ovome na http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_Serbian.pdf (posljednji put posjećeno 30.10.2011.)

18 http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/05/Resolution_2504_on_Human_Rights__Sexual_Orientation_and_.pdf (posljedni put posjećeno 1.11.2011.)

19 <http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/06/UN-Human-Rights-Council-Declaration-on-Human-Rights-Sexual-Orientation-and-Gender-Identity.pdf> (posljednji put

6. DŽOKDŽAKARTA PRINCIPI. PRINCIPI PRIMJENE PRAVA O MEĐUNARODNIM LJUDSKIM PRAVIMA VEZANIM ZA SEKSUALNU ORIJENTACIJU I RODNI IDENTITET

Džokdžakarta principi²⁰ usvojeni su 2006. godine od strane grupe eksperata kojima se želi promovirati implementacija do sada preuzetih obaveza međunarodnih ljudskih prava u vezi sa LGBT osobama. Oni predlažu osnovne standarde za zaštitu i promociju punog uživanja svi ljudskih prava bez obzira na seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Neke zemlje, uključujući Češku Republiku, Dansku, Finsku, Irsku, Norvešku, Švedsku i Švicarsku su potvrdile ili se pozvale na Principe u svojim izjavama pred Vijećem za ljudska prava Ujedinjenih nacija. Druge zemlje su potvrdile Principe na nivou izvršne vlasti (Njemačka, Nizozemska, Španija i Velika Britanija) ili kao dio legislativne (Belgija).

7. PRAVO EVROPSKE UNIJE

Bosna i Hercegovina nije članica Evropske unije, pa se i njeno pravo ne primjenjuje ne prostoru države. No, Bosna i Hercegovina je u određenoj fazi evropskih integracija: fazi u kojoj je potpisan i ratificiran Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom koji predviđa određene obaveze u kontekstu prava Evropske unije. Prema članu 70 Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Bosna i Hercegovina je preuzela obavezu postepenog usklađivanja svojih postojećih propisa s pravnom tečevinom (*acquisem*) Zajednice. Usklađivanje će početi trenutkom potpisivanja Sporazuma i postepeno će se proširivati na sve elemente pravne tečevine. Usklađivanje će se u svojoj ranoj fazi fokusirati na osnovne elemente tečevine kao što su unutrašnje tržište i drugi oblici trgovine. U kasnijoj fazi, Bosna i Hercegovina će se fokusirati na druge oblasti. Usklađivanje se provodi na osnovu programa koji dogovore Bosna i Hercegovina i Evropska komisija. U članu 77 Bosna i Hercegovina se obavezala da će usklađivati svoje zakonodavstvo sa zakonodavstvom Zajednice u oblasti rada, naročito zdravlja i sigurnosti na radu, te jednakih mogućnosti.

Opšti princip nediskriminacije između muškaraca i žena uveden je u pravo Evropske unije već 1957. godine Rimskim sporazumom. Ugovor iz Amsterdama iz 1997. godine i Ugovor iz Lisabona 2007. godine dalje su jačali princip nediskriminacije u kojima je seksualna orijentacija eksplicitno navedena, ali ne i rodni identitet.

Povelja o ljudskim pravima Evropske unije u članu 21, tačka 1 uvodi opštu zabranu diskriminacije u kojoj je također seksualna orijentacija izričito spomenuta.

posjećeo 1.11.2011.)

20 <http://www.yogyakartaprinciples.org/yogyakarta-article-human-rights-law-review.pdf> (posljednji put posjećeno 3.11.2011.)

Rodni identitet nije spomenut, mada se tumačenjem može doći do zaključka da je diskriminacija zabranjena jer lista zabranjenih osnova diskriminacije nije zatvorena, te se riječ *sex/spol* može šire tumačiti u praksi Evropskog suda pravde.

Najveći dio pravnih propisa Evropske unije bio je i jeste usmjeren na ukidanje diskriminacije na radnom mjestu i prava koja proizilaze iz radnog odnosa. Rezolucija Evropskog parlamenta o seksualnoj orijentaciji na radnom mjestu iz 1984. godine bio je prvi dokument koji je prepoznao probleme lezbejki i homoseksualaca te naglasio da klasifikacija homoseksualnosti kao mentalne bolesti može imati ozbiljne posljedice na život homoseksualaca u društvu. Drugi instrument bila je Preporuka Komisije za zaštitu dostojanstva muškaraca i žena na radnom mjestu iz 1991. godine. Pravilnik za uposlenike Zajednice (*Staff Regulations for officials of the Communities*) 1998. godine dopunjen je na način da zabranjuje diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije. Okvirna direktiva za jednako postupanje u radu i zanimanju²¹ (*Council Directive Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation*) zabranila je diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije na području Zajednice, uključujući zabranu diskriminacije prema heteroseksualcima i biseksualcima. Mada Direktiva ne zadrži definiciju seksualne orijentacije, prema *European Commission's Explanatory Memorandum on Article 1* pravi se razlika između seksualne orijentacije i seksualnog ponašanja. Seksualna orijentacija je pokrivena Direktivom i odnosi se na osjećaje i samokoncepciju. Seksualno ponašanje može, ali i ne mora biti izraženo u nečijem ponašanju i nije uključeno u Direktivu. Ovakva podjela je oštro kritizirana, posebno od strane Komiteta za građanske slobode i prava, pravdu i privatnost Evropskog parlamenta. Pored ovih instrumenata, ne postoje drugi instrumenti o oblasti rada i zapošljavanja kojima se brani diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije.²²

Evropski parlament je 1994. godine usvojio izvještaj o diskriminaciji homoseksualaca i lezbejki²³. Ovaj izvještaj, poznat i pod nazivom *Roth Report* poziva Evropsku komisiju da predloži načine kojima će države članice ukinuti sve oblike pravne diskriminacije bazirane na seksualnoj orijentaciji. Na bazi ovoga izvještaja, Evropski parlament je donio rezoluciju kojom je poslao jasnu poruku Evropskoj zajednici i državama članicama da je ovaj oblik diskriminacije neprihvatljiv. Naredna rezolucija Evropskog parlamenta išla je u istom pravcu, te je dodatno preporučila državama članicama da *priznaju ne – bračne veze između osoba istog ili različitog*

21 http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/employment_rights_and_work_organisation/c10823_en.htm (posljedni put posjećeno 3.11.2011.)

22 Etinski, Rodoljub i Krstić, Ivana: *EU Law on the Elimination of Discrimination*, Law Faculty (University of Belgrade); Law Faculty (University of Niš), Law Faculty (University of Novi Sad) and Law Faculty (University of Maribo), 2009, str. 252. – 254.

23 http://www.pravnadatoteka.hr/pdf/aktualno/hrv/20030425/Resolution_A3-0028-94.pdf (posljedni put posjećeno 3.11.2011.)

*spola i da im da isti tretman*²⁴. Zahtjevi su kasnije prošireni 2002. godine sa preporukom da se priznaju ista prava nevjenčanim parovima koja imaju vjenčani parovi, bez obzira na spol osoba u tim vezama, uključujući pravo na brak i djecu.

Rodni identitet se nigdje izričito ne spominje kao zabranjeni osnov diskriminacije u direktivama Evropske unije. No, Evropski sud pravde primjenjivao je zabranu diskriminacije na osnovu spola/roda tumačeći je šire uključujući i transrodne osobe čime je barem djelimično uklonjena diskriminacija²⁵. Iako je pravo Evropske unije, posebno kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava prepoznalo zabranu diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, i dalje ostaje praznina u pogledu zabrane diskriminacije osoba koje se još nisu podvrgle postupku promjene spola ili ne namjeravaju da to urade. Evropski parlament je pozvao Evropsku komisiju da pokrije ovu pravnu prazninu.

8. EVROPSKA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH SLOBODA

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima ima posebno mjesto u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. Prema članu II tačka 2 *Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim drugim aktima*²⁶. Iako su neki autori bili stava da ova ustavna norma treba da se tumači da je Evropska konvencija iznad Ustava Bosne i Hercegovine, Ustavni sud Bosne i Hercegovine je u svojim odlukama bio stajališta da ona nema višu pravnu snagu, već istu sa Ustavom Bosne i Hercegovine. S druge strane, Bosna i Hercegovina je 12.07.2002. godine ratificirala Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i time je prihvatila nadležnost Evropskog suda za ljudska prava da odlučuje o aplikacijama fizičkih lica, nevladinih organizacija, skupina pojedinaca/ki ili drugih država koji tvrde da su žrtve povrede prava utvrđenih u Konvenciji²⁷.

No, prije osvrta na instituciju Evropskog suda, potrebno je analizirati sadržaj Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda zajedno sa protokolima, te

24 Etinski, Rodoljub i Krstić, Ivana (op.cit), str. 255.

25 http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_en.pdf (posljednji puput posjećeno 3.11.2011.)

26 http://www.dei.gov.ba/o_bih/?id=49 (posljednji puput posjećeno 30.10.2011.)

27 Bosna i Hercegovina je ratificirala i Prvi (stupio na snagu 12.7.2002. godine), Četvrti (stupio na snagu 12.7.2001. godine), Šesti (stupio na snagu 1.08.2002. godine), Sedmi (stupio na snagu 1.10.2002. godine), Dvanaesti (stupio na snagu 29.7.2003. godine) i Trinaesti protokol (stupio na snagu 1.11.2003. godine).

potencijala za zaštitu prava LGBT osoba. Relevantna praksa i progresivno tumačenje Evropske konvencije bit će analizirani u drugom dijelu pravne analize.

Uz Evropsku konvenciju ide 13 protokola. Protokol 1, 4, 6, 7, 12 i 13 sadrže materijalne norme, dok ostali protokoli bliže uređuju pokretanje međunarodnih sporova i tok postupka pred Evropskim sudom za ljudska prava. Da bi bio obavezujući, svaki od njih mora biti podvrgnut postupku ratifikacije od strane odgovarajućih organa date države. Evropska konvencija štiti sljedeća prava i slobode: pravo na život; zabranu mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja; zabranu ropstva i prinudnog rada; pravo na slobodu i sigurnost; pravo na pravično suđenje; kažnjavanje samo na osnovu zakona; pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života; slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti; slobodu izražavanja; slobodu okupljanja i udruživanja; pravo na sklapanje braka; pravo na djelotvorni pravni lijek; zabranu diskriminacije. Protokol 1 štiti sljedeća prava: pravo na mirno uživanje imovine; pravo na obrazovanje; pravo na slobodne izbore; Protokol 4, zabranu dužničkog ropstva; slobodu kretanja; zabranu protjerivanja sopstvenih građana; zabranu kolektivnog protjerivanja stranaca; Protokol 6, zabranu izricanja i izvršenja smrtno kazne; Protokol 7, zaštitu u postupku protjerivanja stranaca; pravo na žalbu u krivičnom postupku; pravo na naknadu za pogrešnu osudu; pravo ne biti suđen ili kažnjen dva puta u istoj pravnoj stvari (*ne bis in idem*); jednakost supružnika: Protokol 12, opštu zabranu diskriminacije i Protokol 13, apsolutnu zabranu smrtno kazne²⁸.

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava zajedno sa svojim protokolima ni u jednoj odredbi, osim riječi spol, ne spominje seksualnu orijentaciju ili rodni identitet kao osnove zabrane diskriminacije ili eventualno osnove ostvarivanja nekih posebnih prava. Uvijek postoji mogućnost ekstenzivnog tumačenja riječi *spol* ili podvođenje pod *druge osnove*. U tome se Evropska konvencija i protokoli bitno ne razlikuju od drugih međunarodnih konvencija. U tom smislu, kao i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, ona pruža na normativnom nivou samo indirektnu zaštitu. No, praksa Evropskog suda ide dalje i kao što će biti prikazano u drugom dijelu pravne analize, progresivno tumači određene odredbe konvencije dajući zaštitu LGBT osobama.

U članu 8 Evropske konvencije data je zaštita pravu na poštivanje privatnog i porodičnog života. *Svako ima pravo na poštivanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske. Javna vlast se ne smije miješati u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili sprječavanja zločina, zaštite zdravlja, i morala ili zaštite prava i slobode drugih.* Može se reći da je upravo ovo pravo i dalo zaštitu

28 http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EA13181C-D74A-47F9-A4E5-8A3AF5092938/0/BIH_CONV.pdf (posljednji put posjećeno 30.10.2011.)

pripadnika/ca LGBT populacije jer je osiguralo zaštitu privatnog života u smislu ostvarivanja ličnih kontakata i intimnih odnosa pripadnika/ca LGBT populacije, te priznavanja prava na porodični život. No, u pogledu prava na zaključenje braka član 12 Evropske konvencije kaže sljedeće: *Od trenutka kada postanu sposobni za brak, muškarac i žena imaju pravo da stupe u brak i zasnuju porodicu prema nacionalnim zakonima kojima se regulira ostvarivanje ovog prava.* Dakle, za ostvarivanje prava na brak i Evropska konvencija postavlja uslov različitosti spolova uz dodatni: kako je to regulisano nacionalnim zakonodavstvom. Nacionalno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine uređuje brak kao zakonom uređenu zajednicu života između muškarca i žene i to je jedan od konstitutivnih uslova postojanja braka. U tom smislu, gledajući čisto normativno pripadnici/ce LGBT populacije, prije svega homoseksualci i lezbejke, ne mogu tužiti Bosnu i Hercegovinu iz razloga što onemogućava sklapanje braka osobama istospolne orijentacije. No, to ne znači da Bosna i Hercegovina ne može priznati neke druge oblike zajednice života. Transrodne osobe, nakon provedenog postupka promjene spola i promjene podataka u matičnoj knjizi i JBM ne bi imale prepreku ostvariti pravo na brak sa osobom drugog spola.

Kako je već i ranije spomenuto: princip nediskriminacije LGBT osoba je nešto što je ovabezujuće na univerzalnom i regionalnom nivou. U članu 14 Evropska konvencija stipulira: *Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.* Iako ovaj član izričito ne navodi seksualnu orijentaciju ili rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije, zabrana diskriminacije se podvodi pod *drugi status*. Ovaj zaključak se ne izvodi samo pravilima tumačenja, već i kasnijim rezolucijama Vijeća Evrope, a posebno prakse Evropskog suda za ljudska prava.

Ne umanjujući značaj drugih odredbi konvencije i protokola uz nju koji nesumnjivo pružaju indirektnu zaštitu pripadnicima/cama LGBT zajednice kao ljudskim bićima sa uređenim pravima i dostojanstvom, u ovom dijelu analize dat će se osvrt i na Protokol 12 kojim se dodatno pojačava princip nediskriminacije. U preambuli Protokola 12 stoji da države potpisnice, članice Vijeća Evrope su *odlučne da preduzmu dalje korake za unapređenje jednakosti svih osoba kroz zajedničko spovođenje opšte zabrane diskriminacije(...)*. Formulacija člana 1 Protokola 12 je identična s članom 14. Konvencije s dodatkom stava 2 koji kaže da *Nikog nijedan organ vlasti ne smije diskriminirati ni po kojem osnovu.*

Princip diskriminacije može se naći i u nekim specijaliziranim konvencijama Vijeća Evrope. Dana 7. aprila 2011. godine Komitet ministara usvojio je Konvenciju za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja. Ova konvencija je prvi obavezujući dokument na svijetu kojim se stvara savremeni pravni okvir za prevenciju nasilja i zaštitu žrtava. Nediskriminacijska odredba u Konvenciji uključuje osnove

kao što su seksualna orijentacija i rodni identitet i time je prva konvencija u svijetu koja spominje oba osnova: i seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Drugi obavezujući dokument je revidirana Socijalna povelja koja je uključila princip nediskriminacije u članu E, s referiranjem na uživanje prava koja se nalaze u Povelji. Iako seksualna orijentacija i rodni identitet nisu izričito navedeni, Evropski komitet za socijalna prava 2009. godine potvrdio je da udžbenički materijal u školama ne treba da učvršćuje ponižavajuće stereotipe i predrasude koje doprinose socijalnoj isključenosti, diskriminaciji ili poricanju ljudskog dostojanstva kojeg su često doživljavali historijski marginalizirane grupe, kao što su osobe neheteroseksualne orijentacije. U 2010. godini Vijeće Evropskog komiteta ministara donijelo je Rezoluciju o mjerama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta²⁹. Preporukom se pozivaju države članice Vijeća Evrope da osiguraju da usvojeni principi i mjere budu unijeti u nacionalno zakonodavstvo, politike i prakse relevantne za zaštitu ljudskih prava LGBT osoba. Preporuka obuhvata dosta široka područja zločina iz mržnje, slobode udruživanja, izražavanja i mirnog okupljanja, poštovanja porodičnog života i privatnosti, zapošljavanja, obrazovanja, zdravlja, stanovanja, sporta, azila i sl. Iako nije pravno obavezujući akt, države članice su pozvane da implementiraju preporuku. Parlamentarna skupština Vijeća Evrope je o ovome također usvojila rezoluciju i preporuku³⁰

9. POSTUPAK OSTVARIVANJA PRAVA PRED EVROPSKIM SUDOM ZA LJUDSKA PRAVA

Zahtjev Sudu može podnijeti subjekt/stranka – fizičko lice, grupa osoba ili nevladina organizacija koja smatra da je lično i direktno žrtva povrede jednog ili više osnovnih prava zaštićenih Konvencijom ili protokolima (samo u odnosu na protokole koje je država potpisala i ratificirala). Također, država može tužiti drugu državu za kršenje prava.

U skladu sa uslovima navedenim u članu 35. Konvencije, Sud može razmatrati zahtjev ukoliko su zadovoljeni zahtjevi dopuštenosti:

1. Sud može razmatrati predmet samo nakon što su iscrpljena sva raspoloživa domaća pravna sredstva. U suprotnom, podnositelj zahtjeva mora dokazati da ona ne bi bila efikasna;

29 Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, dostupno na: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4bc32b292.html> (posljednji put posjećeno 3.11.2011.)

30 Recommendation 1915 (2010) of the Parliamentary Assembly on Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity, dostupno na <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta10/erec1915.htm> (posljednji put posjećeno 3.11.2011.) Resolution 1728 (2010) of the Parliamentary Assembly on Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity, dostupno na <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1728.htm> (posljednji put posjećeno 3.11.2011.)

2. Sud neće razmatrati nijedan pojedinačni zahtjev koji je:
 - a) anoniman;
 - b) u osnovi isti kao neki predmet što ga je Sud već ispitivao;
 - c) koji smatra inkompatibilnim s odredbama Konvencije i dodatnih protokola
 - d) očito neosnovan ili koji ima za cilj zloupotrebu prava.
3. Zahtjev mora biti podnesen unutar razdoblja od 6 mjeseci od dana donošenja konačne odluke najvišeg nadležnog domaćeg organa ili suda.

Iscrpljenje svih raspoloživih pravnih sredstava u kontekstu pravnog sistema Bosne i Hercegovine bi, idući od prvostepenih, bili stvarno i mjesno nadležni upravni organi, viši upravni organi, ministarstva (u fazama upravnog postupka), odnosno upravnog spora pred redovnim sudovima; sudskim sporovima pred opštinskim, kantonalnim i Vrhovnim sudom u Federaciji, odnosno osnovnim, okružnim i Vrhovnim sudom u Republici Srpskoj; Osnovnim i Apelacionim sudom u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine, odnosno Državnim sudom Bosne i Hercegovine. Najvišu sudsku instancu u odnosu na redovne sudove predstavlja Ustavni sud Bosne i Hercegovine. Njegova apelaciona jurisdikcija ustanovljena je ustavnom odredbom po kojoj Sud *ima apelacionu nadležnost za pitanja iz Ustava koja se pojave na osnovu presude bilo kojeg suda u Bosni i Hercegovini*³¹.

Konačne i izvršne odluke Evropskog suda država Bosna i Hercegovina mora izvršavati. U suprotnom, država se suočava sa sankcijama a jedna od takvih je i suspenzija ili izbacivanje iz članstva u Vijeću Evrope. Pored sankcija Vijeća Evrope prema državi, Bosna i Hercegovina je u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine inkriminisala radnju neizvršavanja odluka Evropskog suda za ljudska prava kada je učini službena osoba. Naime, Krivični zakon Bosne i Hercegovine³² u članu 239 navodi krivičnim djelom neizvršavanje odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Suda Bosne i Hercegovine, Doma za ljudska prava ili Evropskog suda za ljudska prava kojim je, između ostalih, inkriminisana radnja neizvršavanja odluka Evropskog suda za ljudska prava. Službena osoba u institucijama Bosne i Hercegovine, institucijama entiteta ili institucijama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, koja odbije da izvrši konačnu i izvršnu odluku Evropskog suda za ljudska prava ili sprečava da se takva odluka izvrši, odnosno na drugi način onemogućava njeno izvršenje, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina.

Analizirajući međunarodne dokumente i instrumente za kontrolu primjene međunarodnih konvencija može se izvesti sljedeći zaključak: na normativnom nivou do sada nijedna obavezujuća međunarodna konvencija na univerzalnom nivou izričito

31 http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf (posljedni put posjećeno 31.10.2011.)

32 http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/Krivicni_zakon_BiH_-_precisceni,_nezvanični_tekst.pdf (posljednji puput posjećeno 12.11.2011.)

ne spominje seksualnu orijentaciju ili rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije, ali su upravo organi za kontrolu primjene međunarodnih konvencija progresivnim tumačenjem u konkretnim slučajevima ili kroz opšte komentare uključivali seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije.

Za Bosnu i Hercegovinu i državljane/ke Bosne i Hercegovine koji/e pripadaju LGBT populaciji, mehanizmi zaštite ljudskih prava usvojeni u okviru Ujedinjenih nacija imaju dvostruki značaj: pojavljuju se kao pravni lijekovi kojim se LGBT osobe mogu obraćati nakon što iscrpe sva druga djelotvorna pravna sredstva. S druge strane, Bosna i Hercegovina je ratificirajući međunarodne konvencije preuzela obavezu usklađivanja zakonodavstva i prakse u državi, kao i obavezu podnošenja izvještaja o načinu primjene konvencija, te eventulanim kršenjima. Međunarodna tijela, prilikom donošenja svojih finalnih izvještaja, u njega uključuju i izvještaje od nevladinih organizacija.

Bosna i Hercegovina nije članica Evropske unije te se zakoni Evropske unije ne primjenjuju direktno na njenom teritoriju. No, kao potencijalni kandidat za članstvo Evropske unije i kako slijedi iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Bosna i Hercegovina je dužna postepeno usklađivati svoje zakonodavstvo za pravnom tečevinom Evropske unije. Ono će imati sve većeg značaja u daljnjem procesu evropskih integracija.

Evropski sud za ljudska prava, Vijeće Evrope i dokumenti usvojeni u okviru tog tijela imaju vjerovatno najveći značaj za zaštitu ljudskih prava LGBT osoba. Posebno kroz neobavezujuće rezolucije i preporuke Vijeća Evrope i praksu Evropskog suda za ljudska prava. Upravo *case law* i progresivno tumačenje konvencija Vijeća Evrope i drugih međunarodnih instrumenata utjecalo je na stvaranje okvira pravne zaštite LGBT osoba. Kao što je i gore navedeno, trenutno je otvorena za potpisivanje i ratifikaciju konvencija koja je do sada jedini obavazujući dokument koji kao zabranjenu osnovu navodi seksualnu orijentaciju i rodni identitet.

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U USTAVNOM SISTEMU BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina je složena država što sa sobom povlači i dosta složen sistem zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda, bilo na normativnom nivou ili u postojećim mehanizmima. U tom smislu, ljudska prava i slobode se štite kroz Ustav Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, te ustava 10 kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine. Apelacionu nadležnost za odluke bilo kojeg suda u Bosni i Hercegovini ima Ustavni sud Bosne i Hercegovine, koji je, prema tome, i najviša sudska instanca u državi. Ustavni sudovi u entitetima nemaju apelacionu nadležnost, već samo odlučuju o pitanjima ustavnosti i zakonitosti, sporovima između različitih nivoa vlasti, odlučivanju o vitalnom nacionalnom interesu i sl.³³ Redovni sudovi na državnom i entitetskom nivou dužni su voditi računa o ljudskim pravima i slobodama zaštićenim u ustavima, te međunarodnim dokumentima koji se nalaze u Ustavu Bosne i Hercegovine i Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine jer se smatraju dijelom ustavnog teksta.

1. USTAV BOSNE I HERCEGOVINE

Ustav Bosne i Hercegovine je najviši pravni akt u državi kojeg su dužni primjenjivati državni i svi niži nivoi vlasti. Sastavne dijelove Ustava Bosne i Hercegovine čine sam tekst ustava, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima³⁴ i 15 međunarodnih konvencija. U aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine navedene su sljedeće konvencije univerzalnog karaktera: 1. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948); 2. Ženevska konvencija I-IV o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunski protokoli I-II (1977); 3. Konvencija koja se odnosi na status izbjeglica (1951) i Protokol (1966); 4. Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957); 5. Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961); 6. Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965); 7. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i Opcioni protokoli

33 Više o ovome na www.ustavnisudfbih.ba/bs/index.php (posljednji puput posjećeno 1.11.2011.) i vidjeti član 49, stav 7. Ustava Republike Srpske na www.ustavnisud.org/upload/4_8_2009_48_ustav_srpski.pdf (posljednji puput posjećeno 1.11.2011.)

34 Član II, tačka 2. Ustava Bosne i Hercegovine: *Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioretet nad svim ostalim zakonima.* U pravnoj teoriji postavljalo se pitanje značenja posljednje rečenice ove odredbe: da li znači da je Evropska konvencija iznad Ustava Bosne i Hercegovine ili na nivou pravne snage Ustava Bosne i Hercegovine?

(1966 i 1989); 8. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966); 9. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene (1979); 10. Konvencija protiv mučenja i drugih sirovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1984); 11. Konvencija o pravima djeteta (1989); 12. Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika – migranata i članova njihovih porodica (1990); 13. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994). Ostale tri konvencije su regionalnog karaktera: 1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima koja se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini, ali nema supremaciju nad Ustavom Bosne i Hercegovine; 2. Evropska konvencija protiv mučenja i drugih sirovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1987); 3. Evropska povelja za regionalne jezike i jezike manjina (1992). Sve se one mogu smatrati dijelom Ustava Bosne i Hercegovine i trebaju se direktno primjenjivati prilikom donošenja zakona, odluka, rješenja i presuda.

Određeni međunarodni dokumenti su već bili predmetom analize, tako da će se u ovom dijelu obratiti pažnja samo na formalni dio Ustava Bosne i Hercegovine. Ljudska prava i slobode regulisana su članom II ustavnog teksta. U tom smislu, Bosna i Hercegovina i oba entiteta će osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava, koja uključuju:

- a) pravo na život;
- b) pravo lica da ne bude podvrgnuto mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni;
- c) pravo lica da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu;
- d) pravo na ličnu slobodu i sigurnost;
- e) pravo na pravično saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi s krivičnim postupkom;
- f) pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku;
- g) slobodu misli, savjesti i vjere;
- h) slobodu izražavanja;
- i) slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima;
- j) pravo na brak i zasnivanje porodice;
- k) pravo na imovinu;
- l) pravo na obrazovanje;
- m) pravo na slobodu kretanja i prebivalište

Lista prava koja se nalaze u katalogu ljudskih prava u Ustavu Bosne i Hercegovine nije zaključena jer se ovoj listi dodaju i prava iz Evropske konvencije, 13 protokola i 15 međunarodnih dokumenata koji se nalaze u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine.

Iako Ustav Bosne i Hercegovine u svoju listu uključuje i pravo na brak, ono se po tumačenju ne određuje u smislu mogućnosti zaključenja braka istospolnih

partnera. To se lako vidi i kroz zakonske definicije braka na nivou entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine kao *zakonom uređene zajednice života između muškarca i žene*.

Ustav Bosne i Hercegovine uvodi princip nediskriminacije u tački 4 gdje kaže da uživanje prava i sloboda predviđenim u članu II Ustava Bosne i Hercegovine ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I Ustava, su osigurani svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status. Seksualna orijentacija i rodni identitet nisu izričito navedeni kao zabranjeni osnovi diskriminacije, mada se širim tumačenjem riječi *spol*, odnosno podvođenjem pod *drugi status* može smatrati da je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta zabranjena. U prilog ovom idu i zakonske odredbe, zakon o ravnopravnosti spolova koji izričito zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije, te Zakon o zabrani diskriminacije koji također izričito navodi spol, seksualnu orijentaciju, te spolno izražavanje kao zabranjene osnove diskriminacije.

2. USTAVNI SUD BOSNE I HERCEGOVINE

Kao što je već spomenuto, Ustavni sud Bosne i Hercegovine je najviše apelaciono tijelo u odnosu na pitanja koja se javljaju na osnovu presude bilo kojeg suda u Bosni i Hercegovini. Sud ima ulogu garanta ljudskih prava navedenih u Ustavu Bosne i Hercegovine. S obzirom na svoju nadležnost, ali i dosadašnje djelovanje pokazao je značajnu ulogu u zaštiti ljudskih prava i sloboda u Bosni i Hercegovini. Da bi se podnijela apelacija, potrebno je ispuniti određene uslove³⁵. Ustavni sud može razmatrati apelaciju samo ako su protiv presude, odnosno odluke koje se njome pobija:

1. iscrpljeni svi djelotvorni pravni lijekovi mogući prema zakonu;
2. podnesena u roku od 60 dana od dana kada je podnosilac apelacije primio odluku o posljednjem djelotvornom pravnom lijeku kojeg je koristio.

Ustavni sud će odbaciti apelaciju kao očigledno neosnovanu kada utvrdi da ne postoji opravdani zahtjev stranke u postupku, odnosno da predočene činjenice ni na koji način ne mogu opravdati tvrdnju da postoji kršenje ustavom zagarantovanih prava, odnosno kada se za stranku utvrdi da ne snosi posljedice kršenja ustavom zaštićenih prava, tako da je ispitivanje merituma apelacije nepotrebno. Izuzetno, Ustavni sud može razmatrati apelaciju i kada nema odluke nadležnog

35 Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Službeni Glasnik Bosne i Hercegovine br. 60/05, 64/08 i 51/09.

suda, ukoliko apelacija ukazuje na ozbiljna kršenja prava i temeljnih sloboda koja štite Ustav Bosne i Hercegovine ili međunarodni dokumenti koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Apelacija dalje nije dopustiva ako postoji neki od sljedećih slučajeva³⁶:

1. Ustavni sud nije nadležan za odlučivanje;
2. Apelacija je anonimna;
3. Podnosilac je odustao od apelacije;
4. Protekao je rok za podnošenje apelacije;
5. Apelaciju je podnijelo neovlašteno lice;
6. Radi se o pitanju o kojem je Ustavni sud već odlučivao, a iz navoda ili dokaza iznesenih u apelaciji ne proizilazi da ima osnova za ponovno odlučivanje;
7. Apelant je zloupotrijebio pravo na podnošenje apelacije;
8. Ako su izmijenjene pravne okolnosti;
9. Apelacija je *ratione materiae* inkompatibilna sa Ustavom;
10. Apelacija je *ratione personae* inkompatibilna sa Ustavom;
11. Apelacija je *ratione temporis* inkompatibilna sa Ustavom;
12. Apelant je prethodno pokrenuo istovjetan postupak pred Domom za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu;
13. Apelant je propustio da u ostavljenom roku dopuni ili precizira apelaciju;
14. Apelacija je preuranjena;
15. Apelant nije iscrpio pravne lijekove moguće po zakonu.

Apelacija koja se podnosi Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine treba da sadrži³⁷:

1. Osporenu presudu suda u Bosni i Hercegovini;
2. Odredbe Ustava i/ili međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima koji se primjenju u Bosni i Hercegovini;
3. Navode, činjenice i dokaze na kojima se apelacija zasniva;
4. U nedostatku osporene presude/odluke razloge za podnošenje apelacije;
5. Potpis podnosioca apelacije.

Apelacija se podnosi na posebnom obrascu dostupnom u pisarni Ustavnog suda ili na web site-u Ustavnog suda. Odluke Ustavnog suda su konačne i obavezne i dužno ih je poštovati svako fizičko i pravno lice. Svi organi vlasti su dužni, u okviru svojih nadležnosti provoditi odluke Ustavnog suda. Također, u svojoj odluci Sud može odrediti način i rok izvršavanja odluka. Organ koji je obavezan da izvrši odluku, dužan je dostaviti obavještenje o preduzetim mjerama s ciljem izvršavanja odluke Suda. Ukoliko se ne postupi po odlukama, ili je došlo da kašnjenja u izvršavanju ili obavještanju, Ustavni sud donosi rješenje kojim se utvrđuje da odluka Suda nije izvršena te se to rješenje dostavlja nadležnom tužiocu odnosno drugom nadležnom organu.³⁸ Krivični

36 Član član 16, tačka 4. Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine

37 Član 19. Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine

38 Član 74. Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine

zakon Bosne i Hercegovine³⁹ u članu 239 navodi krivično djelo neizvršavanje odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Suda Bosne i Hercegovine, Doma za ljudska prava ili Evropskog suda za ljudska prava kojim je, između ostalih, inkriminisana radnja neizvršavanja odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Naime, službena osoba u institucijama Bosne i Hercegovine, institucijama entiteta ili institucijama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, koja odbije da izvrši konačnu i izvršnu odluku Ustavnog suda Bosne i Hercegovine ili sprečava da se takva odluka izvrši, odnosno na drugi način onemogućava njeno izvršenje, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina.

3. USTAV FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Federacija Bosne i Hercegovine, kao jedan od entiteta u Bosni i Hercegovini ima svoj ustav⁴⁰ u kojem su između ostalih i zagarantovana osnovna ljudska prava i slobode. Ljudska prava i slobode dodatno su zaštićena putem 21 međunarodnog instrumenta koji se nalaze u Aneksu I na Ustav Federacije Bosne i Hercegovine⁴¹. Oni su dio ustavnog teksta te se mogu direktno primjenjivati na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine bez obzira što su neki od instrumenata deklaracije. U odjeljku II, član 2 Ustav Federacije Bosne i Hercegovine nudi listu prava koja se garantuju

39 http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/Krivicni_zakon_BiH_-_precisceni_nezvanicni_tekst.pdf (posljednji put posjećeno 12.11.2011.)

40 http://parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html (posljednji put posjećeno 11.11.2011.). Ustav Federacije Bosne i Hercegovine se nekoliko puta mijenjao putem amandmana, no te su promjene najvećim dijelom utjecale na organizaciju vlasti te kolektivna prava konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina.

41 Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, 1948; Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948; Ženevske konvencije I-IV. o zaštiti žrtava rata, 1949. i Ženevski dopunski protokoli I-II. 1977; Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, i dopunski protokoli, 1950; Konvencija o pravnom statusu izbjeglica, 1951. i dopunski protokol, 1966; Konvencija o nacionalnosti udatih žena, 1957; Konvencija o smanjenju broja apatrida, 1961; Evropska socijalna povelja, 1961. i dopunski protokol 1; Međunarodna konvencija o eliminaciji svih vrsta rasne diskriminacije, 1965; Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima, 1966. i pripadajući mu dopunski Opcionalni protokoli, 1989; Međunarodni ugovor o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, 1966; Međunarodna konvencija o eliminaciji svih vrsta diskriminacije žena, 1979; Deklaracija Ujedinjenih naroda o eliminiranju svih vrsta netolerancije i diskriminacije na osnovu vjere ili vjeroispovjesti, 1981; Konvencija protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, 1984; Evropska konvencija o sprečavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, 1987; Konvencija o pravima djeteta, 1989; Konvencija o pravima radnika na privremenom radu u inozemstvu i članova njihovih obitelji, 1990; Dokument sastanka u Kopenhagenu Konferencije o ljudskoj dimenziji KESS-a, Poglavlje IV, 1990; Preporuke parlamentarne skupštine Evropskog savjeta o pravima manjina, paragrafi 10-13, 1990; Deklaracija Ujedinjenih naroda o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim ili jezičkim manjinama, 1990 i Evropska povelja o regionalnim jezicima i jezicima manjina, 1992.

osobama, te prava koja uživaju građani Federacije. Sve osobe na teritoriji Federacije uživaju sljedeća prava:

- a) život;
- b) slobodu, s tim da su hapšenje i pritvaranje dopušteni samo u skladu sa zakonom;
- c) jednakost pred zakonom;
- d) zabranu svake diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, spolu, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom porijeklu;
- e) pravičan krivični postupak;
- f) zabranu mučenja, okrutnog ili nehumanog postupanja ili kažnjavanja;
- g) privatnost;
- h) slobodu kretanja;
- i) azil;
- j) zaštitu obitelji i djece;
- k) imovinu;
- l) osnovne slobode: slobodu govora i štampe; slobodu mišljenja, savjesti i uvjerenja; slobodu religije, uključujući privatno i javno vjeroispovijedanje; slobodu okupljanja; slobodu udruživanja, uključujući slobodu osnivanja i pripadanja sindikatima i slobodu neudruživanja; slobodu na rad;
- m) obrazovanje;
- n) socijalnu zaštitu;
- o) zdravstvenu zaštitu;
- p) prehranu;
- q) utočište i
- r) zaštitu manjina i potencijalno ugroženih grupa.

Prava koja su rezervisana samo za građane Federacije Bosne i Hercegovine tiču se osnivanja i pripadanja političkim strankama, pravo učestvovanja u javnim poslovima, pravo na jednak pristup javnim službama, te aktivno i pasivno biračko pravo. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine nigdje direktno ne spominje zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta (osim zabrane diskriminacije na osnovu spola), te isto tako ne poznaje odredbu o opštoj zabrani diskriminacije kao što to postoji u Ustavu Bosne i Hercegovine u smislu da na kraju odredbe uvodi sintagmu *ili neki drugi osnov/status* čime bi se obuhvatili i drugi osnovi diskriminacije. No, zanimljiva je odredba Ustava Federacije Bosne i Hercegovine u tački r, člana 2 odjeljka II u kojem se navodi *zaštita manjina i potencijalno ugroženih grupa*. Ova odredba se može tumačiti na način da se štite nacionalne manjine, no sigurno da postoje argumenti, posebno drugog dijela odredbe koji bi išli u pravcu zaštite LGBT zajednice kao potencijalno ugrožene grupe kojima Ustav Federacije Bosne i Hercegovine pruža zaštitu. Entitetski ustav, dakle, indirektno pruža zaštitu LGBT osobama, jer, navodeći listu prava govori da ta prava uživaju *sve osobe na teritoriju Federacije Bosne i Hercegovine*. Ne treba zanemariti i

dio koji navodi zaštitu *potencijalno ugroženih grupa* jer je LGBT zajednica potencijalno ugrožena i ustavnu odredbu treba tumačiti na ovaj način.

Kako je već gore i navedeno, Ustavni sud Federacije Bosne i Hercegovine nema apelacionu nadležnost za odluke sudova za povrede ljudskih prava i sloboda koja se štite entitetskim Ustavom. Najviša apelaciona instanca u Federaciji Bosne i Hercegovine je Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine.

4. USTAV REPUBLIKE SRPSKE

Republika Srpska kao drugi entitet, isto kao i Federacija Bosne i Hercegovine, ima svoj Ustav⁴². U njemu su u posebnom odjeljku II navedena osnovna ljudska prava i slobode koja štiti ovaj ustav. U članu 10 navodi se opšta zabrana diskriminacije: *Građani su ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki su pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, spol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo*. Pored riječi *spol*, koja bi se mogla šire tumačiti, opšta zabrana diskriminacije u Ustavu Republike Srpske ne navodi i seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. No, ipak odredba nije zatvorena s navođenjem jer uvodi mogućnost podvođenja tumačenjem pod *drugo lično svojstvo* i seksualne orijentacije i rodnog identiteta u pogledu uživanja prava i sloboda navedenih u Ustavu. U ostalim članovima Ustav navodi listu prava i sloboda koja štiti kao što su: pravo na život, pravo na sigurnost, ljudsko dostojanstvo, tjelesni i duhovni integritet, privatnost, lični i porodični život; zabranu mučenja, svireposti, nehumano ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje; zabranu nezakonitog lišavanja slobode; jednakost pred sudom; pravo na pravično suđenje i pravo na odbranu; princip *nulla poena sine lege, nullum crimen sine lege*; sloboda kretanja; zaštita tajnosti ličnih podataka; nepovredivost stana; sloboda misli i opredjeljenja, savjesti i uvjerenja, kao i javnog izražavanja mišljenja; sloboda štampe i drugih sredstava javnog informisanja; sloboda naučnog, kulturnog i umjetničkog stvaranja; sloboda vjeroispovijesti; aktivno i pasivno biračko pravo; sloboda mirnog okupljanja i javnog protesta; sloboda političkog organizovanja; pravo na učestvovanje u obavljanju javnih poslova; sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti i kulture i pravo upotrebe jezika i pisma; pravo na zdravu životnu sredinu; pravo na brak; pravo na zaštitu zdravlja; pravo na školovanje pod jednakim uslovima; pravo na rad i slobodu rada; sloboda sindikalnog organizovanja i djelovanja; pravo na štrajk; pravo na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje. Također, Ustav u članu 44 navodi da stranci uživaju sva prava utvrđena ustavom, zakonom ili međunarodnim ugovorom. U slučaju različitosti u odredbama o pravima i slobodama između

42 http://www.skupstinabd.ba/ustavi/rs/Ustav_bosanski.pdf (posljednji puput posjećeno 11.11.2011.)

Ustava Republike Srpske i Ustava Bosne i Hercegovine, primjenjuju se odredbe koje su povoljnije za pojedinca.⁴³ Dakle, Ustav Republike Srpske izričito ne navodi seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije. Zaštita koju pruža je indirektna naravi, te se tumačenjem, posebno sistemskim, dolazi do zaključka da su i seksualna orijentacija i rodni identitet zabranjeni osnovi diskriminacije.

Ustavni sud Republike Srpske također ima apelacionu nadležnost kao što je to slučaj kod Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Najviša apelaciona instanca u Republici Srpskoj je Vrhovni sud Republike Srpske.

5. STATUT BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE

Brčko distrikt Bosne i Hercegovine je jedinstven oblik jedinice lokalne samouprave koji je suvlasništvo entiteta, a pod suverenitetom Bosne i Hercegovine⁴⁴. Ustav Bosne i Hercegovine, kao i važeći zakoni i odluke institucija Bosne i Hercegovine primjenjuju se direktno na cijeloj teritoriji Distrikta. Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁴⁵, kao najviši pravni akt Distrikta, u članu 13 uvodi princip nediskriminacije u pogledu uživanja prava: *Svatko ima pravo da uživa sva prava i slobode garantovane Ustavom i zakonima Bosne i Hercegovine, ovim statutom i zakonima Distrikta, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, uključujući diskriminaciju po osnovu spola, rase, seksualnog opredjeljenja, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, političkog ili drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovinskog stanja, rođenja ili drugog statusa*. Dakle, Statut Brčko distrikta jedini, kao najviši pravni akt jedne, veoma specifične jedinice lokalne samouprave, izričito navodi seksualnu orijentaciju (u Statutu seksualno opredjeljenje) kao zabranjeni osnov diskriminacije. U odnosu na rodni identitet ne preostaje ništa drugo do šire tumačenje riječi *spol*, odnosno podvođenje pod *drugi status*. Ovaj stav dodatno je argumentiran činjenicom da se zakoni Bosne i Hercegovine direktno primjenjuju na teritoriji Distrikta, a tim i Zakon o zabrani diskriminacije koji izričito navodi i rodni identitet (u Zakonu, spolno izražavanje) kao zabranjeni osnov diskriminacije. Također, Statut predviđa da sva lica na teritoriji Distrikta

43 Ljudska prava i slobode nalaze se u članovima 10 do 49. Odredbe članova 10, 21, 30, 32, 33, 34, 38 i 43 Ustava o pravima i slobodama građana tretiraju se kao odredbe o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i odnose se na sve, ne samo na građane. Odredbe članova 13, 22, 23, 24, 25, 26, 28 i 30 Ustava o pravima i slobodama ostvarit će se u skladu sa odgovarajućim odredbama članova od 8 do 11 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

44 Amandman I na Ustav Bosne i Hercegovine, prema <http://www.ccbh.ba/bos/article.php?pid=1521&kat=83&pkat=85> (posljednji put posjećeno 11.11.2011.)

45 <http://www.skupstinabd.ba/statut/b/Statut%20Brcko%20distrikta%20BiH%20-%20precisiceni%20tekst%202-10%20B.pdf> (posljednji put posjećeno 11.11.2011.)

uživaju sva prava i slobode date Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, te imaju veću pravnu snagu u odnosu na svaki zakon koji je u suprotnosti sa Konvencijom. Pošto se Ustav Bosne i Hercegovine direktno primjenjuje na teritoriji Distrikta, Statut ne sadrži preveliku listu prava i sloboda već navodi samo neke kao što su: pravo na ličnu slobodu i sigurnost, pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života, doma i prepiske; sloboda udruživanja; pravo na obrazovanje; pravo na pravno zastupanje i pravo na javno informisanje.

ZAKONSKI OKVIR ZAŠTITE PRAVA LGBT OSOBA

**KRIVIČNI ZAKON
SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE
BOSNE I HERCEGOVINE
I KRIMINALIZACIJA
HOMOSEKSUALNOG
ODNOSA**

O pravima seksualnih i rodnih manjina za vrijeme Socijalističke republike Bosne i Hercegovine teško da možemo i govoriti. Godine 1977, 1. jula, donijet je Krivični zakon Socijalističke republike Bosne i Hercegovine koji je u svom članu 93 sadržavao krivično djelo protivprirodni blud⁴⁶. Stav 1 ovog člana predviđao je kažnjavanje od jedne do deset godina za lice koje upotrebom sile ili prijetnje da će neposredno napasti na život ili tijelo prinudi na protivpravni blud. Prvi stav u svom biću kao takav nije problematičan jer inkriminira radnju sličnu radnji silovanja. Ovaj stav i ne čudi jer se tada krivično djelo silovanja odnosilo samo na osobe muškog spola koje prisile na spolni odnos osobu ženskog spola s kojom ne žive u bračnoj zajednici. Dakle, principijelno se vrši diverzifikacija heteroseksualnih i homoseksualnih odnosa, s akcentom da se u heteroseksualnim kao izvršitelj obično pojavljivao muškarac a žena kao žrtva. No, drugi stav ovog krivičnog djela inkriminira samu radnju muškog homoseksualnog odnosa: *za protivpravni blud između lica muškog spola, učinilac će se kazniti zatvorom do jedne godine*. Iz ovog stava se može zaključiti sljedeće: dobrovoljni seksualni odnos seksualno zrelih muškaraca smatrao se krivičnim djelom.

Od donošenja Krivičnog zakona tadašnje Republike, zakon je nekoliko puta mijenjan i dopunjavao: 1984, 1986, 1987, 1989, 1990 i konačno 1991. godine. U tim izmjenama došlo je i do izbacivanja stava 2 iz krivičnog djela protivprirodni blud kojima je inkriminirana radnja dobrovoljnog seksualnog odnosa dvojice muškaraca. I dalje je ostala podjela na krivično djelo silovanje – krivično djelo u kojem je izvršitelj muškarac koji prinudi na obljudu žensko lice s kojom ne živi u bračnoj zajednici upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile, dok je protivprirodni blud postojao u slučaju kada muška osoba upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile prinudi drugog (mušku osobu) na protivprirodni blud. Kazna za oba krivična djela je bila ista: od jedne do 10 godina.⁴⁷

Cjelokupno zakonodavstvo bivše države je preuzeto nakon sticanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine, pa samim tim i postojanje krivičnog djela protivprirodni blud. Tek će donošenjem novih krivičnih zakona u entitetima Bosne i Hercegovine – Republici Srpskoj 1996, a u Federaciji 1998. godine konačno biti i ukinuto krivično djelo

46 *Krivični zakon Socijalističke republike Bosne i Hercegovine sa objašnjenjima*, priredili Ljubomir Prljeta, Ranko Nikolić i Smail Sokolović, Novinsko – izdavačka organizacija Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1985. godine

47 *Krivični zakon Socijalističke republike Bosne i Hercegovine* (prema stanju od 1. Oktobra 1991.), priredio dr Zvonimir Tomić, Sarajevo, 1991. godine

protivprirodni blud kao takvo, te priključiti krivičnom djelu silovanje. Odnosno, ukinuti razlikovanje prisile na spolni odnos muškaraca prema ženi s kojom nije u bračnoj zajednici i muškarca prema drugom muškarcu, te ukinuti jednu izrazito heteropatrijarhalnunu normu o potrebi da osoba ženskog spola nije u bračnoj zajednici, da bi postojalo krivično djelo silovanja. Iz ovoga proizilazi nemogućnost izvršenja krivičnog djela silovanja muškarca prema osobi ženskog spola s kojom je u bračnoj zajednici.

**SISTEMSKA ZAŠTITA
LGBT OSOBA:
ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI
SPOLOVA I ZAKON O
ZABRANI DISKRIMINACIJE**

1. ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina je 2003. godine donijela Zakon o ravnopravnosti spolova⁴⁸ kojim je sistemski riješeno pitanje zabrane diskriminacije u raznim oblastima javnog i privatnog života koja su uzrokovana na bazi spola i/ili seksualne orijentacije. Pošto se radi i sistemskom i okvirnom zakonu donijetom na državnom nivou, on je nalagao obavezu usklađivanja drugih pravnih akata na državnom, entitetskom, kantonalnom i opštinskom nivou sa njim⁴⁹. To usklađivanje je išlo u pravcu uvođenja opšte odredbe o zabrani diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije.

Zakon o ravnopravnosti spolova je prvi sistemski zakon koji je izričito naveo zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. U članu 2, stav 3. navodi se da je *diskriminacija na osnovu spola i seksualne orijentacije zabranjena*. Zakon garantira punu ravnopravnost u svim oblastima života kao što su obrazovanje, ekonomija, zapošljavanje i rad, socijalna i zdravstvena zaštita, sport, kultura, javni život i mediji⁵⁰. Zakon izričito navodi da se zaštita koju on pruža ne ograničava na striktno navedene oblasti javnog ili privatnog života, te se može proširiti i na ostale. Koje bi to druge oblasti bile, ovisi isključivo od organa koji primjenjuju zakon.

Intencija zakonodavca je bila prije svega uvesti zabranu diskriminacije na osnovu spola, jer se u svim ostalim članovima jedino riječ *spol* spominje, te jedino daje njegovo značenje u dijelu u kojem su definisani pojmovi. Definicija sintagme *seksualna orijentacija* u zakonu nije data, što se može smatrati lošim rješenjem iz razloga što je uveden jedan novi pravni standard čije značenje je nepoznato za organe uprave, tužilaštva i sudove koji bi trebali da isti i primjenjuju. Bez obzira na odsustvo ponavljanja sintagme seksualna orijentacija, primjenjujući pravila sistemskog tumačenja, možemo reći da je i intencija zakonodavca bila i zaštitita od diskriminacije osoba i na bazi seksualne orijentacije. Zakon definira značenje riječi *spol*⁵¹ kombinirajući dva značenja: biološka i društvena. U smislu Zakona, spol predstavlja biološke i psihološke karakteristike po kojima se razlikuju osobe muškog i ženskog spola (biološka dimenzija) i označava gender/rod kao sociološku i kulturološku uvjetovanu razliku između osoba muškog i ženskog spola koje su prije svega proizvod normi, praksi, običaja i tradicije i kroz vrijeme su promjenljivi (društvena dimenzija). Zakon ostavlja prostora afirmaciji rodnog identiteta, mada

48 Zakon o ravnopravnosti spolova, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 16/03, 102/09 i 32/10 (prečišćeni tekst)

49 Prema članu 32, stav 2. Zakona stoji: *Svi državni i entitetski zakoni, kao i drugi odgovarajući propisi uskladit će se sa odredbama ovog Zakona, najkasnije u roku od 6 mjeseci.*

50 Član 2, stav 2.

51 Član 9, stav 1.

se u dijelu implementacije društvena dimenzija ne uzima u obzir, već se bazira na biološkoj/binarnoj dimenziji. U dijelu primjene zakona, ravnopravnost se tumači kao jednaka zastupljenost bioloških muškaraca i bioloških žena, ukidanju normativne i institucionalne diskriminacije, davanje jednakih mogućnosti i sl.

Zakon određuje pojam diskriminacije⁵² kao stavljanje u nepovoljniji položaj bilo koje osobe ili grupe osoba zasnovano na spolu ili seksualnoj orijentaciji zbog čega se osobama ili grupi osoba otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava ili sloboda. U svojim oblicima diskriminacija može biti direktna, indirektna, uznemiravanje i poticanje na diskriminaciju.⁵³ Sve ove oblike Zakon definira u članu 4. Direktna diskriminacija postoji u slučaju kada je osoba ili grupa osoba bila tretirana, tretira se ili može biti tretirana nepovoljnije u odnosu na drugu osobu ili grupu osoba u istoj ili sličnoj situaciji. Indirektna diskriminacija postoji u slučaju kada je prividno neutralna pravna norma, kriterij ili praksa jednaka za sve dovodila, dovodi ili bi mogla da dovede u nepovoljniji položaj osobu ili grupu osoba u odnosu na drugu osobu ili grupu osoba. Uznemiravanje je svako neželjeno ponašanje kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba i stvoriti zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Seksualno uznemiravanje je svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog spolnog ponašanja kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba, ili s kojim se postiže takav učinak. Također, poticaj na diskriminaciju se također smatra diskriminacijom.

Zakon zabranjuje nasilje na osnovu spola i seksualne orijentacije. Pod nasiljem se smatra svako djelovanje kojim se nanosi ili može biti nanijeta fizička, psihička, seksualna ili ekonomska šteta ili patnja, kao i prijetnja takvim djelovanjem koje sputava osobu ili grupu osoba da uživa u svojim ljudskim pravima i slobodama u javnoj i privatnoj sferi života.⁵⁴

Zakon predviđa građansku, prekršajnu i krivičnu odgovornost za lica koja povrijede zakon. Žrtva diskriminacije ima pravo na naknadu štete prema propisima koji uređuju obligacione odnose.⁵⁵ Ta šteta može biti u vidu materijalne ili nematerijalne (npr. naknada štete za pretrpljene duševne bolove). U slučaju da neko izvrši nasilje, uznemiravanje ili seksualno uznemiravanje na osnovu spola ili seksualne orijentacije kojim se ugrožava mir, duševno zdravlje i tjelesni integritet, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina⁵⁶. Prekršajna odgovornost se odnosi prije

52 Član 3, stav 1.i 2.

53 Član 3, stav, 2.

54 Član 6.

55 Član 23.

56 Član 29. Iako Zakon izričito ne navodi seksualnu orijentaciju, tumačenjem se može doći do zaključka da je krivično djelo učinjeno i po osnovu seksualne orijentacije.

svega na pravne osobe ili na odgovorne osobe u okviru pravnih osoba sa zapriječnim kaznama od 100 do 30 000 KM.⁵⁷

Kao institucionalni mehanizmi za primjenu zakona, u okviru Ministarstva za ljudska prava Bosne i Hercegovine formirana je Agencija za ravnopravnost spolova koja je počela sa radom 2005. godine.⁵⁸ Agencija, u odnosu na sve ostale nadležnosti koje su navedene, dužna je da prima i obrađuje molbe, žalbe i predstavke građana ili grupe građana u kojima se ukazuje na povrede prava iz Zakona. Također, Agencija je dužna da saraduje sa civilnim sektorom koji se bavi zaštitom ljudskih prava i sloboda.⁵⁹ U okviru Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine formirana je Komisija za ravnopravnost spolova. U Zastupničkom domu i Domu naroda Federacije Bosne i Hercegovine formirane su komisije za ravnopravnost spolova, a u Narodnoj skupštini Odbor za jednake mogućnosti. Kao stručne službe vlade entiteta formirani su Gender centri Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine.⁶⁰ Također, u skupštinama kantona formirane su komisije za gender pitanja, a pri vladama kantona koordinacioni odbori za gender pitanja. U većini opštinskih vijeća formirane su komisije za gender pitanja.

2. ZAKON O ZABRANI DISKRIMINACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina je 2009. godine donijela Zakon o zabrani diskriminacije kao drugi sistemski zakon koji pokriva oblast zabrane diskriminacije, ne samo na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije, već i široki spektar drugih zabranjenih osnova kao što su, na primjer, rasa, boja kože, jezik, vjera, etnička pripadnost i sl. Posebno je značajna činjenica da je ovo prvi zakon koji, pored spola i spolne/seksualne orijentacije uvodi i spolno/seksualno izražavanje⁶¹. Ovaj pravni standard se može prevesti i kao zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta. Dakle, konačno je jednim sistemskim zakonom zatvoren krug zabranjenih osnova diskriminacije koji u cjelosti obuhvata i pripadnike/ce LGBT populacije. Također, i ovaj Zakon predviđa obavezu usklađivanja zakona i drugih propisa u roku od godine dana od njegovog stupanja na snagu.⁶² Negativna strana ovog zakona je u tome što

57 Član 30.

58 <http://www.arsbih.gov.ba/bhs/gender-mainstreaming/institucionalni-mehanizmi-za-gender-pitanja-u-bih> (posljednji put posjećeno 6.10.2011. godine)

59 Član 26.

60 Isto kao i Agencija za ravnopravnost spolova, i gender centri na nivou entiteta su nadležni za primanje molbi, žalbi i predstavki osoba ili grupe osoba u kojima se ukazuje na kršenje prava navedenih u Zakonu.

61 Termine koje zakon koristi su: spol, spolna orijentacija i spolno izražavanje. Ovi termini će se koristiti u daljnjoj analizi Zakona o zabrani diskriminacije.

62 Član 24, stav 2.

ne daje određenje značenja sintagmi *spolna orijentacija* i *spolno izražavanje* jer su to relativno novi standardi čije značenje može biti problematično za organe koji primjenjuju zakon. Odnosno, tumačenje može ići previše restriktivno što bi određene osobe u okviru LGBT populacije ostavilo bez pravne zaštite.

Diskriminacijom u smislu Zakona⁶³ smatra se svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu, između ostalih osnova, spola, spolnog izražavanja i spolne orijentacije. Zabrana diskriminacije⁶⁴ primjenjuje se na sve javne organe kao i na sva fizička i pravna lica, kako u javnom tako i u privatnom sektoru u svim oblastima, a naročito: zaposlenja (pristup zaposlenju, zanimanju, samozapošljavanju, radne uslove, naknade, napredovanje u službi i otpuštanje sa posla), članstva u profesionalnim organizacijama, obrazovanju, nauci i sportu, obuci, stanovanju, zdravlju, socijalnoj zaštiti (kao, na primjer, socijalnu naknadu i socijalnu pomoć), dobrima i uslugama namijenjenim javnosti i javnim mjestima (kao, na primjer, prilikom kupovine robe u trgovini, prilikom podnošenja molbe za kredit u banci i u odnosima na pristup diskotekama, kafićima i restoranima), pravosuđu i uprave uključujući aktivnosti policije i drugih službenika za provođenje zakona, službenika pogranične kontrole, vojno i zatvorsko osoblje, te obavljanju privrednih aktivnosti i javnih usluga.⁶⁵

Također, Zakon određuje i definiše oblike diskriminacije⁶⁶ koji se mogu manifestirati kao: direktna diskriminacija, indirektna diskriminacija, uznemiravanje, spolno uznemiravanje, mobing, segregacija, izdavanje naloga drugima za vršenje diskriminacije i podsticanje na diskriminaciju.

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje ili djelovanje, odnosno propuštanje djelovanja kada je neko lice ili grupa lica dovedena ili je bila ili bi mogla biti dovedena u nepovoljniji položaj za razliku od nekog lica ili grupe lica u sličnim situacijama. Posredna diskriminacija postoji u onim situacijama kada naizgled neutralna pravna odredba, kriterij ili praksa ima ili bi imala efekat dovođenja nekog lica ili grupe lica u nepovoljniji ili manje povoljan položaj u odnosu na druga lica. Uznemiravanje je onaj oblik diskriminacije koji na bazi spola, spolne orijentacije ili spolnog izražavanja ima za svrhu ili efekat povredu dostojanstva lica, stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta. U smislu prethodno navedenog, spolno uznemiravanje veže se samo za spol. Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu

63 Član 2, stav 1.

64 Član 2. Stav 2. i dalje član 6.

65 Zakon dalje u članu 6 detaljnije analizira oblasti u kojima je diskriminacija zabranjena. Interesantno je to da u određenim oblastima ide veoma detaljno što je neobično za Zakone.

66 Član 3. i 4.

i podrazumijeva ponavljane radnje koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu čija je svrha ili posljedica degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog. Segregacija je djelo kojim se lice odvađa od drugih lica na osnovu, na primjer, spola, spolne orijentacije ili spolnog izražavanja. Također, davanje naloga drugom licu da vrši diskriminaciju smatra se oblikom diskriminacije. Zabranjeno je podsticanje na diskriminaciju kojom se zagovara nacionalna, vjerska ili rasna mržnja. Iako Zakon u ovom dijelu ne veže i ostale zabranjene osnove diskriminacije, sistemskim tumačenjem se može doći do zaključka da je i podsticanje na diskriminaciju zbog spola, spolne orijentacije ili spolnog izražavanja također zabranjeno.

Ombudsmen za ljudska prava Bosne i Hercegovine je centralna institucija nadležna za zaštitu od diskriminacije⁶⁷. Između ostalih, ona je nadležna za primanje pojedinačnih i grupnih žalbi u vezi sa diskriminacijom, te pruža licima koja su podnijela žalbu neophodne informacije u vezi mogućnosti sudske ili druge zaštite prava. Također, može predložiti pokretanje postupka medijacije. Ombudsmen Bosne i Hercegovine prikuplja i analizira statističke podatke u vezi sa slučajevima diskriminacije. Centralna baza podataka za počinjena djela diskriminacije bit će uspostavljena u Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine.⁶⁸ Ono podnosi godišnje i po potrebi i vanredne izvještaje o pojavama diskriminacije zakonodavnim tijelima u Bosni i Hercegovini i entitetima i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine. Ombudsmen Bosne i Hercegovine ne može donijeti obavezujuću presudu, već u okviru svojih nadležnosti daje preporuke i mišljenja s ciljem sprečavanja i suzbijanja diskriminacije te unapređuje politike i prakse koje imaju za cilj da osiguraju jednaka postupanja. Značajno je naglasiti i njihovu obavezu saradnje sa nevladinim sektorom koji u svojim ciljevima i radu ima oblast zaštite ljudskih prava i zabranu diskriminacije, te obavezu pružanja neophodne pomoći licima koja se obraćaju međunarodnim tijelima za zaštitu od diskriminacije.

Zakon je i predvidio procesne pretpostavke za ostvarivanje prava⁶⁹. Svako lice koje smatra da je došlo do diskriminacije ima pravo pokrenuti postupak pred nadležnim sudskim i upravnim organima. Sudski postupak se pokreće pred nadležnim opštinskim sudom u Federaciji, odnosno nadležnim osnovim sudom u Republici Srpskoj, tj. pred Osnovnim sudom Brčko distrikta Bosne i Hercegovine u parničnom postupku. Zakon također predviđa i posebne tužbe za zaštitu od diskriminacije: tužba za utvrđivanje diskriminacije, tužba za zabranu ili otklanjanje diskriminacije i tužba za naknadu materijalne i nematerijane štete. U slučaju da je diskriminacija učinjena kroz medje, te je tužitelj dobio presudu kojom je utvrđena povreda prava na jednako postupanje, može se tražiti da se o trošku tuženog objavi presuda u medijima. Postupak je hitan, a *onus probandi* je na tuženom licu da dokaže da do

67 Član 7.

68 Član 8, stav. 5.

69 Član 11.

diskriminacije nije došlo. Rok za podnošenje tužbe je tri mjeseca od dana saznanja o učinjenoj povredi prava, na najdalje od jedne godine od dana kada je učinjena povreda. U postupcima koji su gore navedeni dozvoljena je revizija.⁷⁰ Zakon predviđa mogućnost da treća lica učestvuju u postupcima.⁷¹ Kao treća lica na strani žrtve diskriminacije mogu se pojaviti tijela, organizacije, ustanove udruženja ili drugo lice koje se u okviru svoje djelatnosti bavi zaštitom od diskriminacije lica o čijim se pravima odlučuje u postupku. Također, Zakon predviđa mogućnost i podnošenja kolektivne tužbe od strane organizacija ili ustanova koje imaju opravdani interes za zaštitu interesa određene grupe ili se bave pitanjima diskriminacije u okviru svoje djelatnosti protiv lica za koje se smatra da je povrijedilo pravo na jednako postupanje, ako učine vjerovatnim da je postupanjem tuženog povrijeđeno pravo na jednako postupanje većeg broja lica koja pripadaju grupi čija prava tužilac štiti.

Na kraju, kako je to uobičajeno, Zakon predviđa prekršaje i kazne za prekršaje za pravna lica, odgovorna lica u pravnim licima i fizička lica u slučaju da izvrše neki oblik nedozvoljene diskriminacije, ili se ne postupi po preporuci Ombudsmena Bosne i Hercegovine ili po nalogu suda, ne dostavi tražene podatke Ombudsmenu Bosne i Hercegovine ili ne sarađuje s njim i sl. Prekršajne kazne idu od 450 KM do 10 000 KM.

70 Član 13.

71 Član 16.

KRIVIČNO PRAVO: ZAŠTITA U SLUČAJEVIMA NAPADA I NASILJA

Krivično materijalno i procesno pravo u Bosni i Hercegovini, s obzirom na podjelu nadležnosti, dijeli se na državno, entitetsko i pravo Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. U tom smislu postoji Krivični zakon Bosne i Hercegovine i Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine; Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine i Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine; Krivični zakon Republike Srpske, Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske i Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁷². Iako postoje brojni i potencijalno različiti izvori krivičnog prava u Bosni i Hercegovini, suštinski oni se ne razlikuju: osim kada se radi o materijalnom krivičnom pravu Bosne i Hercegovine i entiteta, tj. Brčko distrikta Bosne i Hercegovine zbog različitih vrsta krivičnih djela koja se procesuiraju na državnom, odnosno nižim nivoima vlasti. Krivičnopravna zaštita prema pripadnicima/ama LGBT populacije ostvaruje se direktno i indirektno. Direktna zaštita se ostvaruje kroz krivična djela u kojima je inkriminisana radnja povezana sa seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom kao povodom ili razlogom činja krivičnog djela, odnosno ako su kao žrtve krivičnog djela navedeni/e pripadnici/e LGBT populacije. Druga vrsta zaštite, koja je i dominantna, ne vezuje se za određene karakteristike žrtve ili povode inkriminacije, već prije svega vezuje za posljedicu krivičnog djela kao, na primjer, tjelesne povrede ili smrt. U većini slučajeva tu se radi o tzv. posljedičnim krivičnim djelima. Slijedeći ovu metodologiju analizirat će se materijalni krivični propisi u Bosni i Hercegovini

KRIVIČNI ZAKON BOSNE I HERCEGOVINE

U posebnom dijelu Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine⁷³ u kojem se nalaze krivična djela u članu 145 nalazi se krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina. Počinilac krivičnog djela može biti službena ili odgovorna osoba. U dijelu u kojem su definirani izrazi koji se koriste u Zakonu, službena osoba⁷⁴ je izabrani ili imenovani funkcioner u organima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti

72 Napomena: u razmatranje su uzeti samo bazični akti krivičnog zakonodavstva, te bi bilo pogrešno misliti da je krivično pravo ograničeno samo na gore navedene izvore.

73 Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10. Pogledati na: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/Krivicni_zakon_BiH_-_precisceni,_nezvanicni_tekst.pdf (posljednji put posjećeno 12.11.2011.)

74 Član 1, tačka 3. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine

u Bosni i Hercegovini i u drugim državnim i upravnim ustanovama ili službama koje vrše određene upravne, stručne i druge poslove u okviru prava i dužnosti vlasti koja ih je osnovala. Također, službena osoba je ovlaštena osoba u privrednom društvu ili drugoj pravnoj osobi kojoj je zakonom ili drugim propisom, donesenim na osnovu zakona, povjereno vršenje javnih ovlaštenja, a koja u okviru tih ovlaštenja vrši određene dužnosti; te druga osoba koja vrši određenu službenu dužnost na osnovu ovlaštenja iz zakona ili drugog propisa donesenog na osnovu zakona. Odgovorna osoba⁷⁵ je osoba u privrednom društvu ili u drugoj pravnoj osobi kojoj je s obzirom na njenu funkciju ili na osnovu posebnog ovlaštenja povjeren određeni krug poslova koji se odnosi na primjenu zakona ili propisa donesenih na osnovu zakona, ili općeg akta privrednog društva ili druge pravne osobe u upravljanju i rukovanju imovinom, ili se odnose na rukovođenje proizvodnim ili nekim drugim privrednim procesom ili na nadzor nad njima. Inkriminisana radnja je uskraćivanje ili ograničavanje građanskih prava utvrđenih Ustavom Bosne i Hercegovine, ratificiranim međunarodnim ugovorom, zakonom Bosne i Hercegovine, drugim propisom ili opštim aktom Bosne i Hercegovine zbog razlike u *rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu*. Odnosno, radnja izvršenja ovog krivičnog djela postoji i onda kada se zbog pobrojanih razlika, pripadnosti ili drugog položaja nekome pojedincu daju neopravdane povlastice ili pogodnosti. Smatra se i krivičnim djelom ukoliko službena ili odgovorna osoba u institucijama Bosne i Hercegovine uskrati ili ograniči pravo građaninu na slobodno zapošljavanje na cijeloj teritoriji države i pod jednakim propisanim uslovima. Za službeno ili odgovorno lice koje počinio ovo krivično djelo propisana je kazna zatvora od 6 mjeseci do 5 godina. Krivično djelo povrede ravnopravnosti građana/ki i državljana/ki je i jedino krivično djelo u kojem se kao dio inkriminisane radnje navodi i seksualna orijentacija (u Zakonu seksualno opredjeljenje), te širim tumačenjem riječi spol i rodni identitet, te se u tom smislu može smatrati kao instrumentom koji direktno štiti pripadnike/ce LGBT populacije u uživanju ličnih i političkih prava u Bosni i Hercegovini.

Druga krivična djela, koja neće biti posebno analizirana već samo pobrojana, pružaju indirektnu zaštitu pripadnicima/ama LGBT populacije. U Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine ona bi bila sljedeća:

1. protivpravno lišenje slobode (član 147);
2. povreda prava na podnošenje žalbi i molbi (član 148);
3. nedozvoljeno korištenje ličnih podataka (član 149);
4. nezakonito uskraćivanje identifikacijskih dokumenata (član 149a);
5. uskraćivanje biračkog prava (član 150);
6. povreda slobode opredjeljenja birača (član 151);
7. trgovina ljudima (član 186);

75 Član 1, tačka 5. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine

8. međunarodno vrbovanje radi prostitucije (član 187);
9. krijumčarenje osoba (član 189);
10. mučenje i drugi oblici surovog, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja (član 190);
11. neprijavlivanje krivičnog djela ili učinioca (član 230);
12. pomoć učiniocu poslije učinjenog krivičnog djela (član 232);

KRIVIČNI ZAKON FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Na isti način kao i Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine u glavi XVII – krivična djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina, u članu 177 uvodi krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina. Razlika u odnosu na krivično zakonodavstvo na državnom nivou ogleda se u tome što počinitelj može biti svako fizičko ili pravno lice (ne samo službeno i odgovorno kao što je slučaj kod Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine). *Ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, narodnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, spolnoj sklonosti, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu, uskrati ili ograniči građanska prava utvrđena međunarodnim ugovorom, ustavom, zakonom, drugim propisom ili općim aktom u Federaciji, ili ko na osnovu takve razlike ili pripadnosti ili kojeg drugog položaja daje pojedincima neopravdane povlastice ili pogodnosti, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina.* Formulacija krivičnog djela je skoro identična sa formulacijom u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine. Ovo je ujedno i jedino krivično djelo koje navodi i seksualnu orijentaciju (u Zakonu spolna sklonost) kao element krivičnog djela. Širim tumačenjem riječi *spol* mogli bismo zaključiti da je i rodni identitet element krivičnog djela. Također, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine propisuje strožu kaznu ukoliko su počinioci krivičnog djela službene ili odgovorne osobe⁷⁶ kaznom zatvora od 1 do 8 godina, odnosno, kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina kaznit će se službena ili odgovorna osoba u institucijama Federacije Bosne i Hercegovine koja uskrati ili ograniči pravo građaninu na slobodno zapošljavanje na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine i pod jednakim propisanim uslovima. Ovo krivično djelo, pored toga što jedino u Krivičnom zakonu navodi seksualnu orijentaciju kao element krivičnog djela je i jedino krivično djelo koje pruža direktnu zaštitu LGBT osobama u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine.

76 Definicija službene i odgovorne osobe u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine ista je definiciji službene i odgovorne osobe u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine koja je navedena u odgovarajućem dijelu u kojem je analiziran Krivični zakon Bosne i Hercegovine. Pogledati Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, član član 2, tačka 3 i 6. Izvor: http://www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/zakoni/Krivicni_zakon_FBiH_36_03_bos.pdf

Druga krivična djela, koja neće biti posebno analizirana već samo pobrojana, pružaju indirektnu zaštitu pripadnicima/ama LGBT populacije. U Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine ona bi bila sljedeća:

1. ubistvo (član 166);
2. ubistvo na mah (167);
3. prouzrokovanje smrti iz nehata (član 168);
4. teška tjelesna ozljeda (član 172);
5. laka tjelesna ozljeda (član 173);
6. učestvovanje u tuči (član 174);
7. nepružanje pomoći (član 175);
8. protupravno lišenje slobode (član 179);
9. iznuđivanje iskaza (član 181);
10. zlostavljanje u obavljanju službe (član 182);
11. ugrožavanje sigurnosti (član 183);
12. narušavanje nepovredivosti doma (član 184);
13. protuzakoniti pretres (član 185);
14. povreda tajnosti pisma ili druge pošiljke (član 186);
15. neovlašćeno prisluškivanje i zvučno snimanje (član 188);
16. neovlašćeno optičko snimanje (član 189);
17. sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja (član 190);
18. sprečavanje štampanja i rasparčavanja štampanog materijala (član 191);
19. povreda prava na podnošenje žalbe i molbe (član 192);
20. nedozvoljeno korišćenje ličnih podataka (član 193);
21. silovanje (član 203);
22. spolni odnošaj zloupotrebom položaja (član 205);
23. prinuda na spolni odnošaj (član 206);
24. bludne radnje (član 208);
25. nasilje u porodici (član 222);
26. nesavjesno liječenje (član 229);
27. samovoljno liječenje (član 230);
28. nepružanje medicinske pomoći (član 232);
29. povreda ravnopravnosti u zapošljavanju (član 279);
30. povreda prava iz radnog odnosa (član 280);
31. povreda prava za vrijeme privremene nezaposlenosti (član 281);
32. povreda prava iz socijalnog osiguranja (član 282);
33. neprijavlivanje pripremanja krivičnog djela (član 344);
34. neprijavlivanje krivičnog djela ili učinitelja (član 345);
35. pomoć učinitelju poslije učinjenog krivičnog djela (član 346);
36. nasilničko ponašanje (član 362);

KRIVIČNI ZAKON REPUBLIKE SRPSKE

Za razliku od Krivičnog zakonda Bosne i Hercegovine i Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, kod krivičnog djela povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina (član 162) Krivični zakon Republike Srpske ne uvodi kao element krivičnog djela i seksualnu orijentaciju. Jedina mogućnost koja preostaje jeste širenje tumačenja riječi *spol* pod koji bi se eventualno mogao podvesti rodni identitet. Krivično djelo je u članu 162, stav 1 u ostalim dijelovima propisano skoro istovjetno kao krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine. U stavu 2 kaznenopravno je sankcionirana povreda ravnopravnosti građana/ki koja se ogleda u vršenju proganjanja osoba ili organizacija koje se zalažu za ravnopravnost ljudi. Sadržajno, pojam proganjanja odgovara i najčešće se ispoljava u uskraćivanju ili ograničavanju određenih prava i sloboda čovjeka. Proganjanje se može sastojati u različitim radnjama kao npr. onemogućavanje registracije udruženja čija je djelatnost povezana sa zalaganjem za ravnopravnost ljudi; onemogućavanje dobijanja odgovarajućih odobrenja za bavljenjem određenom djelatnošću; protjerivanje osoba sa određenog područja; uskraćivanje dozvole za boravak i sl.⁷⁷ Dakle, krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina u Krivičnom zakonu Republike Srpske ne pruža direktno zaštitu pripadnicima/ama LGBT populacije. Jedina mogućnost koja preostaje jeste šire tumačenje riječi *spol* u smislu podvođenja i rodnog identiteta, ali ne i seksualne orijentacije. Imajući u vidu sve gore navedeno, očigledno je da Republika Srpska nije uskladila odgovarajuće odredbe Krivičnog zakona za Zakonom o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini.

Druga krivična djela, koja neće biti posebno analizirana već samo pobrojana, pružaju indirektnu zaštitu pripadnicima/ama LGBT populacije. U Krivičnom zakonu Republike Srpske⁷⁸ ona bi bila sljedeća:

1. ubistvo (član 148);
2. teško ubistvo (član 149);
3. ubistvo na mah (član 150);
4. nehatno lišenje života (član 152);
5. tjelesna povreda (član 155);
6. teška tjelesna povreda (član 156);
7. učestvovanje u tuči (član 157);
8. ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi (član 158);
9. izlaganje opasnosti (član 159);
10. nepružanje pomoći (član 161);

77 Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005. godine, str. 1533.

78 Krivični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br.49/03, 108/04, 37/06, 70/06 i 73/10. Dostupno na: http://www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/zakoni/Krivicni_zakon_lat_RS_49_03.pdf (posljedni put posjećeno 16.11.2011.)

11. prinuda (član 164);
12. protivpravno lišenje slobode (član 166);
13. zlostavljanje (član 168);
14. ugrožavanje sigurnosti (član 169);
15. narušavanje nepovredivosti stana (član 170);
16. protivzakonito pretresanje (član 171);
17. povreda tajnosti pisma ili drugih pošiljki (član 172);
18. neovlašćeno prisluškivanje i tonsko snimanje (član 174);
19. neovlašćeno fotografisanje (član 175);
20. neovlašćeno korišćenje ličnih podataka (član 176);
21. povreda prava na podnošenje pravnog sredstva (član 177);
22. povreda slobode izražavanja misli (član 180);
23. povreda prava na udruživanje i političko djelovanje (član 182);
24. povreda prava na javno okupljanje (član 183);
25. silovanje (član 193);
26. nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici (član 208);
27. nesavjesno pružanje ljekarske pomoći (član 214);
28. neukazivanje ljekarske pomoći (član 215);
29. povreda osnovnih prava radnika (član 226);
30. povreda prava pri zapošljavanju i za vrijeme nezaposlenosti (član 227);
31. povreda prava iz socijalnog osiguranja (član 229);
32. povreda ljudskog dostojanstva zloupotrebom službenog položaja ili ovlašćenja (član 359);
33. neprijavlivanje pripremanja krivičnog djela (član 361);
34. neprijavlivanje krivičnog djela ili učinioca (član 362);
35. pomoć učiniocu poslije izvršenog krivičnog djela (član 363);
36. sprečavanje dokazivanja (član 366);
37. odavanje identiteta zaštićenog svjedoka (član 368);
38. neizvršenje sudske odluke (član 371);
39. nasilničko ponašanje (član 385).

KRIVIČNI ZAKON BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE

Na skoro identičan način kao Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine i Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁷⁹ u članu 174 propisuje elemente krivičnog djela povrede ravnopravnosti čovjeka

79 Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta br. 10/03, 45/04, 06/05 i 21/10. Dostupno na http://www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/zakoni/Krivični_zakon_Brčko_distrikta_10_03_bos_web.pdf (posljednji put posjećeno 17.11.2011.)

i građanina: *Ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, spolnoj sklonosti, jeziku, naobrazbi, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu, uskrati ili ograniči građanska prava utvrđena Ustavom Bosne i Hercegovine, ratificiranim međunarodnim ugovorom, zakonom, drugim propisom ili općim aktom Bosne i Hercegovine, Statutom, zakonom, drugim propisom ili općim aktom Brčko Distrikta, ili ko na osnovu takve razlike ili pripadnosti ili kojem drugom položaju daje građanima neopravdane povlastice ili pogodnosti, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina.* Ukoliko je učinilac ovog krivičnog djela službena ili odgovorna osoba⁸⁰ u Brčko Distriktu, kaznit će se kaznom zatvora od 1 godine do 8 godina. No, ukoliko službena ili odgovorna osoba u Brčko Distriktu uskrati ili ograniči pravo građaninu na slobodno zapošljavanje na cijelom teritoriju Distrikta pod jednakim uslovima, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina. Dakle, Krivični zakon Brčko Distrikta kroz krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina pruža direktnu zaštitu pripadnicima/ama LGBT populacije i to kroz izričito navođenje seksualne orijentacije (u Zakonu spolna sklonost) kao elementa krivičnog djela, odnosno i rodnog identiteta kroz šire tumačenje riječi *spol*.

Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine u posljednjim izmjenama 2010. godine, kod krivičnog djela ubistva i krivičnog djela ubistava (član 163) i krivičnog djela teška tjelesna povreda (član 169) uvedeni su posebni oblici izvršenja ovog krivičnog djela. Kod krivičnog djela ubistva, član 163, stav 2, tačka 3, mijenjana je ranija odredba *ko drugog liši života iz rasnih, nacionalnih ili vjerskih pobuda* s novom odredbom *ko drugog usmrti iz mržnje*. Kazna za ovaj kvalificirani oblik ubistva je od najmanje 10 godina ili kazna dugotrajnog zatvora. Kod krivičnog djela teška tjelesna povreda, ranija odredba *kaznom iz stava 3 ovog člana kaznit će se ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana učini iz rasnih, nacionalnih ili vjerskih pobuda* novom odredbom koja glasi: *kaznom iz stava 3 ovog člana kaznit će se ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana počini iz mržnje*. Krivično djelo teška tjelesna povreda postoji u slučaju kada neko drugo lice teško tjelesno povrijedi ili mu zdravlje teško naruši. U kvalificiranom obliku izvršenja ovog krivičnog djela, odnosno, kada je ono počinjeno iz mržnje propisana ja kazna zatvora od jedne do 10 godina. Kao što se vidi, iz ranijih krivičnih djela izbačeni su izvori pobuda mržnje: nacionalna, rasna ili vjerska, te se ostavlja pobuda mržnje bez navođenja posebnog razloga njezinog postojanja. Ovim je proširen i opseg primjene kvalificiranih oblika izvršenja krivičnih djela ubistva i teške tjelesne povrede i na LGBT zajednicu, posebno iz razloga što su napadi na pripadnike/ce prvenstveno motivirani osjećajima mržnje i netrpeljivosti. Postojanjem ovih krivičnih djela, Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine predstavlja jedini zakon u Bosni i Hercegovini koji poznaje izvršenje krivičnog djela iz mržnje u ovakvom obliku. Ostali krivični zakoni u Bosni i Hercegovini se ograničavaju na

80 Definicija službene i odgovorne osobe u članu 2, tačka 3 i 6 identična je definiciji pojma službene i odgovorne osobe u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine koja je obrađena u odgovarajućem dijelu pravne analize, te se neće ponovo obrađivati.

razloge mržnje: rasna, vjerska, nacionalna, odnosno etnička i to kroz posebna krivična djela obično formulirana kao izazivanje vjerske, nacionalne ili rasne mržnje ili netrpeljivosti. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine poznaje kao kvalificiran oblik ubistva kada je ono počinjeno iz rasnih, vjerskih ili narodnosnih pobuda. Takvu situaciju nemamo kod Krivičnog zakona Republike Srpske.

Formulacije krivičnih djela u entitetima ne ostavljaju mogućnost da se iste primjene u situaciji kada je napad uzrokovan mržnjom prema pripadnicima/ama LGBT populacije.

Druga krivična djela, koja neće biti posebno analizirana već samo pobrojana, pružaju indirektnu zaštitu pripadnicima/ama LGBT populacije. U Krivičnom zakonu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine ona bi bila sljedeća:

1. ubistvo (član 163);
2. ubistvo na mah (član 164);
3. ubistvo iz nehata (član 165);
4. teška tjelesna povreda (član 169);
5. laka tjelesna povreda (član 170);
6. učestvovanje u tuči (član 171);
7. nepružanje pomoći (172);
8. protivpravno oduzimanje slobode (član 176);
9. zlostavljanje u obavljanju službe (član 179);
10. narušavanje nepovredivosti doma (član 181);
11. protivzakonito pretresanje (član 182);
12. povreda tajnosti pisma ili druge pošiljke (član 183);
13. neovlašteno optičko snimanje (član 186);
14. sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja (član 187);
15. povreda prava na podnošenje žalbi i molbi (član 189);
16. nedozvoljeno korištenje ličnih podataka (član 190);
17. silovanje (član 200);
18. prinuda na spolni odnos (član 203);
19. bludne radnje (član 205);
20. nasilje u porodici (član 218);
21. nesavjesno liječenje (član 225);
22. nepružanje medicinske pomoći (član 226);
23. povreda ravnopravnosti u zapošljavanju (član 273);
24. povreda prava iz radnog odnosa (član 274);
25. povreda prava za vrijeme privremene nezaposlenosti (član 275);
26. povreda prava iz socijalnog osiguranja (član 276);
27. neprijavlivanje pripremanja krivičnog djela (član 338);
28. neprijavlivanje krivičnog djela ili počinioca (član 339);
29. pomoć učiniocu nakon počinjenog krivičnog djela (član 340);
30. neizvršenje sudske odluke (član 345);
31. nasilničko ponašanje (član 356);

RADNO PRAVO: PRAVO NA ZAPOSLENJE I SLOBODA RADA

Složenost državnog uređenja Bosne i Hercegovine utjecalo je na podjelu nadležnosti u oblasti uređenja radnopravnih odnosa u Bosni i Hercegovini na način da su oni regulisani na nivou Bosne i Hercegovine, entiteta, kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Donošenje zakona iz oblasti radnih i socijalnih odnosa, imajući u vidu podjelu nadležnosti između države i entiteta, proizilazi iz toga da su entiteti isključivo nadležni za regulaciju radnih i socijalnih odnosa. U tom smislu, radno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine čine propisi koji se donose i primjenjuju u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine. Pitanje uređenja radnih odnosa zaposlenih u institucijama Bosne i Hercegovine riješeno je Zakonom o radu u institucijama Bosne i Hercegovine.

ZAKON O RADU U INSTITUCIJAMA BOSNE I HERCEGOVINE

Zakonom o radu u institucijama Bosne i Hercegovine⁸¹ se regulira status zaposlenika, način i postupak prijema u radni odnos, zaključivanje ugovora o radu, radno vrijeme, plaća i naknada, odmori i odsustva, zaštita prava iz radnog odnosa, rješavanje sporova između zaposlenika i poslodavca i sl. Ovim Zakonom se reguliraju radni odnosi između zaposlenika u institucijama Bosne i Hercegovine i njenim organima koji nisu državni službenici; zaposlenika koji su izričito izuzeti od primjene Zakona o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine; zaposlenika koji su zaposleni u javnim preduzećima Bosne i Hercegovine, pravnim subjektima koje osnivaju institucije Bosne i Hercegovine, udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine, međuentitetskim korporacijama i drugim institucijama za obavljanje dodatnih nadležnosti u Bosni i Hercegovini. Ovaj Zakon se primjenjuje i na državne službenike ako nije u suprotnosti za Zakonom o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine.⁸² Poslodavac, u smislu ovog Zakona su institucije Bosne i Hercegovine, njeni organi i druga pravna lica navedena gore.⁸³ U članu 6 uveden je princip zabrane diskriminacije: *Lice koje traži zaposlenje kod poslodavca, kao i zaposlenik, ne može biti diskriminisan zbog rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja ili opredjeljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, imovnog*

81 Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 24/04, 7/05, 48/05 I 60/10.

82 Član 1. Zakona o radu u institucijama Bosne i Hercegovine

83 Član 2. Zakona o radu u institucijama Bosne i Hercegovine

stanja, rođenja ili kakve druge okolnosti, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, tjelesnih poteškoća ili na osnovu kojeg drugog razloga suprotnog osnovnim ljudskim pravima i slobodama utvrđenim Ustavom Bosne i Hercegovine. Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine dakle izričito navodi seksualnu orijentaciju kao zabranjeni osnov diskriminacije. No, ne i rodni identitet. Naravno, uvijek postoji mogućnost šireg tumačenja riječi *spol* u pravcu podvođenja rodnog identiteta pod ovaj pojam. Imajući ovo u vidu, Zakon se treba uskladiti sa Zakonom o zabrani diskriminacije. U članu 102, stav 1, tačka a) predviđeno je prekršajno kažnjavanje novčanom kaznom od 600 KM do 1500 KM u slučaju da poslodavac stavi u nepovoljniji položaj lice koje traži posao ili već zaposleno lice. Također, u članu 103, stav 1, tačka a) predviđena je obaveza poslodavaca da u roku od 30 dana od dana stupanja na snagu Zakona da osiguraju da se njihovim pravilnicima ne utvrđuju nepovoljniji uslovi pod kojima se zasniva radni odnos od uslova predviđenih Zakonom.

ZAKON O RADU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Zakonom o radu Federacije Bosne i Hercegovine⁸⁴ uređuje se pitanje zaključivanja ugovora o radu, radno vrijeme, plata, prestanak ugovora o radu, ostvarivanje prava i obaveza iz radnog odnosa, zaključivanje kolektivnih ugovora, mirno rješavanje kolektivnih radnih sporova i druga pitanja iz radnog odnosa. U članu 5 uvedena je opšta zabrana diskriminacije: *Lice koje traži zaposlenje, kao i lice koje se zaposli, ne može biti stavljeno u nepovoljniji položaj zbog rase, boje kože, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja, rođenja ili kakve druge okolnosti, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, članstva ili nečlanstva u sindikatu, tjelesnih i duševnih poteškoća u pogledu angažiranja, obrazovanja, unapređenja, uvjeta i zahtjeva rada, otkazivanja ugovora o radu ili drugih pitanja koja proističu iz radnog odnosa.* Lica čija prava su povrijeđena mogu zbog povrede prava podnijeti tužbu nadležnom sudu. Ukoliko podnosilac tužbe podnese očigledan dokaz diskriminacije, tuženi je dužan da podnese dokaz kojim će dokazati da diskriminacije nije bilo. Ukoliko sud utvrdi da su navodi tužbe osnovani, naložit će vraćanje na prethodno radno mjesto i osiguravanje ili ponovno uspostavljanje svih prava iz radnog odnosa koja proizilaze iz ugovora o radu. Novčanom kaznom od 1 000 do 10 000 KM kaznit će se za prekršaj poslodavac – pravno lice ukoliko stavlja u nepovoljniji položaj lice koje se zaposli ili traži zaposlenje. Ukoliko je poslodavac fizičko lice, za ovaj prekršaj će se kazniti novčanom kaznom od 1 000 do 3 500 KM, a odgovorno lice kod poslodavca novčanom kaznom od 500 do 1 000 KM⁸⁵. Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine ne spominje izričito seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao

84 Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Službeni list Federacije Bosne i Hercegovine br. 43/99, 32/00 i 29/03.

85 Član 139a Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine

zabranjeni osnov diskriminacije, niti uvodi opštu odredbu *neki drugi osnov/neki drugi status* pod koji bi se seksualna orijentacija i rodni identitet mogli podvesti. Jedina mogućnost koju ovaj član pruža jeste šire tumačenje riječi *spol* u smislu uvođenja i rodnog identiteta kao zabranjenog osnova diskriminacije. Ovakvim zakonskim rješenjem ovaj Zakon nije u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova i Zakonom o zabrani diskriminacije te se u tom smislu treba s njima i uskladiti.

ZAKON O RADU REPUBLIKE SRPSKE

Zakon o radu Republike Srpske⁸⁶ u pogledu obima onoga što reguliše, ne razlikuje se od Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine. U članu 5 uveden je princip zabrane diskriminacije radnika/ca i lica koja traže zaposlenje prema kojem lica ne mogu biti stavljena u nepovoljniji položaj kod ostvarivanja prava na osnovu rada, kao i prava na zaposlenje zbog rase, etničke pripadnosti, boje kože, spola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja i ubjeđenja, socijalnog porijekla, imovnog stanja, članstva ili nečlanstva u sindikatu ili političkoj organizaciji, tjelesnog i duševnog zdravlja i drugih obilježja koja nisu u neposrednoj vezi sa prirodom radnog odnosa. Dakle, Zakon o radu Republike Srpske kao zabranjene osnove diskriminacije ne poznaje seksualnu orijentaciju i rodni identitet, te zbog toga nije u skladu sa relevantnim odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova (dio koji se odnosi na zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije) i Zakona o zabrani diskriminacije. Eventualno postoji mogućnost šireg tumačenja riječi *spol* i podvođenjem rodnog identiteta pod taj pojam. Zakon o radu Republike Srpske sadrži i posebne odredbe o zabrani diskriminacije od člana 107 do člana 112 (VIII zabrana diskriminacije). Ovaj dio Zakona je već dijelom preuzet iz Zakona o ravnopravnosti spolova te se korištene definicije i pojmovi u tom smislu ne razlikuju od njega, te zbog toga neće biti predmetom posebne analize jer je Zakon o ravnopravnosti spolova detaljno izanaliziran.

ZAKON O RADU BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE

Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁸⁷ uređuje isti obim društvenih odnosa u radu i u vezi sa radom kao što je to kod Zakona o radu Federacije

86 Zakon o radu Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br 55/07 (prečišćeni tekst). Dostupno na: http://www.uspon.ba/down/zakon_o_rad_rs.pdf (posljednji put posjećeno 1.12.2011.)

87 Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine br. 19/06, 19/07 i 25/08.

Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. U članu 4, stav 1 propisan je princip zabrane diskriminacije. *Prema osobi koja traži zaposlenje, kao i prema osobi koja je zaposlena, ne smije se vršiti diskriminacija na osnovu rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog opredjeljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja, seksualnog opredjeljenja, rođenja ili neke druge okolnosti, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, članstva ili nečlanstva u sindikatu, te tjelesnih ili duševnih oštećenja u pogledu angažiranja, poduke, unapređenja, uvjeta zapošljavanja, prestanka ugovora o radu ili drugih pitanja koja proistječu iz radnog odnosa.* Dakle, uz Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine, Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine jedini navodi seksualnu orijentaciju (u Zakonu seksualno opredjeljenje) kao zabranjeni osnov diskriminacije. U određenim dijelovima, Zakon nije u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije jer ne navodi i rodni identitet kao zabranjeni osnov diskriminacije. Tumačenjem se ta zabrana može podvesti pod pojam *spol*. U slučajevima kada postoji kršenje odredbi o zabrani diskriminacije⁸⁸, osoba čija su prava navodno kršena, ima pravo da podnese tužbu nadležnom sudu za povrede prava. Novčanom kaznom od 1 000 do 10 000 KM kaznit će se poslodavac za prekršaj – pravna osoba ako stavlja u nepovoljniji položaj zaposlenika/cu ili lice koje traži zaposlenje (član 4 Zakona). Ukoliko je poslodavac fizička osoba, kaznit će se novčanom kaznom od 1 000 do 7 000 KM, odnosno, odgovorna osoba u pravnoj osobi novčanom kaznom od 500 do 2 000 KM. Također, za kršenje člana 4 Zakona poslodavcu se može izreći zaštitna mjera privremene zabrane obavljanja djelatnosti u trajanju od 6 mjeseci. Poslodavci su dužni da usklade pravilnike s odredbama Zakona o radu (i članom 4) u roku od 6 mjeseci od njegovog stupanja na snagu.⁸⁹

88 Član 110. Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

89 Član 113. Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

PRAVO NA OBRAZOVANJE

Zabrana diskriminacije u pogledu prava na obrazovanje, odnosno dostupnosti obrazovanju kao princip uvedena je Zakonom o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine. Ostvarivanje prava na obrazovanje u Bosni i Hercegovini realizira se na nivou entiteta Republike Srpske, a u Federaciji Bosne i Hercegovine na nivou kantona, odnosno Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. U pravnoj analizi bit će dat osvrt na realizaciju principa zabrane diskriminacije LGBT osoba u oblasti visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine⁹⁰ ustanovljavaju se osnovni principi i standardi za sticanje visokog obrazovanja, a u skladu sa relevantnim odredbama Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i protokolima, Preporukom Komiteta ministara Vijeća Evrope o priznavanju i ocjeni kvaliteta privatnih visokoškolskih ustanova i Preporukom o istraživačkom zadatku univerziteta i drugih relevantnih međunarodno priznatih instrumenata čijih je država Bosna i Hercegovina ugovornica, te u skladu sa Konvencijom Vijeća Evrope/ UNESCO-a o priznavanju kvalifikacija u visokom obrazovanju u evropskoj regiji. Također, Bosna i Hercegovina prihvata evropske strateške ciljeve u oblasti visokog obrazovanja izražene u Deklaraciji evropskih ministara visokog obrazovanja iz Bolonje iz 1999. godine. U članu 7, stav 1 Okvirnog zakona uređuje se pitanje pristupa visokom obrazovanju: *Pristup visokom obrazovanju imaju svi oni koji su završili četverogodišnju srednju školu u Bosni i Hercegovini.* Oni koji nisu završili srednju školu u Bosni i Hercegovini, dokaz o završenom obrazovanju podnose nadležnoj instituciji na ocjenu koja uzima u obzir kriterije i procedure za priznavanje stranih kvalifikacija, ustanovljene u skladu sa principima Konvencije o priznavanju kvalifikacija u visokom obrazovanju u evropskoj regiji. Također, priznaju se svjedocanstva i diplome koja pokazuju nivo obrazovanja koji se suštinski ne razlikuje od obrazovanja u Bosni i Hercegovini i koji nosiocu daje pravo da se prijavi na univerzitet ili pristupi polaganju prijemnog ispita za univerzitet u datoj stranoj državi.⁹¹ *Visokim obrazovanju kojim se bave licencirane visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini pristup neće biti ograničen, direktno ili indirektno, prema bilo kojoj stvarnoj ili pretpostavljenoj osnovi, kao što su: spol, rasa, seksualna orijentacija, fizički ili drugi nedostatak, bračno stanje, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom*

90 Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br 59/07. Dostupno na: <http://www.unsa.ba/s/images/stories/web-uns-a-novi/pravni%20akti/zakoni/Okvirni%20zakon%20o%20visokom%20obrazovanju.pdf> (posljednji put posjećeno 22.11.2011.)

91 Član 8, stav 1 i 2 Okvirnog zakona o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine

zajednicom, imovina, rođenje, starosna dob ili neki drugi status. Kao što se vidi iz odredbe člana 7, stav 2 seksualna orijentacija izričito je navedena kao zabranjeni osnov diskriminacije u pogledu pristupa pravu na obrazovanje na visokoškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini. Iako rodni identitet nije izričito naveden, širim tumačenjem riječi *spol* ili podvođenjem pod *neki drugi status* može se zaključiti da je diskriminacija na osnovu rodnog identiteta također zabranjena. Argument za pretodni stav dodatno je pojačan analizirajući i Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovine koji izričito zabranjuje diskriminaciju u oblasti obrazovanja i na osnovu rodnog identiteta (u Zakonu se koristi termin *spolno izražavanje*). Statut svake javne visokoškolske ustanove, te osnovni dokument svake privatne visokoškolske ustanove kao uslov za dobijanje akreditacije moraju da sadrže i sljedeće odredbe koje: osiguravaju osoblju slobodu organiziranja i okupljanja u skladu sa zakonom; štite osoblje od diskriminacije prema bilo kojoj osnovi, kao što su: spol, seksualna orijentacija, rasa, bračni status, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, povezanost s nekom nacionalnom zajednicom, imovina, rođenje ili bilo koji drugi status.⁹²

Ovom odredbom se štiti akademsko osoblje od diskriminacije. Kao što se vidi, seksualna orijentacija je izričito navedena, dok se zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta posredno izvodi širim tumačenjem riječi *spol* ili podvođenjem pod *drugi status*.

Također, statut ili neki drugi ekvivalentni dokument visokoškolske ustanove mora da sadrži odredbe kojima se štite studenti od diskriminacije prema bilo kojem osnovu, kao što su: spol, rasa, seksualna orijentacija, bračni status, boja kože, vjera, jezik, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, povezanost s nekom nacionalnom zajednicom, imovina, rođenje ili neki drugi status⁹³.

Ovom odredbom se štite studenti od diskriminacije. Kao što se vidi, seksualna orijentacija je izričito navedena, dok se zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta posredno izvodi širim tumačenjem riječi *spol* ili podvođenjem pod *drugi status*.

Također, Okvirni zakon o visokom obrazovanju u članu 63, stav 1 predviđa obavezu usklađivanja: *Zakoni Republike Srpske i kantonalni zakoni iz oblasti visokog obrazovanja uskladit će se s odredbama ovog Zakona u periodu od šest mjeseci nakon stupanja na snagu ovog Zakona.* Konkretno, i obavezu uvođenja zabrane diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Obaveza izričitog uvođenja rodnog identiteta kao zabranjenog osnova diskriminacije slijedi iz Zakona o zabrani diskriminacije.

92 Član 25 Okvirnog zakona o visokom obrazovanju

93 Član 38 Okvirnog zakona o visokom obrazovanju

ZAKON O VISOKOM OBRAZOVANJU REPUBLIKE SRPSKE

Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske⁹⁴ u članu 3, stav 5 na identičan način kao što je to uređio Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine uvodi odredbu o zabrani diskriminacije u pogledu pristupa pravu na obrazovanje gdje se, između ostalih, kao zabranjeni osnov diskriminacije navode spol i seksualna orijentacija. Iako rodni identitet nije izričito naveden, on se može podvesti pod dio odredbe *nekog drugog statusa* ili širem tumačenjem riječi *spol*. Također, Zakon u članu 74, stav 2, tačka b) sadrži odredbu o obavezi da statut visokoškolske ustanove sadrži odredbu po kojoj se štiti akademsko osoblje od diskriminacije na bazi, između ostalih, i seksualne orijentacije i spola. Iako rodni identitet nije izričito naveden, on se može podvesti pod *drugi status* ili širim tumačenjem riječi *spol*. Na isti način u članu 105, tačka v) regulisano je i pitanje zabrane diskriminacije studenata/ica gdje se visokoškolska ustanova obavezuje da u svoj statut unese i odredbu o zabrani diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije. Rodni identitet se može uvesti kao zabranjeni osnov diskriminacije na isti način kao što je to u prethodnim primjerima. U dijelu gdje se nalaze kaznene odredbe u Zakonu, u članu 143, stav 1 tačka a) utvrđen je prekršaj za visokoškolsku ustanovu ukoliko ne dozvoli pristup visokom obrazovanju na osnovu spola, rase, seksualne orijentacije, fizičkog ili drugog nedostatka, bračnog stanja, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog, etničkog ili socijalnog porijekla, veze sa nekom nacionalnom zajednicom, imovine, rođenja, broja godina ili nekog drugog statusa. Također, u istom članu tačke m) kaznit će se visokoškolska ustanova ukoliko ne uskladi svoj statut sa zakonom ili nekim drugim općim aktom u roku od jedne godine od dana stupanja na snagu Zakona. Kazna u oba slučaja je novčana i iznosi od 3 000 do 9 000 KM.

VISOKO OBRAZOVANJE U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Visoko obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine u nadležnosti je kantona, što ne znači da svaki kanton samostalno reguliše pitanje visokog obrazovanja. Pošto u Federaciji Bosne i Hercegovine postoji 10 kantona, to znači da potencijalno postoji 10 različitih pravnih propisa kojima je regulisano pitanje visokog obrazovanja. Zakon o visokom obrazovanju Unsko – sanskog kantona⁹⁵ u članu

94 Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske, Službene novine Republike Srpske broj 73/10. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/zakon_o_visokom_obrazovanju_rs.bos.pdf (posljednji put pristupljeno 23.11.2011.)

95 Zakon o visokom obrazovanju Unsko–sanskog kantona, Službeni glasnik broj 8/09. Dostupno na: http://cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_vis_ob_USK.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

7, stav 2 zabranjuje diskriminaciju u pogledu pristupa visokom obrazovanju na osnovu spola i seksualne orijentacije, a u članu 64, stav 2, tačka c) obavezuje se visokoškolska ustanova da u svom statutu uvede odredbu kojom se štite studenti od diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije. U Zakonu ne postoji odredba kojom se štiti akademsko osoblje niti su predviđene prekršajne kazne za slučajeve diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije na način kako je to urađeno Zakonom o visokom obrazovanju Republike Srpske. Zakon o visokom obrazovanju Županije Posavske⁹⁶ u članu 9, stav 2 u pogledu prava na pristup obrazovanju kao zabranjene osnove diskriminacije navodi i spol i seksualnu orijentaciju. Ostale odredbe ne spominju izričito zabranu diskriminacije studenata i akademskog osoblja na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Zakon o visokom obrazovanju Tuzlanskog kantona⁹⁷ u članu 10, stav 1 u pogledu prava na pristup visokom obrazovanju zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola i seksualne orijentacije, te u članu 100, tačka c) obavezuje se visokoškolska ustanova da u svoj statut unese odredbu kojom će štiti studente/ice od diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije. Zakon ne sadrži nijednu ovakvu odredbu koja bi se odnosila na akademsko osoblje. Zakon o visokom obrazovanju Zeničko-dobojskog kantona⁹⁸ u članu 10, stav 1 zabranjuje diskriminaciju u pogledu pristupa pravu na obrazovanje na osnovu spola i seksualne orijentacije, a u članu 100, tačka c) uvodi obavezu visokoškolske ustanove da u svoj statut unese odredbu o zaštiti studenata/ica od diskriminacije na bazi spola i seksualne orijentacije. Za akademsko osoblje direktna zaštita ne postoji. U Zakonu o visokom obrazovanju Županije Zapadnohercegovačke⁹⁹ se ni u jednom članu izričito ne spominje seksualna orijentacija kao zabranjeni osnov diskriminacije (osim spola). U članu 4, tačka e) utvrđuje se da se visokoškolsko obrazovanje temelji na poštivanju ljudskih i građanskih sloboda, uključujući zabranu svih oblika diskriminacije. Dakle, iako je postojala obaveza, Zakon o visokom obrazovanju Zapadnohercegovačke županije nije usklađen sa relevantnim odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova i Zakona o zabrani diskriminacije. Zakon o visokom obrazovanju Kantona 10/Hercegbosanske županije¹⁰⁰ skoro je identičan Zakonu

96 http://cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_visokom_obrazovanju_ZP.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

97 Zakon o visokom obrazovanju Tuzlanskog kantona, Službene novine Tuzlanskog kantona, broj 8/08 I 12/09. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/zakon_o_visokom_obrazovanju.pdf i http://cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_izmjenama_i_dopunama_Zakona-o-visokom-obrazovanju.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

98 Zakon o visokom obrazovanju Zeničko – dobojskog kantona, Službene novine Zeničko – dobojskog kantona broj 6/09. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_visokom_obrazovanju_ze-do.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

99 Zakon o visokom obrazovanju Županije Zapadnohercegovačke, Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke broj 10/09. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_visokom_obrazovanju_ZHZ.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

100 Zakon o visokom obrazovanju Kantona 10, Narodne novine Kantona 10, broj 9/09. Dostupno

o obrazovanju Zapadnohercegovačke županije, te u to smislu izričito ne sadrži odredbe o zabrani diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije (osim spola). Ni ovaj Zakon nije u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova i Zakonom o zabrani diskriminacije. Zakon o visokom obrazovanju Bosansko-podrinjskog kantona¹⁰¹ u članu 10, stav 1 kada utvrđuje pravo na obrazovanje, zabranjuje i diskriminaciju na osnovu spola i seksualne orijentacije. U članu 100, tačka c) stipulirana je obaveza unosa zaštite od diskriminacije studenata/ica na osnovu spola i seksualne orijentacije. Direktna zaštita za akademsko osoblje ne postoji. Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo¹⁰² samo u članu 7, stav 2 kao izričit osnov zabrane diskriminacije u pogledu pristupa pravu na obrazovanje navodi spol i seksualnu orijentaciju. U ostalim odredbama Zakona nigdje se ne spominje seksualna orijentacija. Srednjobosanski kanton nema svoj zakon o visokom obrazovanju, već se na njegovom teritoriju primjenjuje Instrukcija Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona o postupku, mjerilima, i kriterijima za osnivanje i rad visokoškolskih ustanova u Srednjobosanskom kantonu¹⁰³. U instrukciji se ni u jednoj odredbi ne navodi princip zabrane diskriminacije. U Hercegovačko-neretvanskom kantonu još uvijek je na snazi Zakon o univerzitetu Republike Bosne i Hercegovine¹⁰⁴ iz 1990. godine. Ovaj zakon ne sadrži odredbe o zabrani diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Ni u jednom zakonu o visokom obrazovanju u kantonima nije izričito naveden rodni identitet kao zabranjeni osnov diskriminacije, no on se izvodi indirektno kroz tumačenje, bilo sistemsko (Zakon o zabrani diskriminacije), bilo prošireno (širenje tumačenja riječi *spol*) ili podvođenjem pod *neki drugi osnov/neki drugi status*. Iz prethodne analize može se zaključiti da veliki broj skoro svih zakona o visokom obrazovanju u kantonima nisu u cjelosti u skladu sa odgovarajućim odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova: posebno u dijelu koji se odnosi na rodni identitet.

na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_visokom_obrazovanju_K10.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

101 Zakon o visokom obrazovanju Bosansko-podrinjskog kantona, Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona, broj 2/10. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/zakon_o_visokom_obrazovanju_BPK.pdf (posljednji put posjećeno 24.11.2011.)

102 Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo – prečišćeni tekst, Službene novine Kantona Sarajevo, broj 22/10. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/kanton_sarajevo/Zakon_o_visokom_obrazovanju_KS_precisceni_tekst.pdf (posljednji put posjećeno 24.11.2011.)

103 http://www.cip.gov.ba/images/stories/Instrukcija_SBK.pdf (posljednji puput posjećeno 24.11.2011.)

104 Zakon o univerzitetu, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj 39/90. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/ZAKON_O_UNIVERZITETU.pdf (posljednji puput posjećeno 24.11.2011.)

ZAKON O VISOKOM OBRAZOVANJU BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE

Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹⁰⁵ po svom sadržaju u pogledu zaštite LGBT osoba dosta je sličan Zakonu o visokom obrazovanju Republike Srpske. Naime, u posebnom članu 11 naslovljenog *ravnopravnost*, u stavu 2 Zakon garantira jednak pristup visokom obrazovanju bez diskriminacije kao što je spol i seksualna orijentacija. Također, u članu 108, tačka c) obavezuje se visokoškolska ustanova da u svoj statut unese zaštitu studenata/ica od diskriminacije zasnovane na spolu i seksualnoj orijentaciji. U kontekstu prava akademskog osoblja (član 118, stav 4, tačka b), visokoškolska ustanova je obavezna kao uslovnjene akreditacije da u statut unese zaštitu od diskriminacije bazirane na spolu i seksualnoj orijentaciji. Za razliku od Zakona o visokom obrazovanju Republike Srpske, ovaj Zakon nije propisao prekršaje za kršenje obaveza iz člana 11, stav 2, člana 108, tačka c) i člana 118, stav 4. tačka b). Ni u ovom zakonu ni u jednoj odredbi ne spominje se rodni identitet kao zabranjeni osnov diskriminacije. On se izvodi sistemskim tumačenjem (Zakon o zabrani diskriminacije), podvođenjem pod *bilo koji drugi status* ili širim tumačenjem riječi *spol*. Imajući gore navedeno, može se zaključiti da u određenom dijelu Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine nije u skladu sa odgovarajućim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije (u dijelu koji se odnosi na rodni identitet).

105 Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, broj 30/09. Dostupno na: http://cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_visokom_obrazovanju_BD.pdf (posljednji puput posjećeno 24.11.2011.)

MEDIJI I LGBT PRAVA

Mediji i kontekstu LGBT prava mogu biti interesantni sa aspekta načina obavještanja elektronskih i printanih medija, odnosno regulacije medija u pogledu programskog sadržaja i načina obavještanja. Odnos medija i LGBT populacije posebno je bitna iz razloga iskrvljenog, primarno populističkog ili estradnog prikazivanja u medijima ili kao način izazivanja i podsticanja mržnje prema ovoj vulnerabilnoj grupi.

Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine¹⁰⁶ zabranjuje javno prikazivanje i predstavljanje bilo koje osobe na uvredljiv, ponižavajući ili omalovažavajući način s obzirom na spol i seksualnu orijentaciju. Također, Zakon o zabrani diskriminacije navodi da se on posebno primjenjuje u oblasti medija i javnog informisanja¹⁰⁷, te utvrđuje posebnu mjeru objavljivanja presude u sredstvima javnog informisanja u situaciji kada je diskriminacija učinjena kroz medije (štampane, printane i elektronske)¹⁰⁸.

Zakonom o komunikacijama iz 2003. godine osnovana je Regulatorna agencija za komunikacije kao nezavisno državno tijelo jedina nadležna za pitanje regulacije polja telekomunikacija i elektronskih medija, te uređenje radiofrekventnog spektra. Osnovni principi regulacije koji definišu opseg djelovanja Regulatorne agencije za komunikacije i aktivnosti regulisane su članom 4. Zakona o komunikacijama. Između ostalih, jedna od nadležnosti Regulatorne agencije za komunikacije je i zaštita slobode izražavanja i različitosti mišljenja, uz poštivanje osnovnih principa pristojnosti, nediskriminacije, pravičnosti, tačnosti i nepristrasnosti. Upravo se kao jedan od najvećih doprinosa Regulatorne agencije za komunikacije ogleda u otklanjanju otvorenog govora mržnje iz elektronskih medija što je Regulatorna agencija za komunikacije postigla izricanjem širokog spektra sankcija. Od pravila koje je usvojila Regulatorna agencija za komunikacije, u kontekstu analize, značajan je Kodeks o uređivanju radio i televizijskog programa koji je donesen 2004. godine, a izmjenjen 2008. U članu 2 Kodeksa u uređivanju radio i televizijskog programa definisani su pojmovi. U tački 4 pod govorom mržnje podrazumijeva se sljedeće: *govor koji ima namjeru da ponizi, zastraši ili podstakne na nasilje ili predrasude protiv osoba ili grupe na osnovu njihovog spola, rase, dobi, nacionalnosti, seksualnog opredjeljenja, spolne/rodne orijentacije, hendikepiranosti, moralnih ili političkih ubjeđenja, socijalno – ekonomskog statusa ili profesije*. Radio i televizijske stanice neće emitirati program koji sadrži ili podstiče na diskriminaciju i/ili nasilje po osnovu pripadnosti etničkoj grupi, spola/roda, spolne i seksualne orijentacije, odnosno

106 Član 21 Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine.

107 Član 6, tačka h) Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine.

108 Član 12, tačka d)

koji podstiču na uznemiravanje ili seksualno uznemiravanje¹⁰⁹. Također, svako narušavanje privatnosti mora biti opravdano dokazivim javnim interesom, a naročito kada se radi o osobama koje ne obavljaju javne funkcije i općenito nisu eksponirane u javnosti. Objavljivanje činjenica iz privatnog života pojedinca bez njegovog znanja i saglasnosti moguće je samo u slučaju nedvosmislenog postojanja interesa javnosti, a odnosi se, na primjer, na otkrivanje krivičnih djela, razotkrivanje nekompetentnosti u javnoj službi, zaštitu javnog zdravlja itd. Regulatorna agencija za komunikacije je nedležna da u slučaju povreda ovog Kodeksa primjenjuje izvršne mjere u skladu sa članom 46, stav 3 Zakona o komunikacijama.

Dok se djelovanje elektronskih medija nalazi pod direktnom kontrolom Regulatorne agencije za komunikacije, dotle je rad štampanih medija prepušten samoregulaciji putem Vijeća za štampu i profesionalnom kodeksu novinarstva na osnovu kojeg Vijeće djeluje. Kodeks za štampu Bosne i Hercegovine sadrži par članova koji se direktno odnose na seksualnu orijentaciju i rodni identitet. U članu 3 Kodeksa stoji da će štampa¹¹⁰ u svakom trenutku biti svjesna opasnosti koja se javlja kada mediji namjerno ili nehotice podstiču diskriminaciju. Imajući u vidu ovu opasnost, štampa će dati sve od sebe kako ne bi huškala i/ili podsticala mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orijentacije, bilo koje fizičke ili mentalne bolesti ili onesposobljenosti. Također, novine i periodična izdanja moraju izbjeći prejeducirane i uvredljive aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, spol, seksualnu opredjeljenost, fizičku ili mentalnu bolest ili onesposobljenost. Aluzije su moguće samo u situacijama samo onda kada su u direktnoj vezi sa slučajem o kojemu se izvještava¹¹¹. Isto tako, novine i periodična izdanja moraju izbjegavati direktne ili indirektne komentare kojima ličnosti stavljaju u nepovoljniji položaj ili ih diskriminiraju po osnovu spola, roda, rodnog identiteta, spolnog identiteta, rodnog izražavanja i/ili seksualne orijentacije¹¹². I na kraju, štampa će izbjegavati uplitanje u nečiji privatni život, osim ako uplitanja nisu potrebna u interesu javnosti¹¹³. Podnosilac žalbe, ukoliko smatra da je povrijeđen Kodeks za štampu, može tražiti objavu demantija, dopunu informacije, objavu ispravke ili izvinjenje izdavaču ili odgovornom uredniku. U isto vrijeme, podnosilac žalbe može svoju reakciju poslati Sekretarijatu Vijeća za štampu. Sekretarijat će pokušati da dođe do dogovora putem posredništva, no ukoliko do toga ne dođe predmet predaje Žalbenoj komisiji koja će razmotriti predmet i donijeti odluku konsenzusom.¹¹⁴

109 Član 4, tačka c) Kodeksa o emitovanju radio televizijskog programa. Dostupno na: <http://www.rak.ba/bih/results.php?searchinput=kodeks&submit=Tra%C5%BEi> (posljednji put posjećeno 25.11.2011.)

110 http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9 (posljednji put posjećeno 28.11.2011.)

111 Član 4. Kodeksa za štampu Bosne i Hercegovine

112 Član 4a Kodeksa za štampu Bosne i Hercegovine

113 Član 9, stav 1 Kodeksa za štampu Bosne i Hercegovine

114 http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=219&Itemid=21 (posljednji

Na sjednici Vijeća za štampu odžanoj 25. avgusta 2006. godine donijeta je Preporuka za medije o tretiranju rodnih sadržaja i upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima Bosne i Hercegovine¹¹⁵. Preporuka je osvojena u saradnji sa Udruženjem Q, Gender centrima Vlade Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine i Agencijom za ravnopravnost spolova. Preporukom se urednici i urednički kolegiji štampanih i elektronskih medija obavezuju da će kroz uređivačku politiku nastojati da osiguraju poštovanje ravnopravnosti na osnovu spola, roda, rodnog identiteta, spolnog identiteta, rodnog izražavanja i seksualne orijentacije. Ovaj cilj će biti realiziran poduzimanjem 9 tačaka navedenih u Preporuci. Neke od njih podrazumijevaju eliminisanje seksizma, rodofobije, homofobije, bifobije, transfobije i drugih predrasuda i stereotipa u medijskom jeziku; podizanju svijesti javnosti o prisutnosti različitih oblika nasilja na osnovu spola, roda i seksualne orijentacije te pogubnog utjecaja tog nasilja na žrtve; edukaciju novinara i novinarki o ravnopravnosti na osnovu spola, roda, spolnog identiteta, rodnog identiteta, rodnog izražavanja, seksualne orijentacije, te o upotrebi rodno osjetljivog jezika u svakodnevnoj novinarskoj praksi i sl.

put posjećeno 28.11.2011.)
115 http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=216:preporuke-za-medije-tretiranje-rodnih-sadrzaja-u-medijima&catid=8:preporuke-za-medije&Itemid=11
(posljednji put posjećeno 28.11.2011.)

**PORODIČNO PRAVO:
PITANJE REGULACIJE
PRAVA NA BRAK I
USVAJANJE DJECE**

Bosna i Hercegovina je članica međunarodnih konvencija u kojima je sadržano i pravo na brak osoba. Kao primjere možemo navesti sljedeće međunarodne konvencije. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u članu 12 priznaje pravo na zaključivanje braka i zasnivanje porodice muškarcima i ženama u skladu sa domaćim nacionalnim pravom¹¹⁶. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, koja obavezuje po običajnoj osnovi u članu 16 predviđa da punoljetni muškarci i žene bez ikakvih ograničenja u pogledu rase, državljanstva ili vjeroispovijesti imaju pravo da zaključe brak i zasnuju porodicu¹¹⁷. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima također u svom članu 23 kaže: *Porodica je prirodna i osnovna ćelija društva i ima pravo da je društvo i država štite. Priznaje se pravo muškaraca i žena u dobi bračne zrelosti da stupaju u brak i osnivaju porodicu*¹¹⁸.

Nacionalna prava detaljno regulišu vršenje prava na brak, normirajući formalne i materijalne uslove za njegovo sklapanje. Uslovi koji se normiraju su biološke, socijalne i psihološke prirode: različitost spolova, sposobnost za brak, zabranjeni stepen srodstva, zabrana bigamije, saglasnost i volja budućih bračnih drugova izražena u predviđenoj formi¹¹⁹. Većina nacionalnih prava normira kao jedan od uslova i različitost spolova te je u tom smislu onemogućeno zaključivanje braka homoseksualnim osobama. Komparativno gledajući, neka nacionalna prava priznaju pravo zaključivanja braka istospolnim partnerima, neke učinke braka (osim prava na usvajanje), registrirana ugovorna partnerstva ili priznavanje faktičke zajednice života bez obaveze registriranja te zajednice. Različit zakonski režim ustanovljen u pojedinim pravima na različit način udovoljava potrebama i zahtjevima osobama istospolne orijentacije. Ona nacionalna prava koja predviđaju *ugovornu formu* zadovoljavaju samo potrebu pravne zaštite u smislu zaštite prava i interesa, odnosno izvršavanja obaveza (na primjer, solidarne odgovornosti prema trećim licima za obaveze nastale u zajednici). U onim pravima gdje se istospolna zajednica tretira

116 http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/8E8F1266-6754-4880-80DD-BBA9D2677D9C/0/CRO_CONV.pdf (posljednji put posjećeno 26.10.2011.)

117 http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf (posljednji puput posjećeno 26.10.2011.)

118 <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf> (posljednji puput posjećeno 26.10.2011.)

119 Bubić, Suzana: *Istospolna zajednica u pozitivnom pravu i perspektive u Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i prakse*, Sveučilište u Mostaru, Pravni fakultet i Sveučilište u Splitu, Pravni fakultet, Mostar, 2005. godine, str. 185.

kao *građanski status* i upisuje u registre građanskog stanja, zadovoljavaju se i druge potrebe istospolnih partnera – društveno priznavanje njihove veze¹²⁰.

Nadležnost za donošenje propisa iz oblasti porodičnopravnih odnosa u Bosni i Hercegovini je na nivou entiteta – Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, te Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. U tom smislu postoje tri zakona koja važe na različitim teritorijama Bosne i Hercegovine: Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine¹²¹, Porodični zakon Republike Srpske¹²² i Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹²³. No, oni se principijelno među sobom ne razlikuju.

Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine u članu 6 definiše brak kao zakonom uređenu zajednicu života muškarca i žene. Da bi uopšte postojao brak, budući bračni partneri trebaju biti osobe različitog spola¹²⁴. Porodični zakon Republike Srpske i Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine u članovima 4 na isti način definišu brak, te i uslov da brak zaključuju osobe različitog spola¹²⁵. Ukoliko nije ispunjen uslov različitosti spolova, sva tri zakona predviđaju ništavost¹²⁶ takvog braka, odnosno ne nestaju pravni učinci braka¹²⁷, odnosno smatra se da brak nije ni postojao¹²⁸. Vanbračna zajednica, koja je po svojim učincima izjednačena sa brakom jeste zajednica života muškarca i žene koji nisu u braku ili vanbračnoj zajednici sa drugom osobom, koja traje najmanje tri godine ili kraće ako je u njoj rođeno dijete. Na isti način Porodični zakon Brčko distrikta određuje pojam vanbračne zajednice¹²⁹, dok Porodični zakon Republike Srpske ostaje samo na određenju da je to faktična zajednica života muškarca i žene¹³⁰. Dakle, pojam braka i vanbračne zajednice ne ostavlja dileme u pogledu sljedećeg: osobe istog spola ne mogu zaključiti brak niti faktička zajednica života ima posljedice u pravu. Odnosno, ukoliko nije ispunjen uslov različitosti spolova takav brak će se smatrati ništavnim, ne proizvodi pravno dejstvo, kao da nije niti postojao. Također, nijedan drugi zakon u Bosni i Hercegovini ne predviđa neke oblike ugovorne forme istospolne zajednice. Ukoliko je u trenutku zaključenja braka postojao uslov različitosti

120 Ibid, str. 191.

121 Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 35/05 i 41/05

122 Porodični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br 54/02

123 Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine 3/07

124 Član 8.

125 Član 14. Porodičnog zakona Republike Srpske, odnosno član 6 Porodičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

126 Član 15. Porodičnog zakona Republike Srpske

127 Član 8, stav 2 Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

128 Član 6, stav 2 Porodičnog zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

129 Član 5

130 Član 12

spolova, koji je kasnije otpao zbog činjenice da je jedan od bračnih partnera promijenio spol, postavlja se pitanje šta bi bilo sa takvim brakom? Pozitivno bračno pravo Bosne i Hercegovine kao uslov postavlja različitost spolova u *trenutku zaključenja braka* što bi moglo voditi zaključku da kasnije promjene spola bračnih partnera ne bi utjecale na postojanje braka. No, *brak je zakonom uređena zajednica života muškarca i žene* i takav bi brak, slijedeći ovaj zakonski princip bio ništavan i oglašen kao zajednica koja nikad nije ni postojala.

Sva tri zakona predviđaju usvojenje kao oblik porodično – pravne zaštite djece bez roditeljskog staranja ili odgovarajućeg roditeljskog staranja kojim se zasniva roditeljski, odnosno srodnički odnos. Usvojiti se može potpuno i nepotpuno¹³¹. Potpunim usvojenjem između usvajatelja i njegovih srodnika, sa jedne strane, i usvojenika i njegovih potomaka, sa druge strane, zasniva se neraskidiv odnos srodnika jednak krvnom srodstvu¹³². Potpuno usvojiti mogu samo bračni partneri zajednički, te maćeha ili očuh djeteta koje se usvaja¹³³. Vanbračni partneri koji žive najmanje pet godina u vanbračnoj zajednici mogu potpuno usvojiti dijete¹³⁴. Nepotpuno usvojenje je raskidivi oblik usvojenja, te se može usvojiti dijete do navršene 18. godine života¹³⁵. Nepotpuno mogu usvojiti dijete bračni partneri zajednički ili jedan bračni partner uz pristanak drugog, te maćeha ili očuh djeteta koje se usvaja¹³⁶. Izuzetno, nepotpuno mogu usvojiti osobe koje nisu u braku i vanbračni partneri koji žive u vanbračnoj zajednici koja traje najmanje 5 godina ukoliko za to ostoje naročito opravdani razlozi¹³⁷. Koji su to naročito opravdani razlozi odlučuje organ starateljstva. Nepotpunim usvojenjem nastaju između usvajatelja, sa jedne strane, te usvojenika i njegovih potomaka, sa druge strane, prava i dužnosti koje prema zakonu postoje između roditelja i djece, ako zakonom nije drugačije uređeno¹³⁸. No, nepotpuno usvojenje ima ograničeno dejstvo u smislu da je raskidivo te ga može raskinuti organ starateljstva *ex officio* ili na prijedlog usvajatelja, odnosno o raskidu nepotpunog usvojenja može odlučiti i organ starateljstva na pojedinačan ili zajednički zahtjev usvajatelja i punoljetnog usvojenika, ako utvrdi da za to postoje opravdani razlozi¹³⁹. Druga specifičnost nepotpunog usvojenja je u tome što ono ne utječe na prava i dužnosti usvojenika prema njegovim roditeljima i drugim srodnicima na način na koji utječe potpuno usvojenje¹⁴⁰. Porodični zakon

131 Član 91, stav 2 Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

132 Član 113 Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

133 Član 102, stav 1. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

134 Član 102, stav 2. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

135 Član 103, stav 1. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

136 Član 104, stav 1. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

137 Član 104, stav 2. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

138 Član 117, stav 1. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

139 Član 120. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

140 Član 117, stav 2 Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹⁴¹ na identičan način kao Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine reguliše oblast usvojenja. Porodični zakon Republike Srpske¹⁴² odstupa neznatno. Može se zaključiti da porodično pravo Bosne i Hercegovine omogućuje potpuno usvojenje bračnim ili vanbračnim partnerima. Pošto pravni učinci braka, odnosno vanbračne zajednice postoje ukoliko je ispunjen uslov različitosti spolova, pravo na usvajanje je onemogućeno osobama istospolne orijentacije. Nepotpuno usvojenje, koje je raskidivo, daje mogućnost samcima da usvoje što bi, gledajući sa formalnog aspekta, davalo pravo samcima homoseksualcima i lezbejkama pravo da usvoje. Pošto odluke o tome donosi organ starateljstva, pitanje je kako bi ta tijela reagovala na seksualnu orijentaciju potencijalnog usvojitelja.

141 Oblast usvojenja regulisana je od člana 75. – 106. Porodičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

142 Oblast usvojenja regulisana je od člana 145. - 174. Porodičnog zakona Republike Srpske

PRAVO NA PROMJENU SPOLA TRANSRODNIH OSOBA

Osim zabrane diskriminacije transrodnih osoba i mogućnosti promjene Jedinstvenog matičnog broja (JMB) i podataka o spolu, pravni sistem Bosne i Hercegovine ne predviđa formalne i materijalne uslove za medicinsku promjenu spola. Samim tim, medicinski centri u državi nisu niti ovlašteni niti osposobljeni za izvršenje tog postupka. Također, niti jedan od zakona o zdravstvenom osiguranju u Bosni i Hercegovini ne osigurava pokrivanje bilo potpuno ili djelimično kroz obavezno zdravstveno osiguranje operativnih troškova promjene spola.¹⁴³

Zabrana diskriminacije analizirana je u dijelu o Zakonu o ravnopravnosti spolova i Zakonu o zabrani diskriminacije, tako da će se ovdje pažnja posvetiti mogućnosti promjene JMB i podataka u matičnoj knjizi.

Svaki državljani Bosne i Hercegovine dodjeljuje se JMB koji je individualna i neponovljiva oznaka identifikacijskih podataka o osobi i sastoji se od 13 (trinaest) cifara svrstanih u 6 (šest) grupa i to¹⁴⁴:

Muškarci 000 – 499 i žene 500 – 999;

Određivanje, poništavanje i zamjena JMB u okviru svojih nadležnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine vrše kantonalna ministarstva unutrašnjih poslova, u Republici Srpskoj Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, a u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine nadležni organ koji funkcionalno djeluje kao državna institucija¹⁴⁵. Dio matičnog broja osobe koji se odnosi na dan rođenja, mjesec rođenja, godinu rođenja i spol određuje nadležni organ na temelju podataka o toj osobi iz izvoda iz matične knjige rođenih¹⁴⁶. Od osobe koja podnosi zahtjev za dodjelu JMB uzimaju se sljedeći podaci: ime, prezime, djevojačko prezime, ime jednog roditelja, prezime navedenog roditelja, spol, datum rođenja, mjesto rođenja, općina rođenja, država rođenja, poštanski broj, adresa, entitet, kanton, državljanstvo, promjena imena, svi prethodni JMB, promjena spola, status JMB¹⁴⁷. Također, državljani/ka ili stranac/kinja kojem/oj je dodjeljen JMB ima pravo da

143 Zakon o zdravstvenom osiguranju Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 30/97, 7/02 i 70/09; Zakon o zdravstvenom osiguranju Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br. 18/99, 51/01, 70/01, 51/03, 17/08, 1/09 i 106/09 i Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, br. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08 i 34/08.

144 Zakon o jedinstvenom matičnom broju Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik broj 32/01 i 63/08

145 Član 3, stav 1.

146 Član 13

147 Član 15

bude informisan/a da li se njegovi/ni lični podaci nalaze u evidenciji. Ukoliko se utvrdi da su ti podaci nepravilni, to lice ima pravo da traži njihovo ispravljanje¹⁴⁸. Organ koji donosi rješenje o ispravci upisanog dana, mjeseca i godine rođenja kao i organ koji donosi rješenje o upisu promjene spola i potpunog usvojenja dužan je da u roku od 30 dana od dana pravosnažnosti rješenja dostavi jedan primjerak nadležnom organu (kantonalnim ministarstvima unutrašnjih poslova u Federaciji, odnosno Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske)¹⁴⁹. Nakon što primi rješenje, nadležni organi u entitetima i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine u roku od 15 dana poništavaju JBM i izdaje novi. O odluci o novom JBM nadležni organ obavještava lice čiji JBM je usljed promjenjenih okolnosti izmjenjen¹⁵⁰.

Da bi se dobila kompletna slika formalne procedure koju je potrebno preduziti nakon promjene spola, neophodno je u razmatranje uzeti i zakone kojima je regulisana oblast upisa određenih stanja: rođenja, braka ili smrti: zakon o matičnim knjigama. Da bi uopšte došlo do promjene matičnog broja, odnosno dijela broja koji se odnosi na spol potrebno je prije toga promijeniti podatke u matičnoj knjizi, odnosno pokrenuti postupak za promjenu podataka u njoj. Imajući u vidu podjelu nadležnosti u državi, ova oblast je regulisana na entitetskom odnosno na nivou Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Novi Zakon o matičnim knjigama Republike Srpske donijet je 2009. godine¹⁵¹. Matične knjige su službene evidencije o ličnim stanjima građana/ki. U njih se unose stanja rođenja, braka, državljanstva i smrti, pa u tom pogledu postoje matične knjige rođenih, matične knjige umrlih, matične knjige državljana/ki i matične knjige vjenčanih.¹⁵² Izvodi iz matičnih knjiga su javne isprave i podaci u njima smatraju se tačnim, dok se ne dokaže suprotno¹⁵³. Matične knjige vode jedinice lokalne samouprave: opštine, a neposredno ovlašteno lice: matičar. U matičnu knjigu rođenih unose se sljedeći podaci: ime i prezime, spol djeteta, mjesec, godina, vrijeme i mjesto rođenja djeteta, jedinstveni matični broj građanina (JBMG), državljanstvo, nacionalnost, vjeroispovijest, podaci o roditeljima, priznavanje i utvrđivanje očinstva i materinstva, usvojenje i prestanak usvojenja, starateljstvo i prestanak starateljstva, lišenje i vraćanje roditeljskog prava, produženje i prestanak produženja roditeljskog prava, zaključenje, prestanak i poništenje braka i oglašavanje braka nepostojećim, promjena imena i prezimena djeteta, promjena spola, promjena imena i prezimena roditelja, odnosno usvojitelja, promjena državljanstva, smrt i proglašenje umrlih¹⁵⁴. Za svaki naredni upis i ispravku u matičnoj knjizi matičar matične knjige sačini izvod o izvršenom naknadnom upisu,

148 Član 26

149 Član 29, stav 1.

150 Član 29, stav 2.

151 <http://www.djeca.rs.ba/uploaded/ZAKON%20o%20maticnim%20knjigama%202003.pdf> (posljednji put posjećeno 29.10.2011.)

152 Član 2. Zakona o matičnim knjigama Republike Srpske

153 Član 3

154 Član 12

odnosno ispravci¹⁵⁵. Na osnovu matičnih knjiga, matičar izdaje uvjerenja i izvode iz matičnih knjiga koji sadrže podatke od vremena njihovog izdavanja¹⁵⁶. Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹⁵⁷ iz 2002. godine, kao ni Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o matičnim knjigama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹⁵⁸ iz 2005. godine ne predviđaju i unos *promjene spola* u matične knjige čime je i onemogućena i promjena jedinstvenog matičnog broja lica koje je promijenilo spol jer se izmjene vrše na osnovu izvoda i uvjerenja iz matičnih knjiga. Trenutno važeći Zakon o matičnim knjigama Federacije Bosne i Hercegovine također ne predviđa tu mogućnost. Donošenje novog zakona o matičnim knjigama u Federaciji Bosne i Hercegovine je trenutku pisanja rada (oktobar 2011.) u parlamentarnoj proceduri i prijedlog zakona predviđa i unos promjene spola u matične knjige čime će se harmonizirati propisi o matičnim knjigama u Bosni i Hercegovini u pogledu ostvarivanja prava transrodnih osoba za promjenom podataka u matičnim knjigama te promjenom JBM, s izuzetkom Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

Do donošenja pozitivnih propisa ustalilo se običajno pravilo da se, nakon što lice promijeni spol i poželi da izvrši promjenu podataka u matičnoj knjizi, to omogućavalo na način da se vodila kao greška pri upisu. No, pozitivnopravna regulacija je ipak korak unaprijed jer postoji zakonski osnov promjene podataka s kojim se vežu i posljedice promjene JMB, te se ovim ipak priznaje status transrodnim osobama u Bosni i Hercegovini i popunjava se jedna pravna praznina.

Uz promjenu spola obično se vezuje i promjena imena. Prema važećem zakonodavstvu, odnosno odredbama zakona o imenu koje važi u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine¹⁵⁹ ne postoje pravne prepreke promjeni imena i prezimena i to pravo je zagarantovano svim državljanima Bosne i Hercegovine bez diskriminacije. Navedeni zakoni ne postavljaju posebne razloge koji bi trebali biti zadovoljeni kako bi se izvršila promjena imena i prezimena¹⁶⁰.

155 Član 45, stav 1.

156 Član 52. I 53.

157 <http://www.skupstinabd.ba/zakoni/48.Zakon%20o%20maticnim%20knjigama/Zakon%20o%20maticnim%20knjigama%20B/Zakon%20o%20maticnim%20knjigama-Sl.glasnik%20Brcko%20DC,br.8-02.pdf> (posljednji put posjećeno 29.10.2011.)

158 http://www.skupstinabd.ba/zakoni/48.Zakon%20o%20maticnim%20knjigama/Zakon%20o%20maticnim%20knjigama%20B/1.Zak_o%20izm_i%20dop_Zak_o%20maticnim%20knjigama-Sl_glasnik%20Brcko%20DC,br_29-05%20B.pdf (posljedni put posjećeno 29.10.2011.)

159 U Federaciji Bosne i Hercegovine se primjenjuje Zakon o ličnom imenu Socijalističke republike Bosne i Hercegovine (Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, br. 35/71, 38/86, 37/88 i 33/90), Zakon o ličnom imenu (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 27/93 i 15/00) i Zakon o osobnom imenu (Službeni glasnik Brčko distrikta, br. 8/02 i 29/05)

160 <http://www.hrc.unsa.ba/hrr2008/PDFS/ljudskapravaubih2008.pdf> (posljednji puput posjećeno 29.10.2011.)

ANALIZA SLUČAJEVA POVREDE PRAVA LGBT OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI

U ovom dijelu pravne analize, cilj je dati prikaz evidentiranih slučajeva počinjenih krivičnih djela (tjelesnih ozljeda), slučajeva diskriminacije, te govora mržnje u štampanim i elektronskim medijima usmjerenih prema LGBT populaciji. Pošto pri Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice još nije uspostavljen Centralni registar slučajeva diskriminacije, time je i otežano prikupljanje slučajeva i njihove obrade. Također, trebaju se razlikovati slučajevi koji su riješeni odlukama Agencije za ravnopravnost spolova i Institucije Ombudsmena Bosne i Hercegovine, te sudskim slučajevima. Osim evidencije Udruženja Q, niti Agencija za ravnopravnost spolova niti Institucija Ombudsmena Bosne i Hercegovine nije upoznata sa sudskim slučajevima diskriminacije. Za slučajeve diskriminacije te slučajeve napada (u najvećem broju krivičnih djela) nadležni su opštinski, odnosno osnovni sudovi u Bosni i Hercegovini, i za dobijanje kompletne slike slučajeva bilo bi potrebno slati upite sudovima o eventualnim slučajevima. Prema urađenim intervjuima i dostupnim podacima, osim sudskih slučajeva evidentiranih od strane Udruženja Q, drugih od sada nije bilo.

Odluke Agencije za ravnopravnost spolova i Institucije Ombudsmena Bosne i Hercegovine predstavljaju dragocjen izvor analize primjene antidiskriminacijskih propisa. Također, odluke Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine i Vijeća za štampu daju sliku prisutnosti govora mržnje prema LGBT osobama u medijima u Bosni i Hercegovini.

U najvećem broju slučajeva primjenjivali su se oni propisi koji direktno navode seksualnu orijentaciju. Nijedan korišten izvor nije imao evidentiran slučaj diskriminacije počinjen na bazi rodnog identiteta. U par slučajeva evidentiranih od strane Udruženja Q primjenjene su pravne norme koje nisu direktno vezane za pripadnike/ce seksualnih i rodnih manjina, ali su kršenja nastala na bazi pripadnosti seksualnoj i/ili rodnoj manjini. Radi se o slučajevima nanošenja lakih i teških tjelesnih povreda, te narušavanja javnog reda i mira.

1. AGENCIJA ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA BOSNE I HERCEGOVINE

Na bazi upita od 05. novembra 2011. odgovor Sarajevskom otvorenom centru, a u pogledu primjene, odnosno kršenja Zakona o ravnopravosti spolova i diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije, Agencija je poslala odgovor koji

obrađen predstavlja dio ovog dijela analize: U skladu sa članom 23. Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini sudovi su dužni da dostave sve odluke povodom povrede neke od odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini Agenciji za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, odnosno entitetskim gender centrima. Do sada nije bilo slučajeva da se neka presuda dostavi Agenciji. Kako je Zakonom o zabrani diskriminacije predviđeno da se tužbe podnose sudu opće nadležnosti za sada Agencija nema informaciju o broju slučajeva diskriminacije koji se vode pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Pravilnik o prikupljanju slučajeva diskriminacije još uvijek nije usvojen od strane Ministarstva za ljudska prava Bosne i Hercegovine.

Agencija i gender centri vrše ispitivanje kršenja odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini na zahtjev pojedinaca/ki, grupa građana/ki ili na vlastitu inicijativu. Bitno je napomenuti da se ovim postupkom ispituju kršenja odredbi Zakona. To podrazumijeva diskriminaciju na osnovu spola i spolne orijentacije ali i kršenje drugih prava koja su zagantovana ovim Zakonom. Do sada su se osobe žalile na diskriminaciju, odnosno na neravnopravnost na osnovu spola, dok Agencija do sada nije vodila predmete koji se odnose na diskriminaciju osoba na osnovu seksualne orijentacije. Usvojen je Pravilnik za ispitivanje kršenja Zakona koji sadrži obrazac za podnošenje zahtjeva. Nakon završenog postupka ispitivanja, izdaju se preporuke za postupanje kako bi se otklonili uzroci kršenja Zakona. Ove preporuke se pozivaju na međunarodne obaveze koje je Bosna i Hercegovina preuzela u oblasti ravnopravnosti spolova (a posebno CEDAW Konvenciju) i članove koji se odnose na ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini, te predlažu mjere za otklanjanje uzroka kršenja Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. Ove mjere pretežno uključuju prijedloge za izmjene i dopune zakona, prestanak kršenja odredbi Zakona, odnosno, postupanje u skladu sa Zakonom, te donošenje privremenih mjera. Ove preporuke, iako nisu pravno obavezujuće, imaju efekat na zaštitu prava, te također i edukativni, preventivni i efekat podizanja svijesti javnosti.

Do sada su se Agenciji i gender centrima podnositelji i podnositeljice žalili na diskriminaciju na osnovu spola i to:

- Spolna diskriminacija prilikom prijema u radni odnos
- Diskriminacija pri bodovanju prilikom odabira kandidata za radno mjesto
- Napredovanje u službi pod jednakim uslovima za muškarce i žene
- Diskriminatorni odnos-drugačiji tretman trudnica - porodilja prilikom ostvarivanja prava na naknadu za vrijeme trajanja porodiljskog odsustva
- Psihičko zlostavljanje na radnom mjestu,
- Seksualno uznemiravanje na radnom mjestu
- Oblast nasilja u porodici,
- Uznemiravanje i nasilje po osnovu spola,
- Oblast porodičnih odnosa – pitanja starateljstva i roditeljskog prava – prava na redovno viđanje maloljetne djece.

Prosječno Agencija i gender centri zaprimaju oko 30 zahtjeva za ispitivanje kršenja odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini godišnje. Pored toga stranke su upućivane na zaštitu svojih prava putem redovnih postupaka u skladu sa zakonom (disciplinski postupci, tužba nadležnom sudu, podnošenje žalbe, krivične prijave i dr). Iz iskustva rada Agencije pitanje diskriminacije na osnovu spolova se ne može dati geografska determinanta. Jedan od osnovnih razloga leži i u činjenici da raspolažu ograničenim brojem predmeta ali i zbog činjenice da se diskriminacija dešava u svim oblastima javnog i privatnog života.

2. INSTITUCIJA OMBUDSMENA ZA LJUDSKA PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE

Ured Ombudsmena Bosne i Hercegovine je obavezan zaprimati žalbe za slučajevne diskriminacije počinjene po Zakonu o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine. Institucija Ombudsmena Bosne i Hercegovine dužna je podnositi godišnje izvještaje o rezultatima svojih aktivnosti Predsjedništvu Bosne i Hercegovine, Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine i Narodnoj skupštini Republike Srpske, navodeći broj i prirodu primljenih žalbi. U tom smislu, izvještaj o aktivnostima Institucije Ombudsmena Bosne i Hercegovine¹⁶¹ je izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Institucija ombudsmena nema mandat da mijenja odluke javnih organa, niti da preuzme ulogu organa koji postupa i odlučuje po žalbi, niti se može miješati u proces odlučivanja sudova. Također, Ombudsmen ne može zastupati podnosioca/teljicu žalbe pred javnim organima, niti pisati žalbe ili podneske u njihovo ime, niti može dodjeljivati naknadu za utvrđene povrede ljudskih prava.

Ombudsmen djeluje po prijemu žalbe *ex officio* i u tom smislu preduzima opće istrage i preporučuje odgovarajuće pojedinačne i opće mjere. Po zavšetku istrage i pribavljenim dokumentima i ispravama te izjašnjenjima podnosioca/teljice žalbe i izjašnjenjima organa i institucije o predmetu žalbe, Ombudsmen daje preporuku nadležnim organima i institucijama za otklanjanje povrede ljudskih prava i prijedlog mjera za njihovo uklanjanje.

U ovoj analizi će biti predstavljeni izvještaji Institucije Ombudsmena Bosne i Hercegovine za 2009. i 2010. godinu, te odgovor na upit o slučajevima diskriminacije

161 Institucija Ombudsmena Bosne i Hercegovine u praćenju svoga rada podjeljena je prema odjelima na: Odjel za praćenje prava djeteta; Odjel za praćenje prava osoba sa invaliditetom; Odjel za praćenje prava nacionalnih, vjerskih i drugih manjina; Odjel za ekonomska, socijalna i kulturna prava; Odjel za praćenje građanskih i političkih prava; Odjel za eliminaciju svih oblika diskriminacije i Odjel za praćenje prava pritvorenika/zatvorenika.

za 2011. godinu. Raniji datumi nisu uzimani u obzir iz razloga što je Zakon o zabrani diskriminacije donijet i stupio na snagu 5. avgusta 2009. godine, a jedan od ciljeva analize jeste pokazati efikasnost primjene ovog Zakona u pogledu zabrane diskriminacije. Od donošenja Zakon, u okviru Institucije Ombudsmena osnovan je poseban odjel za praćenje slučajeva diskriminacije. Također, bit će prikazano i ukupno stanje zaprimljenih žalbi i provedenih istraga, kao i po odjelima zbog slučajeva intersektoralne diskriminacije.

IZVJEŠTAJ INSTITUCIJE OMBUDSMENA ZA LJUDSKA PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE ZA 2009. GODINU

U toku 2009. godine Ombudsmen je zaprimio 1 320 novih predmeta, od čega 669 u Uredu u Sarajevu, 515 u Uredu u Banjoj Luci i 136 u Uredu u Brčko Distriktu. U odnosu na vrstu povreda najviše predmeta u 2009. godini zaprimljeno je u sljedećim odjelima:

- a) Odjel za ekonomska, socijalna i kulturna prava – 523 predmeta;
- b) Odjel za politička i građanska prava – 424 predmeta;
- c) Odjel za praćenje prava djece – 38 predmeta;
- d) Odjel za praćenje prava osoba sa invaliditetom – 87 predmeta;
- e) Odjel za praćenje prava nacionalnih, vjerskih i drugih manjina – 5 predmeta;
- f) Odjel za eliminaciju svih oblika diskriminacije – 156 predmeta;
- g) Odjel za praćenje prava zatvorenika/pritvorenika – 86 predmeta¹⁶².

Za izvještajni period, Institucija Ombudsmena nije primila niti jednu žalbu koja se direktno poziva na Zakon o zabrani diskriminacije. Primila je nekoliko žalbi čiji navodi ukazuju na povredu tog zakona ali su se povrede desile prije stupanja na snagu Zakona, zbog čega se u tim slučajevima zakon ne može ni primjenjivati. U ovim slučajevima, Ombudsmen je postupao imajući u vidu odredbe Ustava Bosne i Hercegovine i međunarodnih konvencija koje zabranjuju diskriminaciju.¹⁶³

U odnosu na prethodne godine, kada su u pitanju predmeti koji se odnose na diskriminaciju zatečeni u Instituciji i predmeti primljeni u toku 2009. godine, u radu se nalazi 26 predmeta iz ranijih godina koji se odnose na diskriminaciju povratnika/ca po nacionalnoj osnovi, dok je ovih predmeta samo u 2009. godini primljeno ukupno 47. Također, pored predmeta koji se odnose na diskriminaciju po nacionalnoj osnovi, u toku 2009. godine je zaprimljeno 5 predmeta koji se odnose na mobing, 6 predmeta koji se odnose na diskriminaciju na nacionalnoj osnovi

162 Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2009. godinu. Dostupno na: http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/GI2009/Izvjestaj2009_Bosanski.pdf (posljednji put posjećeno 4.12.2011.)

163 Ibid, str. 86-87.

prilikom zapošljavanja i 3 predmeta koja se odnose na diskriminaciju po nekim drugim osnovama. Ukupno u radu u Odjelu za sprečavanje svih formi diskriminacije bilo je 156, od čega u Centralnom uredu Banja Luka 133, Područnom uredu Sarajevo 19 i Područnom uredu Brčko Distrikt 4¹⁶⁴.

Registrirani predmeti u Instituciji ombudsmena, a vezano za diskriminaciju na bazi spola, uključuju slučajeve seksulanog uznemiravanja, nasilja na bazi spola, trgovine ljudima i seksualne eksploatacije, posebno sa aspekta nedovoljne zaštite žrtava¹⁶⁵. Za slučajeve mobinga u Instituciji Ombudsmena evidentirano je 5 predmeta¹⁶⁶.

U izvještaju nije izričito navedeno da li je bilo slučajeva diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i spolnog izražavanja (rodni identitet). U kontaktima sa Institucijom Ombudsmena Bosne i Hercegovine, nije dat odgovor na pitanje da li je bilo slučajeva diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i spolnog izražavanja u 2009. godini.

IZVJEŠTAJ INSTITUCIJE OMBUDSMENA ZA LJUDSKA PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE ZA 2010. GODINU

U Instituciji ombudsmena je u toku 2010. godine ukupno zaprimljeno 3 298 žalbi građana zbog kršenja ljudskih prava, tako da s prenesenim predmetima iz prethodnih godina (1 889 žalbi) u radu ukupno nalazi 5 287 žalbi. U odnosu na 2009. godinu, došlo je do povećanja broja žalbi za 2008 ili 60,33%. Jedan od razloga povećanja broja predmeta vidi se u spajanju institucija entitetskih ombudsmena i spajanjem s državnim, te povećanje povjerenja u Instituciju. Prema odjelima, žalbe građana su bile sljedeće:

- a) Odjel za praćenje prava djece – 94 žalbe;
- b) Odjel za praćenje prava osoba sa invaliditetom – 147 žalbi;
- c) Odjel za praćenje prava nacionalnih, vjerskih i drugih manjina – 8 žalbi;
- d) Odjel za ekonomska, socijalna i kulturna prava – 962 žalbe;
- e) Odjel za praćenje građanskih i političkih prava – 1 851 žalba;
- f) Odjel za eliminaciju svih oblika diskriminacije – 135 žalbi;
- g) Odjel za praćenje prava pritvorenika/zatvorenika – 101 žalbi.¹⁶⁷

Prema izvještaju iz 2010. godine, u toku rada na predmetima u svim uredima je preduziman veliki broj aktivnosti (5 906) prema kršiocima prava, podnosiocima

164 Ibid, str. 88.

165 Ibid, str. 90.

166 Ibid, str. 91.

167 Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2010. godinu, str. 21. Dostupno na: http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/GI2010/GI_OmbBiH_2010_bos.pdf (posljenji put posjećeno 4.12.2011.)

žalbe, ali je zabilježen i značajan broj ostalih aktivnosti. Tako je prema kršiocima prava upućeno 4 175 podnesaka, i to u postupku istrage 1 810, izdata je 341 preporuka za otklanjanje povrede prava i upućeno je 2 167 urgencija. Upravo ovaj broj urgencija, koji je veći od broja dopisa upućenih u postupku istrage, ukazuje da je i dalje prisutan visok nivo nespremnosti institucija na saradnju sa Institucijom ombudsmena. Postupajući po žalbama zaprimljenim u 2010. godini, Institucija ombudsmena uputila je i 1 731 dopis podnosiocima/teljicama žalbi koji se uglavnom odnose na obavljanje stranaka o izjašnjenju i zahtjeve za dopunu žalbi¹⁶⁸.

Kada se radi o slučajevima diskriminacije u 2010. godini u Odjelu za praćenje svih oblika diskriminacije registrirano je 135 žalbi, od čega u Centralnom uredu u Banjoj Luci 46, Područnom uredu Sarajevo 71, Područnom uredu Brčko Distrikt 10, Područnom uredu Livno 3 i Područnom uredu Mostar 5¹⁶⁹. U strukturi osnova diskriminacije, žalbi zbog diskriminacije na nacionalnoj osnovi je bilo ukupno 14, diskriminacije na osnovu spola 6, mobing 32, i ostalo 83.¹⁷⁰

Registrirane žalbe u Instituciji ombudsmena, koje su u vezi sa diskriminacijom na osnovu spola, uglavnom se odnose na slučajeve seksualnog uznemiravanja, nasilja na osnovu spola, a posebno sa aspekta nedovoljne zaštite žrtava. U vezi sa seksualnim uznemiravanjem jedna žalba prenesena je iz prethodne godine, a dvije su zaprimljene u 2010. godini. Žalbeni navodi odnose se na seksualno uznemiravanje na radnom mjestu. U jednom broju žalbi koje se prvenstveno odnose na mobing, žalbeni navodi djelimično se odnose i na seksualno uznemiravanje.¹⁷¹

U izvještaju nije izričito navedeno da li je bilo slučajeva diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i spolnog izražavanja (rodni identitet). U kontaktima sa Institucijom Ombudsmena Bosne i Hercegovine nije dat odgovor na pitanje da li je bilo slučajeva diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i spolnog izražavanja u 2010. godini.

ODGOVOR NA UPIT ZA SLUČAJEVE DISKRIMINACIJE ZA 2011. GODINU

U odgovoru na upit, Institucija Ombudsmena Bosne i Hercegovine, broj OI-S-230/11, o tome da li su se Ombudsmenima žalile ili tražile pomoć osobe na osnovu spola, seksualne orijentacije i spolnog izražavanja, Institucija je odgovorila da se žalilo ukupno šest osoba zbog diskriminacije na osnovu spola, dvije žalbe i jedan predmet otvoreni po službenoj dužnosti odnose se na diskriminaciju na osnovu seksualne

168 ibid, str. 22.

169 Ibid, str. 121.

170 Ibid, str. 122.

171 Ibid, str. 123. – 124.

orijentacije, te je registrovana jedna žalba vezana za homofobičan tekst na internetu. Na pitanje u kojim oblastima se najviše dešava diskriminacija na osnovu spola, seksualne orijentacije i spolnog izražavanja, Ombudsmen Bosne i Hercegovine je odgovorio da je diskriminacija na osnovu spola najviše zastupljena u oblasti zapošljavanja i ostvarivanja prava iz radnog odnosa, a diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije vezana je za korištenje javnog prostora. Kod predmeta diskriminacije na osnovu spola, s obzirom na teritorij države: pet je iz Sarajeva i jedan iz Istočnog Sarajeva. U pogledu predmeta vezanih za diskriminaciju po seksualnoj orijentaciji dva su iz Sarajeva i jedan iz Cazina.

U 2011. godini nisu zabilježeni slučajevi diskriminacije na osnovu spolnog izražavanja (rodnog identiteta).

3. REGULATORNA AGENCIJA ZA KOMUNIKACIJE BOSNE I HERCEGOVINE – SLUČAJEVI GOVORA MRŽNJE

Regulatorna agencija za komunikacije Bosne i Hercegovine nadležna je za izricanje sankcija u slučaju povrede Kodeksa o emitovanju radio-televizijskog programa. U ovom dijelu studije bit će analizirani pojedini predmeti za slučajeve kršenja Kodeksa za štampu Bosne i Hercegovine. Regulatorna agencija za komunikacije najvećim dijelom je reagovala na govor mržnje u elektronskim medijima vezanim za održavanje prvog Sarajevskog Queer Festivala. U vezi s tim, 23. septembra 2008. Godine Regulatorna agencija za komunikacije izdala je saopštenje kojim oštro osuđuje prijeteće poruke upućene pojedinim medijima u Bosni i Hercegovini, radi njihovog medijskog pokroviteljstva i izvještavanja o predstojećem *Queer Sarajevo festivalu*. U svom saopštenju dalje nastavlja: *Slobodni mediji su temelj svakog demokratskog društva, a ovakvi napadi predstavljaju direktnu prijetnju u ostvarivanju novinarskih prava i ugrožavaju slobodu izražavanja uopšte. RAK smatra da je svako ograničavanje i zastrašivanje medija da slobodno izvještavaju i informišu javnost o svim dešavanjima u našem društvu nedopustivo, a naročito kada se manifestuje direktnim prijetnjama i silom. RAK podsjeća da su upravo sloboda izražavanja i informisanja primarni pokretači jačanja duha tolerancije u svakom društvu, a naročito u našem.*¹⁷²

TELEVIZIJA OBN

15. oktobra 2008. godine Regulatorna agencija za komunikacije televiziji OBN-u izrekla je novčanu kaznu u iznosu od 30 000.00 KM radi kršenja odredbe člana 4. govor

172 <http://www.rak.ba/bih/aktuelnost.php?uid=1270560377&searchterm=queer> (posljednji put posjećeno 11.12.2011.)

mržnje, Kodeksa o emitovanju radio-televizijskog programa zbog sadržaja SMS poruka emitovanih u programu *Mimohod* od 30.08.2008. godine, koji je za temu imao održavanje Queer festivala u Sarajevu, sa anketnim pitanjem *Gay parada u Sarajevu?*¹⁷³

4. VIJEĆE ZA ŠTAMPU I SLUČAJEVI KRŠENJA KODEKSA ZA ŠTAMPU

Vijeće za štampu Bosne i Hercegovine nadležno je za izricanje sankcija u slučajevima kršenja Kodeksa za štampu. U ovom dijelu studije bit će analizirani pojedini predmeti za slučajeve kršenja Kodeksa za štampu Bosne i Hercegovine:

DNEVNI AVAZ

Žalbena komisija Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine na svojoj sjednici 8.10.2008. godine u Banjoj Luci, povodom žalbe Udruženja Q za promicanje i zaštitu kulture, identiteta i ljudskih prava queer osoba, na tekstove objavljene u listu *Dnevni avaz* od 28.8. i 2.9.2008. godine donio je odluku:

- da su u naslovima i nadnaslovima tekstova prekršeni članovi 1 (opšte odredbe), 3 (huškanje), 4 (diskriminacija), 4a (ravnopravnost spolova i poštivanje osobenosti) i 15 (interes javnosti) Kodeksa za štampu;
- Žalbena komisija smatra da je list *Dnevni avaz* u tekstu, uzimajući naslov i podnaslov, objektivno prenio suprotstavljene stavove i mišljenja pojedinaca o predmetnom događaju, dajući prostor različitim stranama, uključujući i predstavnike Udruženja Q;
- Žalbena komisija apelira na uredništvo *Dnevnog avaza* i drugih medija da vode računa o demokratskoj vrijednosti tolerancije i suživota na ovim prostorima, te doprinesu podizanju praga tolerancije i međusobnog razumijevanja.

U detaljnom objašnjenju donesene odluke Žalbene komisije stoji sljedeće:

Prvi tekst na koji se žalba odnosila objavljen je 28.08.2008. godine na 2. strani pod naslovom *Ko Bošnjacima podvaljuje gej okupljanje u ramazanu?*, sa nadnaslovom *Istražujemo – Bh. javnost protiv održavanja Queer festivala*, te podnaslovom *Čemu javno ispoljavanje i promoviranje takvih ideja koje su strane svim religijama. Među nama ima vjernika i vjernica, tvrdi Svetlana Đurković*. Ovaj članak najavljen je i na naslovnici pod nazivom *Provokativni gej skup u ramazanu!* sa nadnaslovom *Istražujemo: Bh. javnost protiv Queer festivala u Sarajevu*. U tekstu je najavljeno održavanje prvog Queer festivala u Bosni i Hercegovini, planiranog u periodu od

173 <http://www.rak.ba/bih/aktuelnost.php?uid=1270560186&searchterm=Mimohod> (posljednji puput posjećeno 11.12.2011.)

24. do 28. septembra 2008. godine, što se poklapa sa trajanjem mjeseca ramazana. Predsjednici Udruženja Q, Svetlani Đurković, pružena je prilika da pojasni čitateljima ciljeve održavanja ovog festivala, a prenesena je i njena izjava da *njihov cilj nije da nekoga provociraju te da to nije skup homoseksualca*. Nadalje, u tekstu su objavljeni i stavovi nekolicine predstavnika religijskih zajednica i drugih osoba iz javnog života o održavanju ovoga festivala koji, sa par izuzetaka, osuđuju organizovanje ovog skupa u mjesecu ramazanu.

Drugi tekst na koji se žalba odnosi objavljen je 02.09.2008. godine pod naslovom *Ef.Smajkić: Slobodu ne treba koristiti za promociju tog smeća sa Zapada*, te nadnaslovom *Skandalozno: Gej okupljanje iz Sarajeva se seli u Mostar*. U tekstu se navodi da je nakon *žestoke kritike javnosti u Sarajevu zbog organiziranja gej okupljanja u vrijeme ramazana, Udruženje Q za promociju i zaštitu kulture i ljudskih prava queer osoba izmjestilo je u Mostar pripremne aktivnosti za prvi Queer Festival*. Najavljeno je održavanje press konferencije za novinare, na kojoj će biti zvanično predstavljen program festivala, a kao organizatori ove konferencije navode se Udruženje Q i OKC *Abrašević* iz Mostara. Pored izjave predsjednika OKC *Abrašević*, Huseina Oručevića o pruženoj podršci festivalu prenesene su izjave i nekolicine javnih osoba iz Mostara, između ostalih, muftije mostarskog, ef. Seida Smajkića čija je izjava i citirana u naslovu ovoga teksta, anketiranih sa pitanjem šta misle o *gej okupljanju u vrijeme ramazana*.

Nezadovoljni načinom na koji je tretirana ova tema u listu Dnevni avaz, iz Udruženja Q je upućen demant redakciji u kojem je navedeno da se ovim *bh. javnost poziva na netoleranciju, mržnju i homofobiju*, te navodeći da su, prema njihovom mišljenju, prekršene odredbe Kodeksa za štampu i to u članu 3 – huškanje i članu 4 – diskriminacija. Također, pojašnjeni su i ciljevi rada ovoga Udruženja, te je upućen zahtjev redakciji za objavljivanjem ovog demanta, te javnog izvinjenja zbog, kako je navedeno, *širenja netačnih informacija i doprinošenja kreiranju društva na predrasudama, mržnji i stereotipima*. Dostavljeni demant nije objavljen u Dnevnom avazu¹⁷⁴.

SAFF

Urgentna Žalbena komisija Vijeća za štampu na svojoj sjednici održanoj 11.11.2011. godine povodom žalbe građana na tekst *U Sarajevu promovirani magistri pederizma: 44 eksperta za razvrat* objavljen u magazinu Saff od 28.10.2011. donijela je

174 Odluka Žalbene komisije Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine od 8.10.2008. godine u slučaju pisanja dnevnih novina Dnevni Avaz. Dostupno na: http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=79:udruenje-q-qdnevni-avazq-&catid=48:dnevni-avaz-&Itemid=25 (posljednji put posjećeno 4.12.2011.)

odluku kojom se žalba prihvata te utvrđuje drastično kršenje etičkih profesionalnih standarda. Komisija je utvrdila kršenje sljedećih članova Kodeksa za štampu: član 1, stav 3 (opšte odredbe, pristojnost); član 1, stav 4 (opšte odredbe, ljudska prava); član 3, stav 1 (huškanje); član 4 (diskriminacija); član 4a (ravnopravnost spolova i poštivanje osobenosti) i član 5, stav 1 (tačnost i fer izvještavanje). Iz objašnjenja odluke Žalbene komisije navode se osnovi za donošenje ovakve odluke:

Žalbe su se odnosile na način informiranja magazina Saff o promociji magistarica Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu. U tekstu je, između ostalog, objavljeno da su *promovirana 44 magistra/ice druge generacije magistarskog programa Gender/Rodne studije (studije koje izučavaju historijat pederizma i zalažu se za istopolne brakove i usvajanje djece od strane pedera i pederica/lezbejki... U Sarajevu su tako magistarsko zvanje stekla 44 eksperta za pederluk, pa možemo zamisliti koliko njih 44 treba da proizvedu diplomiranih pederista, koji će postati armija za preodgajanje našeg prirodnog poretka i tradicije.* U reakcijama građana/ki je naznačeno da je ovakav način izvještavanja *huškački* i da *promovira netoleranciju i homofobiju*. Također, da se u njemu *iskrivljuje pojam rodne studije i vrijeđaju studenti koji su, nakon višegodišnjeg mukotrpnog rada, stekli zvanje magistra*. Također se ističe da ovaj tekst *podstiče mržnju i nasilje, ne samo prema homoseksualcima, nego i prema uglednim obrazovnim institucijama, kao što je Univerzitet u Sarajevu*¹⁷⁵.

WALTER

Vijeće za štampu od 9.12.2004. godine u slučaju žalbe Svetlane Đurković, predsjednice Udruženja Q za promicanje i zaštitu kulture, identiteta i ljudskih prava queer osoba na tekstove objavljene u Walteru pod naslovima *Dnevnik revolucije – Sve je puno drogiranih pedera*, *Pederski lobi uzvraća udarac* i *Wanted* objavljene u listu Walter 14.09.2004. Žalba se odnosila na uvredljive komentare novinara, neobjavljivanje pisma Udruženja Q kao i na neupućivanje izvinjenja osobama koje ovaj članak tretira. Vijeće za štampu je donijela odluku kojom se žalba prihvata te da je došlo do kršenja člana 4 Kodeksa (diskriminacija). U sva tri gore pomenuta teksta, list Walter je prekršio novinarska pravila koja se odnose na ravnopravno tretiranje seksualnih manjina i pravo pojedinaca/ki na jednak položaj u odnosu na druge građane. Vijeće za štampu smatra da je u tekstovima izražen visok stupanj netolerancije prema manjinama u Bosni i Hercegovini, te da je novinarski jezik bio neprimjeren i krajnje uvredljiv.¹⁷⁶

175 Odluka Žalbene komisije Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine od 11.11.2011. u slučaju pisanja magazina Saff. Dostupno na:

http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=781:alba-graana-magazin-qsaffq-11112011&catid=136:saff&Itemid=25 (posljednji puput posjećeno 4.12.2011.)

176 Odluka Vijeća za štampu od 9.12.2004. godine na tekstove lista Walter. Dostupno na: http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=33:udruenje-q-qwalterq&cati

5. UDRUŽENJE Q

Evidencija slučajeva kršenja prava LGBT populacije kroz nevladine organizacije neophodan je korektiv evidencije nadležnih državnih organa koji zbog sistemске diskriminacije prema LGBT populaciji rijetko evidentiraju slučajeve povrede prava, odnosno, ostanu u fazi registriranja bez procesuiranja. Ova tvrdnja bazirana je na sličnim iskustvima u zemljama regije i inostranstva, te iskustvima nevladinih organizacija u zemlji koje se bave pitanjima kršenja prava i diskriminacije LGBT osoba.

Udruženje Q je u okviru svog Pravnog tima krenulo sa online Pravnim savjetovalištem koje je imalo za cilj pružanje besplatnih pravnih savjeta u slučajevima napada, diskriminacije ili drugih povreda prava LGBTTIQ osoba. Iako je online savjetovalište krenulo sa radom 2004. godine, formalno dokumentiranje kršenja prava krenulo je 2006. godine. Od ukupnog broja slučajeva, 2 uključuju slučajeve porodičnog nasilja, 4 slučaja javnog zagovaranja mržnje i/ili zločina iz mržnje i 3 slučaja diskriminacije i diskriminacijskog tretmana policije prema oštećenoj strani. Za neke slučajeve nikada nije pokrenuta istraga.

QUEER FESTIVAL

Prvi Queer Sarajevo Festival organizovan je od strane Udruženja Q s ciljem da prezentira životne priče LGBTTIQ osoba, njihov svakodnevni život, ljubavi, veze, prijateljstva, porodice, aktivnosti, strahove i ostale dijelove života s kojima se LGBTTIQ osobe suočavaju. Organizacijski tim je pripremio petodnevni program, uključujući izložbe, projekcije filmova, okrugle stolove i performanse. Festival je otvoren 24. septembra 2008. godine u okviru galerije Akademije za likovne umjetnosti u Sarajevu. Iako su protesti postojali i prije zakazanog datuma, fizički napadi na organizatore i goste uslijedio je na ceremoniji otvaranja. Nasilje je organizirano i uzrokovano od strane nekoliko pojedinaca i organiziranih grupa oko Akademije, kao i na udaljenosti od nekoliko kilometara od Akademije. Minimalno 8 osoba je ozlijeđeno tokom te noći, dok su organizatori Festivala bili izloženi konstantnim govorom mržnje i prijetnjama mjesec dana prije i nakon održavanja Festivala. Od 8 ozlijeđenih, 6 je prijavilo napad dok dvije osobe nisu bile spremne na to. Zbog nasilja te noći, organizatori Festivala organizovali su press konferenciju sljedećeg dana te odlučili da Festival zatvore za javnost. Aktivnosti Festivala otkazane su 26. septembra navečer. Iako su podignute dvije krivične prijave od strane Kantonalnog tužilaštva, do sada nije donesena nijedna presuda vezana za napade tokom Festivala. U tom smislu, podnesena je apelacija Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine.

Parlamentarna skupština Vijeća Evrope usvojila je 30. septembra 2008. godine Rezoluciju 1626 kojom je osudila diskriminaciju i nasilje lezbijki, gej, biseksualnih i transrodnih osoba, napade na organizatore/ke i učesnike/ce Sarajevo Queer Festivala i novinare. Također, tom Rezolucijom pozvla je vlasti Bosne i Hercegovine da osude diskriminaciju i napade na lezbijke, gej, biseksualne i transrodne osobe kao i one koji promovišu prava i osiguravaju njihovu zaštitu i da promptno i detaljno istraže sve napade i odgovorne kazni.

Parlament Evropske unije 23. oktobra 2008. godine izrazio je zabrinutost na klimu netolerancije protiv lezbijki, gej, biseksualnih i transrodnih osoba u vezi sa incidentima koji su se desili pri otvaranju prvog Sarajevo Queer Festivala i nalaže Bosni i Hercegovini i lokalnim vlastima da usvoje potrebne mjere kojima će se osigurati da osnovno pravo mirnog okupljanja bude u cjelosti garantirano LGBT osobama u Bosni i Hercegovini.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

U ovom dijelu pravne analize date su preporuke i zaključci u pogledu ustavnih i zakonskih poboljšanja antidiskriminacijskih propisa, te preporuke i zaključci u pogledu primjene već postojećih mehanizama. U tom smislu, oni bi mogli biti osnova budućeg aktivističkog djelovanja te moguć put djelovanja vlasti ka poboljšanju normativnog okvira, a posebno implementacije i utjecaja na rad pravosudnih organa i policije u kontekstu njihovog senzibiliziranja za potrebe LGBT populacije i evidentiranja problema u pogledu primjene zakonskih propisa.

Preporuke i zaključci su podjeljeni na:

1. Zaključci i preporuke u pogledu pravnih mehanizama na univerzalnom i regionalnom nivou;
2. Zaključci i preporuke u pogledu normativnog okvira zaštite prava LGBT osoba Bosni i Hercegovini;
3. Zaključci i preporuke u pogledu načina primjene propisa kojima se direktno ili indirektno zabranjuje diskriminacija pripadnika/ica seksualnih i rodnih manjina;
4. Zaključci i preporuke u pogledu postupanja organa vlasti u slučajevima kršenja prava i sloboda pripadnika/ica seksualnih i rodnih manjina;
5. Zaključci i preporuke u pogledu odnosa pripadnika/ica za ustanovljenim sistemom zaštite u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine.

1. ZAKLJUČCI I PREPORUKE U POGLEDU PRAVNIH MEHANIZAMA NA UNIVERZALNOM I REGIONALNOM NIVOU

Mehanizmi na univerzalnom i regionalnom nivou, iako izričito ne navode seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije (osim u par izuzetaka) kroz djelovanje organa za primjenu međunarodnih dokumenata, te šire тумачenje propisa uključuju i zabranu diskriminacije i prema seksualnim i rodnim manjinama. To je posebno vidljivo kroz djelovanje Komisije za ljudska prava na univerzalnom nivou i prakse Evropskog suda za ljudska prava. Njihove prakse su preventivno išle ka ukidanju diskriminacije u pogledu uživanja ličnih i političkih prava neuplćući u oblasti regulacije pitanje prava na brak i nasljeđivanje. Imajući u vidu činjenicu da državljani/ke Bosne i Hercegovine imaju pravo obraćanja ovim institucijama, značaj njihovog rada je još i veći. Novija sudska prava Evropskog suda za ljudska prava ide u pravcu širenja prava LGBT osoba u smislu prava na brak ili ekvivalenata.

2. ZAKLJUČCI I PREPORUKE U POGLEDU NORMATIVNOG OKVIRA ZAŠTITE PRAVA LGBT OSOBA BOSNI I HERCEGOVINI

1. U Ustavu Bosne i Hercegovine u dijelu koji navodi opšti princip zabrane diskriminacije (član II, tačka 4), kao zabranjeni osnov diskriminacije izričito uvesti seksualnu orijentaciju i rodni identitet
2. U Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine u posebnom članu uvesti opštu zabranu diskriminacije u okviru koje bi, pored ostalih osnova, izričito bila navedena seksualna orijentacija i rodni identitet;
3. U Ustavu Republike Srpske u dijelu u kojem je navedena opšta zabrana diskriminacije (odjeljak II, član 10), kao zabranjene osnove diskriminacije izričito navesti i seksualnu orijentaciju i rodni identitet;
4. U Statutu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine u dijelu u kojem je navedena opšta zabrana diskriminacije (član 13), kao zabranjeni osnov izričito navesti i rodni identitet;
5. U Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, u krivičnom djelu povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina kao element krivičnog djela navesti i rodni identitet;
6. U Krivičnom zakonu Republike Srpske, u krivičnom djelu povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina, kao elemente krivičnog djela navesti i seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Evidentno je da odgovarajuće odredbe Krivičnog zakona Republike Srpske nisu usklađene sa Zakonom o zabrani diskriminacije. Adekvatno usklađivanje bi išlo u pravcu inkriminacije uskraćivanja uživanja ličnih i političkih prava pripadnika/ca LGBT populacije, odnosno, navođenja rodnog identiteta i seksualne orijentacije kao elementa krivičnog djela.

7. U Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, u krivičnom djelu povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina (član 145), kao element krivičnog djela navesti i rodni identitet. Uvođenje rodnog identiteta kao elementa krivičnog djela, Krivični zakon Bosne i Hercegovine uskladio bi se sa Zakonom o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine;
8. U Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, u krivičnom djelu povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina (član 177) kao element krivičnog djela navesti i rodni identitet. Uvođenje rodnog identiteta kao elementa krivičnog djela, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine uskladio bi se sa Zakonom o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine
9. U Krivičnom zakonu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, u krivičnom djelu povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina (član 174) kao element krivičnog djela navesti i rodni identitet. Uvođenje rodnog identiteta kao elementa krivičnog djela, Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine uskladio bi se sa Zakonom o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine
10. U Zakonu o ravnopravnosti spolova i Zakonu o zabrani diskriminacije, kao zakonima koji sistemski uređuju oblast zabrane diskriminacije, definisati pojmove *seksualna orijentacija* i *rodni identitet*. Pošto se radi o relativno novim pojmovima, adekvatno definisanje olakšalo bi primjenu državnim organima, drugim pravnim i fizičkim licima, odnosno pravosudnim organima, te spriječilo suženo ili pogrešno tumačenje;
11. U Zakonu o matičnim knjigama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine izričito navesti i *promjenu spola* kao osnov promjene podataka u matičnim knjigama;
12. U vremenu pisanja rada, novi prijedlog Zakona o matičnim knjigama Federacije Bosne i Hercegovine, kao osnov promjene podataka u matičnim knjigama navodi i *promjenu spola*, te se to neće navoditi kao posebna preporuka;
13. U pogledu izmjena porodičnih zakona u Bosni i Hercegovini prijedlozi za izmjenu mogu ići u sljedećim koracima:
 - a) Uvođenje registrirane zajednice života kojom bi pripadnici/e gej i lezbejske zajednice uređivali/e imovinske odnose u okviru zajednice života;
 - b) Uvođenje registrirane zajednice života za pripadnike/ce gej i lezbejske zajednice u okviru koje bi partneri/ce mogli/e regulisati imovinske odnose, te ostvariti pravo na penziju drugog/e partnera/ice, pravo na izdržavanje, te zdravstveno osiguranje;
 - c) Uvođenje registrirane zajednice života u kojoj bi pripadnici/e gej i lezbejske zajednice imali/e sva prava iz braka, osim prava na usvajanje djece;
 - d) Izjednačavanje faktičke zajednice života istospolnih partnera/ica sa vanbračnom zajednicom (uključujući i pravo na usvajanje djece);
 - e) Proširivanje prava na zaključivanje braka i na istospolne partnere/ice sa punim obimom prava i obaveza

Problemi izostanka bilo kakve regulacije istospolnih zajednica leže u činjenici da postoje zajednice života koje traju duže vrijeme (najmanje 5 godina) bez mogućnosti ostvarivanja prava ili povlastica na bazi takvog odnosa. Barem

minimalna regulacija otklonila bi pravni vakuum te omogućila zajednička partnerska imovinska ulaganja, odnosno zaštitu takvih ulaganja; omogućila zajednička partnerska imovinska ulaganja, odnosno zaštitu takvih ulaganja; omogućila pravo na izdržavanje drugog/e partnera/ice; omogućila ostvarivanje prava na penziju; poreske olakšice, te pogodnosti u pogledu rješavanja stambenog pitanja; posebno u slučajevima kada partneri/ce žive cijeli životni vijek zajedno. Negiranje postojanja takvih zajednica od strane države ne pridonosi rješavanju problema. Ponuđena rješenja mogu biti modificirana i obuhvatiti veći ili manji opseg prava. Također, ona mogu biti shvaćena kao faze do ostvarivanja punog obima prava iz braka i za istospolne partnere/ice. Isto tako, sve ili određene faze mogu biti izostavljene;

14. U Okvirnom zakonu o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine, kao zabranjeni osnov diskriminacije izričito navesti i rodni identitet. Također, uvesti obavezu da statuti ili drugi osnovni dokumenti visokoškolskih ustanova u Bosni i Hercegovinu kao zabranjeni osnov diskriminacije za akademsko osoblje i studente uvedu i rodni identitet.
15. Uskladiti Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine sa odgovarajućim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine;
16. Uskladiti kantonalne zakone o visokom obrazovanju sa Zakonom o zabrani diskriminacije i Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju;
17. Prilikom donošenja zakona o visokom obrazovanju u Srednjobosanskom kantonu i novog zakona o visokom obrazovanju Hercegovačko–neretvanskog kantona unijeti odgovarajuće odredbe o zabrani diskriminacije na bazi seksualne orijentacije i rodnog identiteta;
18. Uskladiti Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske sa Zakonom o zabrani diskriminacije u pogledu unošenja rodnog identiteta kao zabranjenog osnova diskriminacije;
19. Uskladiti Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine sa Zakonom o zabrani diskriminacije u pogledu unošenja rodnog identiteta kao zabranjenog osnova diskriminacije;
20. U sve kantonalne zakone o visokom obrazovanju i Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine unijeti kaznene odredbe u slučajevima pojave diskriminacije na bazi seksualne orijentacije i rodnog identiteta;
21. U Zakonu o radu Federacije Bosne i Hercegovine, u članu 5 (zabrana diskriminacije osoba koje traže zaposlenje ili su zaposlene) kao izričite osnove diskriminacije uvesti i seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Odnosno, uskladiti Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine sa relevantnim odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova i Zakonom o zabrani diskriminacije;
22. Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine u članu 6 u kojem je uveden princip zabrane diskriminacije, izričito uvesti i zabranu diskriminacije na osnovu rodnog identiteta. Odnosno, uskladiti ovaj Zakon sa relevantnim odredbama Zakon o zabrani diskriminacije i Zakonom o ravnopravnosti spolova;

23. U Zakon o radu Republike Srpske, u članu 5 gdje je naveden princip zabrane diskriminacije, kao zabranjene osnove diskriminacije navesti i seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Odnosno, uskladiti Zakon o radu Republike Srpske sa Zakonom o ravnopravnosti spolova i Zakonom o zabrani diskriminacije;
24. U Zakonu o radu Brčko distrikta Bosne u Hercegovine, u članu 4 gdje je naveden princip zabrane diskriminacije, kao zabranjene osnove diskriminacije navesti i rodni identitet. Odnosno, uskladiti Zakon sa relevantnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije;
25. U zakone o zdravstvenom osiguranju ili druge opšte pravne akte unijeti normu kojom će promjena spola biti dijelom obaveznog zdravstvenog osiguranja, odnosno biti pokrivena bilo djelimično bilo u cjelosti iz fondova zdravstvenog osiguranja u Bosni i Hercegovini;

3. ZAKLJUČCI I PREPORUKE U POGLEDU NAČINA PRIMJENE PROPISA KOJIMA SE DIREKTNO ILI INDIRECTNO ZABRANJUJE DISKRIMINACIJA PRIPADNIKA/ICA SEKSUALNIH I RODNIH MANJINA

Pošto u pravnoj analizi nisu bili dostupni sadržaji objašnjenja odluka i presuda putem kojih bi se mogli analizirati načini tumačenja i primjene pravnih normi, to u ovom smislu nije moguće dati odgovarajuće preporuke i zaključke

4. ZAKLJUČCI I PREPORUKE U POGLEDU POSTUPANJA ORGANA VLASTI U SLUČAJEVIMA KRŠENJA PRAVA I SLOBODA PRIPADNIKA/ICA SEKSUALNIH I RODNIH MANJINA

1. Državni organi trebaju voditi aktivniju ulogu u promovisanju antidiskriminacijskih propisa u kojim se zabranjuje diskriminacija LGBT osoba. U tom smislu, posebnu ulogu imaju Agencija za ravnopravnost spolova i Institucija Ombudsmena Bosne i Hercegovine. Agencija za ravnopravnost spolova se neopravdano ograničila na promovisanje samo ravnopravnosti žena, isključujući iz svog djelovanja i pripadnike/ce seksualnih i rodni manjina;
2. Zastupnici/ce i delegati/kinje u zakonodavnim tijelima, kao i ministri/ce u vlada u Bosni i Hercegovini bi trebali/e biti upoznati/e sa Zakonima o ravnopravnosti spolova i Zakonima o zabrani diskriminacije. Predstavnic vlasti često u javnim govorima javno diskriminišu pripadnike/ce LGBT populacije i nerijetko ih klasificiraju kao bolesne;

3. Edukacija djelatnika/ca policije o antidiskriminacijskim propisima i njihovo senzibiliziranje sa potrebe LGBT populacije. Kao najbolji način realizacije ovog cilja jeste kroz saradnju nevladinog i vladinog sektora;
4. Edukacije tužilaštava i sudova o antidiskriminacijskim propisima, s akcentom na LGBT prava;
5. Procesuiranje slučajeva napada na pripadnike/ce LGBT populacije. Naime, iako su se napadi na pojedince/ke tokom Sarajevo Queer Festivala desili u septembru 2008. godine, do danas (decembar 2011. godine) Kantonalno tužilaštvo u Sarajevu nije pokrenulo krivične postupke. U tom smislu, potrebno je efikasnije djelovanje tužilaštava na procesuiranje krivičnih djela u kojima su oštećene LGBT osobe
6. Pohvalno je djelovanje Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine i Vijeća za štampu koji su u okviru svojih nadležnosti adekvatno sankcionirali slučajeve govora mržnje usmjerenog prema LGBT osobama;
7. Povećanje broja napada na pripadnike/ce LGBT populacije, te evidentiranih slučajeva diskriminacije dovodi do zaključka da zbog sve veće vidljivosti zajednice dolazi do slučajeva napada i diskriminacije, te da se mehanizmi zaštite ljudskih prava postepeno počinju koristiti. U ranijim periodima (ne računajući godinu 2008. u kojoj se desio Sarajevo Queer Festival) bio je veoma mali broj slučajeva napada i diskriminacije što se može objasniti zatvorenošću i nevidljivošću zajednice. Komparativno gledajući, napadi i diskriminacija se povećavaju većom otvorenošću zajednice.

5. ZAKLJUČCI I PREPORUKE U POGLEDU ODNOSA PRIPADNIKA/ICA U POGLEDU USTANOVLJENOG SISTEMA ZAŠTITE BOSNE I HERCEGOVINE

Kako bi sistem zaštite bio korišten, te pronađeni nedostaci u primjeni, potrebno je da osobe ili grupe prema kojima je on usmjeren iste i poznaju i koriste. Generalni je stav da LGBT zajednica, zbog straha od stigmatizacije i daljnje diskriminacije, često ne koristi postojeće mehanizme. Drugi razlog je nepoznavanje sistema zaštite ljudskih prava. Jedan od načina otklanjanja prepreka jeste jačanje LGBT zajednice, te nefomalne edukacije kroz nevladin sektor, odnosno putem saradnje vladinog i nevladinog sektora.

LITERATURA

- Amandman I na Ustav Bosne i Hercegovine <http://www.ccbh.ba/bos/article.php?pid=1521&kat=83&pkat=85>
- Bubić, Suzana: Istospolna zajednica u pozitivnom pravu i perspective u Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i prakse, Sveučilište u Mostaru, Pravni fakultet i Sveučilište u Splitu, Pravni fakultet, Mostar, 2005. Godine, str. 185.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 20, Non-Discrimination in Economic, Social and Cultural Rights (art.2, para. 2) U.N. Doc. E/C.12/GC/20 (2009), <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/escgencom20.html>
- Directive 2000/78/EC of November 2000, establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/employment_rights_and_work_organisation/c10823_en.htm
- Etinski, Rodoljub i Krstić, Ivana: EU Law on the Elimination of Discrimination, Law Faculty (University of Belgrade); Law Faculty (University of Niš), Law Faculty (University of Novi Sad) and Law Faculty (University of Maribo), 2009.
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EA13181C-D74A-47F9-A4E5-8A3AF5092938/0/BIH_CONV.pdf
- Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, http://www.almaprnjavorac.com/zakoni/protokol_uz_%20Pakt_o_gradj_prav.pdf
- Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2010. godinu
- Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2009. godinu
- Human Rights Council Declaration on Human Rights, Sexual Orientation and Gender Identity, A/HRC/17/L.9/Rev.1 2009, <http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/06/UN-Human-Rights-Council-Declaration-on-Human-Rights-Sexual-Orientation-and-Gender-Identity.pdf>
- Human Rights, Sexual Orientation, and Gender Identity AG/RES. 2504 (XXXXIX-O/09), http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/05/Resolution_2504_on_Human_Rights__Sexual_Orientation_and_.pdf
- Kazazić, Vesna, Defterdarević, Nadaždin Mirjana, Kotlo Rebeka: Ljudska prava (praktikum), Centar za ljudska prava u Mostaru, Mostar, 2009. Godine
- Kodeks za štampu Bosne i Hercegovine
- Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005. godine, Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10.

Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko Distrikta br. 10/03, 45/04, 06/05 i 21/10

Krivični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br.49/03, 108/04, 37/06, 70/06 i 73/10

Krivični zakon Socijalističke republike Bosne i Hercegovine sa objašnjenjima, priredili Ljubomir Prljeta, Ranko Nikolić i Smail Sokolović, Novinsko-izdavačka organizacija Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1985. godine

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Bosne i Hercegovine br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11.

Ljudska prava u Bosni i Hercegovini u 2008. godini, <http://www.hrc.unsa.ba/hrr2008/PDFS/ljudskapravaubih2008.pdf>

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BIIntCovEcSocCulRights.pdf>

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MeđunarodniPakt%20B.pdf>

Obavijest za javnost Regulatorne agencije za komunikacije na pisanje medija o Queer Festivalu od 23.09.2008.

Odluka Vijeća za štampu od 9.12.2004. godine na tekstove lista Walter

Odluka Žalbene komisije Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine od 11.11.2011. u slučaju pisanja magazina Saff.

Odluka Žalbene komisije Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine od 8.10.2008. godine u slučaju pisanja dnevnih novina Dnevni Avaz

Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br 59/07.

Opća deklaracija o ljudskim pravima, <http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Deklaracijaljp.pdf>

Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine 3/07

Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 35/05 i 41/05

Porodični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br 54/02

Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 60/05, 64/08 i 51/09.

Preporuka za medije o tretiranju rodni sadržaja i upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima Bosne i Hercegovine

Preporuke za medije o tretiranju rodni sadržaja I upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima Bosne i Hercegovine, http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=216:preporuke-za-medije-tretiranje-rodni-sadrzaja-u-medijima&catid=8:preporuke-za-medije&Itemid=11

Recommendation 1915 (2010) of the Parliamentary Assembly on Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity, <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta10/erec1915.htm>

Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4bc32b292.html>

Resolution 1728 (2010) of the Parliamentary Assembly on Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity, <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1728.htm>

Resolution on equal rights for homosexuals and lesbians in the EC, A3-0028/94, http://www.pravnadatoteka.hr/pdf/aktualno/hrv/20030425/Resolution_A3-0028-94.pdf

Rješenje o izricanju sankcije televiziji OBN Regulatorne agencije za komunikacije od 15.10.2008.

Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles, <http://www.yogyakartaprinciples.org/yogyakarta-article-human-rights-law-review.pdf>

Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, <http://www.skupstinabd.ba/statut/b/Statut%20Brcko%20distrikta%20BiH%20-%20precisceni%20tekst%202-10%20B.pdf>

Ustav Bosne i Hercegovine, http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf http://www.arsbih.gov.ba/bhs/pocetnahttp://www.arsbih.gov.ba/images/documents/zors_32_10.pdf

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, http://parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html

Ustav Republike Srpske, http://www.skupstinabd.ba/ustavi/rs/Ustav_bosanski.pdf

Ustav Republike Srpske, www.ustavnisud.org/upload/4_8_2009_48_ustav_srpski.pdf

Ustavni sud Federacije Bosne i Hercegovine, www.ustavnisudfbih.ba/bs/index.php

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o matičnim knjigama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, http://www.skupstinabd.ba/zakoni/48.Zakon%20o%20maticnim%20knjigama/Zakon%20o%20maticnim%20knjigama%20B/1.Zak_o%20izm_i%20dop_Zak_o%20maticnim%20knjigama-Sl_glasnik%20Brcko%20DC,br_29-05%20B.pdf

Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, <http://www.skupstinabd.ba/zakoni/48.Zakon%20o%20maticnim%20knjigama/Zakon%20o%20maticnim%20knjigama%20B/Zakon%20o%20maticnim%20knjigama-Sl.glasnik%20Brcko%20DC,br.8-02.pdf>

Zakon o matičnim knjigama Republike Srpske, <http://www.djeca.rs.ba/uploaded/ZAKON%20o%20maticnim%20knjigama%202003.pdf>

Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine br. 19/06, 19/07 i 25/08.

Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Službeni list Federacije Bosne i Hercegovine br. 43/99, 32/00 i 29/03.

Zakon o radu Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br 55/07 (prečišćeni tekst).

Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 24/04, 7/05, 48/05 I 60/10.

Zakon o univerzitetu, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj 39/90.
Zakon o visokom obrazovanju Bosansko – podrinjskog kantona, Službene novine Bosansko – podrinjskog kantona, broj 2/10.
Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, broj 30/09
Zakon o visokom obrazovanju Kantona 10, Narodne novine Kantona 10, broj 9/09.
Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo – prečišćeni tekst, Službene novine Kantona Sarajevo, broj 22/10
Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske, Službene novine Republike Srpske broj 73/10.
Zakon o visokom obrazovanju Tuzlanskog kantona, Službene novine Tuzlanskog kantona, broj 8/08 I 12/09
Zakon o visokom obrazovanju Unsko – sanskog kantona, Službeni glasnik broj 8/09.
Zakon o visokom obrazovanju Zeničko – dobojskog kantona, Službene novine Zeničko – dobojskog kantona broj 6/09.
Zakon o visokom obrazovanju Županije Zapadnohercegovačke, Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke broj 10/09
Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, br. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08 i 34/08.
Zakon o zdravstvenom osiguranje Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 30/97, 7/02 i 70/09;
Zakon o zdravstvenom osiguranje Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br. 18/99, 51/01, 70/01, 51/03, 17/08, 1/09 i 106/09

O AUTORU

Damir Banović (1983, Sarajevo) završio je studij prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu, gdje trenutno radi kao asistent na naučnoj oblasti teorija države i prava, te završava magistarski studij. Koordinator je u Sarajevskom otvorenom centru, te saradnik na različitim projektima koji se tiču društvenih nauka i LGBT prava. Autor je dvije pravne analize o LGBT pravima u Bosni i Hercegovini, ali i velikog broja naučnih članaka objavljenih u Njemačkoj, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. Priredio je dvije knjige o političkom sistemu Bosne i Hercegovine.

Kontakt:

damir@soc.ba

EDICIJA **QUESTIONING** SARAJEVSKOG OTVORENOG CENTRA
uređuje Saša Gavrić

Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Saša Gavrić/Lejla Huremović/Marija Savić (priredili, 2011):

Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell.

Damir Banović (2011):

Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Najavljujemo objavljivanje:

William G. Naphy (2012):

Born to be gay. Historija homoseksualnosti.

Sarajevo/Zagreb/Beograd: Sarajevski otvoreni centar/Domino/Queeria.

Prevod na BHS: Arijana Aganović

**Druga izdanja koja su objavljena kao rezultat projekata Sarajevskog
otvorenog centra i naših partnera:**

Saša Gavrić/Damir Banović/Christine Krause (priredili, 2009):

Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine: izabrani aspekti.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Konrad Adenauer.

Ranka Katalinski/Melisa Forić/Bojana Dujković-Blagojević (priredile, 2009):

Kultura religija.

Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Silvano Moeckli (2010):

Politički sistem Švajcarske: kako funkcioniše, ko učestvuje, čime rezultira.

Sarajevo/Zagreb: University Press-Magistrat/Politička kultura.

Prevod na BHS: Saša Gavrić, Azra Salihbašić-Selimović, Damir Banović

Hana Stojić (priredila, 2011):

Neue Literatur aus Bosnien und Herzegowina.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Ranka Katalinski/Zuhra Kalauzović (2011):

Kultura religija : priručnik za nastavnike/nastavnice predmeta Kultura religija i druge interreligijske predmete u srednjim školama.

Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Damir Banović/Saša Gavrić (priredili, 2011):

Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini:

analiza postdejtonskog političkog sistema.

Sarajevo: University Press-Magistrat.